

Vikerkaar

10/1991

Ernesto Cardenali «Kilpkonnad»; Mart Kivastiku proosa; Tõnu Õnnepalu luule; Francis Ponge'i kümme proeemi; Aldous Huxley «Taju uksed»; Dixi — Ann Must; Ea Jansen ja Ilmar Laaban: «Elbumus»; Tõnn Sarv mõtleb kommast; Üdi ja Viidingu vahekord Krulli silmaga; Künstler, Pajula ning Längvitš; Maigret jälitas eestlast; Taso Mähari kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Oktoober 1991. Nr 10

Sisukord

Ernesto Cardenal *Kilpkonnad* 1
Mart Kivastik *Kolman* 2
Tõnu Õnnepalu *Lendavai puul* 16
Francis Ponge *Kümme proemi* 19
Asju 26
Krista Kodres *Taso Mähar: asjade anatoomia. Kelle jaoks?* 37
Aldous Huxley *Taju uksed I* 44
Ülo Valk *Pilguheit demonoloogiasse II* 57
Margita Gütmane *Sissevaade Läti pagulaskirjandusse III* 64
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas III* 68

Dixi

Ann Must *Isiksuse tekstid* 72
Elav ajalugu
Ea Jansen *Mälestuskilde «Elbumu-
sest» (koos Ilmar Laabani täiendus-
tega)* 75
Seitsmekümnendad
Tõnn Sarv *Märkmeid kommast* 79
Vaatenurk
Hasso Krull *Vähem osa* 85
Peeter Künstler *Siidist sall on tal* 90
Merle Pajula *Avameelsed?* 92
S. Längviitš *Üks slängikas* 93
Kaleidoskoop
Tarmo Vahter *Komissar Maigret jälitas
eestlasi* 95

Kujundus: Jüri Kaarma.
Värvifotod: Tiit Veermäe ja Sergei Di-
dõk.

Esikaanel: Taso Mähar. «Boat». Puu,
klaas, kroomitud metall. 1987. Sergei
Didõki foto.

Tagakaanel: Taso Mähar. Fragment näi-
tuselt. Tiit Veermäe foto.

ERNESTO CARDENAL

Kilpkonnad

Hispaania keelest tõlkinud Jüri Talvet

See oli Vaikne ookean.

Nikaraagua ranniku ääres.

Me püüdsime punaseid latikaid

sinisest merest sinise taeva all

merest nagu sinine tint

ja äkitselt õnge jäi kilpkonnapaar

üks kilpkonn teise seljas

armastamas meres

nõnda kui nad seda teinud on oma liigi algusest peale

selleks et sigitada ja ilmale tuua oma

sugu ja seda jätkata üha

seesama miljoneid aastaid kordunud toiming meres

armastusest

inimsoo vastu

ja tema ülimal täitumise

kommunismi vastu.

Toiming mis sündinud on maailma algusest peale.

Ja ma mõtlen Matteusele 19, 12:

sealsamas on ka tema kes paari ei heida

armastusest taevariigi vastu kommunismi vastu

just nii nagu üksildane kilpkonn

Vaikses ookeanis üksinda taeva all

taevaga kihlatu.

MART KIVASTIK

KOLMAN

Ta sülitas ja uhas dušiga ära. Tatt solpsas väljalaskeaugust alla, hambapasta klimp järel. Nii.

- Mis teed seal?
- Hambaid pesen.
- Ahah!

Räägitud. Naine on haldjas kodus, koduhaldjas, teeb hästi palju süüa, liha jääb hamba vahele, siis peab harjaga nühkima. Nii.

- Kolman!
- Ah!

Kui Kolman ennast ukse poole keeras, jõudis ta silmanurgast ära näha omaenda kõhul vulksuva valge rasva. Ootamatult tabatud, hari suus — naisel oli ilus asi seljas, seal ukse peal.

— Kui sa nii palju ei suitsetaks... kui sa NII palju ei suitsetaks, ei oleks su hambad ju nii mustad, eks ju?

- Ei oleks, ütles Kolman.
- Mis sa arvad sest kleidist?
- Ilus.
- Sulle meeldib, jah?
- Väga.
- Sa oled nii armas!

Ta tuli ja siis tundis Kolman, kuidas tema pealage kõrvetasid tulised huuled. Ta hoidis hambaharja selja taga, et see vastu ilusat asja ei satuks. Uks jäi irvakile. Külmpressis läbi rasva südame alla, närts tunne. Ta lõdises ja sülitas veel korra vannipõhja ning uhas dušiga ära. Läks sama teed mis ennegi, naise sammud kõmpsusid esikus siia-sinna. Ta vaatas peeglist, et näha, kas silmad on väga kurvad. Kas silmades on see närts olek ka välja paista, mis ainult sellepärast tekkiski, et uks oli irvakil. Ei saa, kurat, ju jätta vannitoa ust pärani, kui pesed sooja veega.

Kolman keeras vee kinni ja kustutas tule. Nii.

- Ma siis ütlen, et me tuleme koos, sina ja mina, eks?
- Ütle jah, vastas Kolman.
- Me pole nii ammust ajast koos käinud, mõeldagi, nii kaua aega.

Sinna vahele naine ohkas. Ohkas otse peeglist. See tuhmus matsti ära, naise nägu kadus peeglist minema. Justkui oleks kivi vette virutanud, mauhti pilt läinud. Kolman pani televiisori nüüd käima.

- Ma ohkasin peeglist oma näo ära.
- Jah?
- Ma ohkan sellepärast nii raskelt, et pole ammu sinuga kusagil

käinud, inimeste seas. See peegel ei hakka nüüd iial läikima nagu enne.

— Hakkab küll.

— Sa oled nii armas.

Naine tuli nüüd tugitooli juurde ja võttis Kolmanil ümber pea kinni. Ta kaisutas Kolmanit kõvasti ja suudles lagipähe ja varjas kõhuga televiisori. Nii.

— Sa oled nii armas, ütles naine veel kord.

— Mine eest ära, ütles Kolman.

— Kiisu, ütles naine.

Kolman küünitas pea naise kõhu tagant välja ja vaatas, mis on. Naine suudles teda pealaele. Veel kord. Seal oli vaid hõredalt juukseid, nii et hästi oli tunda. Tegelikult seal enam ei olnudki. Juukseid tuli tagant ja küljepealt kokku kraapida — nagu lehti sügisel — siis jäi mulje, nagu oleks. Vihkan valet, mõtles Kolman. Nii öeldakse. Tegelikult ta ei vihanud. Telekas virvendas õudselt. Naine kooris kleidi seljas ja seisis niiviisi — peaaegu paljalt — keset tuba. Ta jäi, kurat, otse televiisori ette.

— Pane sellele telekale üks mats, ütles Kolman.

— Ma olen paksuks läinud, ütles naine.

— Pane sellele telekale üks mats, ta virvendab õudselt.

Ta läks ja pani ise. Sest vaevalt see naine üldse kuulis, mis talle öeldakse. Kolman viskas kleidi — see uus kleit vedeles põrandal, ja naine seisis paljalt keset tuba — ta viskas selle kleidi voodile ja pani siis kõva matsu.

— Löö külje peale, ütles naine.

Kolman lõi keskele.

— Löö külje peale, ütles naine uuesti. Ta ringutas parajasti.

Kolman lõi ja istus, sest nüüd tuli pilt ette. Ta ei näinud, mis seal oli, sest naine seisis sama koha peal ja vaatas ennast peeglist. Ta nägi kahel pool naise kõhtu helendavat triipu, aga ei näinud üldsegi, mis seal oli.

— Kuule, mine too mulle midagi, ütles Kolman.

— Mida?

— Too süüa, palun.

Naine tuli ja istus Kolmanile sülle ja võttis ta pea käte vahele. Võttis ümber kaela kinni ja sosistas Kolmanile kõrva. Televiisoris oli midagi, aga ta ainult kuulis seda. Nii.

— Sa ei söö ometi kõhtu praegu täis, kiisu, me läheme külla ju.

Naine sudis teda kõrva tagant sõrmega, silitas-kõditas ja läks pildi eest ära, kööki. Tegelikult oleks tahtnud kõhnemaks jääda. Kolman sirutas nüüd jalad mõnuga välja ja liigutas varbaid, laskis silmad kinni, nii nagu tehakse, kui oled tüdinud ja siis väsinud. Ta laskis silmad kinni ja kuulas ainult seda häält, mis televiisorist kostis, hästi vaikne, ei teagi, mis ta rääkis, kas ilmast või. Hääl oli pehme ja hele. Kolman kujutas ette, kuidas see hääl muidu välja näeb. Ta vaatas mitu varianti

ja tegi siis silmad lahti, selleks et kujutust pildiga kokku panna. Tema oli umbes kahekümnene või mõni aasta üle selle või isegi vanem. Tal olid loksid juuksed ja parem silm veidi teistsugune, ta vaatas rõõmsalt Kolmanile otsa ja naeratas. Ta keeras lehte ja Kolman aimas, et tal olid imepeened sõrmed valge nahaga, millest veresooned läbi paistsid. Kui ta rääkis, tõusid kulmud nii kenasti kortsu, et Kolman tundis surinat peas ja liigutas veel kord varbaid. Tal oli vist palju aega, ta aina rääkis ja Kolman pani silmad uuesti kinni ja kuulas ainult häält ja vaatas kujutluses edasi, vahetas soengut ja kleiti, värvis silmi. Kolman tundis suurt-suurt väsimust, ta kuulis veel ähmaselt köögist naise askeldamist, et nõud kolisesid. Köht oli liiga täis. Ta ei maganud tavaliselt keset päeva, ainult harva, aga hääl uinutas salakavalalt. Kolman tundis, et pea vajub tahapoole kooku, ta liigutas veel korraks varbaid ja jäi päris põhjalikult magama. Vilistas õhku läbi nina, ja kui naine võileibadega kohale jõudis, vedeles sügavas unes Kolman valjult lärmava teleka ees, näol iseäralik helgus. Nii.

Nad ei olnud esimesed, kes kohale jõudsid. Nad olid üsna viimased. Kolman sai vaevalt asjad varna panna, omad ja isegi kõik naise omad, naine vahetas suure kiiruga midagi jala otsa ja toetus tükk aega küürutavale Kolmanile, et tasakaalu hoida. Kolmanil oli muidu selg maru haige. Tuba oli pime ja esialgu polnud näha muud kui ringiluusivaid varje, ja et keegi parajasti valas. Siis tuli naise tuttav Kolmani juurde, surus oma märja suu talle kõrvale ja sosistas. Nii. Nad jõid siin midagi head vist. Aga ta sosistas — Me otsustasime tuled ära kustutada. See on selline vaikne õhtu, ja kõik on omad, nii on vast hubasemgi.

Kolman istus. Naine proovis istuda tema kõrvale.

— Ma istun sinu kõrvale, ütles naine.

— Kolman, ütles naise tuttav.

— Ma olen tõesti paksuks läinud, ütles naine.

Kolman pani suitsu põlema ja vaatas nüüd ringi. Umbes kümme inimest, igatahes ei olnud vale nii arvata.

— Kolman, hõikas naise tuttav.

— Ah?

— Ma võtsin valed kingad kaasa, ütles naine.

Telekat selles toas küll ei olnud. Kolman käis silmadega toa üle. Ei olnud.

— Nii piinlik, et me hilinesime, ütles naine.

— Mis sa tahtsid, küsis Kolman. Ta tahtis seda küsida, aga naise hea tuttav juba tantsis. Kolman kustutas pooliku suitsu ära. Siin ei olnud televiisorit.

— Vaata oma käimad teinekord paremini üle, ütles Kolman.

— Kiisu, ära suitseta nii palju, ütles naine.

Ta nõjatus kogu kehaga Kolmani vastu ja vist vaatas kuhugi kaugemale. Kolmanil oli selg valus. See ei olnud üldsegi niisama jutt, et ta paksuks

on läinud, selg andis end tugevalt tunda. Need olidki ju naise sõbrad, seal pimeduses. Naise hea tuttav tuli nüüd ära ja istus nende vastu. Ta valas midagi.

— Võta üks pits ja tule tantsima. Sa oled siin ainuke selline mees.

— Milline?

— Hihhiihhiil!

— Mis ta nimi oli, küsis Kolman sosinal.

Naine tegi näo, et ei kuule. Igaühel oma unistus, mõtles Kolman millegipärast. See ei käinud naise kohta. Ta jõi pitsi tühjaks. Ta ei tahtnud tantsida, praegu. Siis peab naisega ka tantsima. Tal rabati nüüd käest kinni ja kisti tooli küljest lahti. Nii.

— Ma olen seda igatsenud, ütles Kolman kohe.

— Mida sa igatsenud oled?

— Alati olen tahtnud suga tantsida ja nüüd läks korda.

Pähe hakkas vist kohe. Nad jõid viina. Naisel oli vaja ära käia. Kui ta toast välja läks, tegi ta seda nii, et ei vaadanud kordagi Kolmani poole.

— Ta võttis valed kingad kaasa, ütles Kolman.

— Sa tantsid väga hästi, oi.

— Siin ju telekat ei ole?

— Me võime koos otsima minna, kus ta peidus on.

See naine pigistas kõvasti Kolmani kätt ja naeris. Nad jõid kole kangeid asju. See, kellega ta tantsis, viskas pea taha, juuksed lehvisid Kolmani nina all, viskas pea taha ja naeris. Kolmani naine tuli tagasi. See, kellega ta tantsis, tundis tegelikult ta naist hästi. Naine ainult ei öelnud, mis ta nimi on.

— Mis sa televiisorist tahad?

— Niisama.

— Televiisor on teises toas. Kas sa tahad nii väga seda näha?

— Ei taha.

Kolman istus oma toolile ja vaatas, kus teine tuba on.

— Me ei olegi enam nii noored, ütles naine.

Nii räägitakse. Kolman pani suitsu ette ja puhus välja. Seal oli mitu tuba.

— Kolman!

— Sind hõigati, ütles naine.

— Me ei oleks pidanud siia täna tulema. Mina ei oleks pidanud tulema, ütles Kolman.

— Ma sain mingisugused sussid jalga, ütles naine.

— Kolman!

Kolman sirutas end üle laua ja lõi kokku. Naine läks lõpuks tantsima. Kolman tegi näo, nagu võitleks kadedusega. Naisel oli hea meel. Ta vist isegi inises kaasa. Ta oli paksuks läinud. Kolman lõi uuesti kokku. See, mis enne pähe hakkas, oli ammugi kadunud. Nüüd õngitses ta endale ühe võileiva, ta tõmbas terve taldriku ette ja sõi nad ära. Ta lau-

lis ise ka kaasa ja sõi, see, mis naine kodus tegi, jäi tuppa lauale. Läheb halvaks. Hea on istuda, kui keegi ei nõjatu, kui ei nõjatuta. Nii.

— Sa pead nüüd minuga ka tantsima, Kiisu!

— Ma tulen, ütles Kolman.

— Kolman, tule võtame.

— Mul selg valutab, ütles ta naisele.

Naine ei öelnud midagi. Üle pika aja. Ta hoidis päris kõvasti Kolmani käest kinni ja tantsis, sussid lotendasid jalas, lohisesid põrandal. See oli ilus vaikne lugu. Kolman unustas korraks oma selja ja tammus mõnuga, särgikaelus lahti, sinna umbes ta naine vast vaataski. Ta ei tõstnud peadki üles, Kolman vaatas alla, tema pealage, läbi suitsuhaisu oli tunda viina lõhna, mis aeg-ajalt kurgust üles aurus. Kui purju oleks tahtnud jääda, oleks pidanud võileivad alles jätma.

Nad hakkasid õhku viskama. Kolman proovis tantsida, naine tahtis kindlasti veel tantsida, aga nad ei jõudnud teda õhku visata, nii palju kordi. Keset tuba oli tool, isegi tool oli raske ja see, keda loopida tuli, oli veel raskem. Naine istus.

— Kui vanaks ta saab, küsis Kolman.

Naine ütles. Siin on mehi küllalt, mõtles Kolman. Tegelikult olid nad küll vanaks jäänud. Oleks kergem tool.

— Kolman!

— Siin on mehi küllalt, ütles Kolman.

— Vahetame tooli ära, ütles see, keda naine tundis.

Oli mõni kaine inimene.

— Võtame, Kolman.

— Ma lähen tõstma, ütles Kolman.

Ta kääris särgikäised üles ja tegi sellise näo. Naise tuttav tegi uih!

— Ma olen ju nii raske, ütles ta ja istus toolile. Kolmanil tuli suitsuisu. Seal oli mehi küllalt.

— Kolman!

Nii. Ta võttis sellest kohast, kus nina käis vastu tagumikku. Sünnipäevalaps hoidis tal juustest kinni, et mitte kukkuda. Ta mudis sõrmedega Kolmani kukalt, närviliselt, ja tegi uih! Kõigepealt väsis vasak käsi. Tegelikult oli Kolmanil selg haige.

— Ma olen ju raske, poisid.

Poisid hingeldasid ja panid viina. Muidu hakkas viin otsa saama.

— Siin on nii tore, ütles naine.

Kolman noogutas.

— Me saame nii harva koos käia. Sul on ju hea meel, et sa muga kaasa tulid, ütles naine.

— Jah.

Kolman pani suitsu ette ja naine tahtis ise seda põlema panna. Tal läks tikk katki, ta võttis uue ja pani Kolmani suitsu põlema. Kolman naeratas. Naine ütles, et ta on siiski väsinud. Ta toetus Kolmani õlale.

Kui nad koju läksid, oli Kolmani süda iseäralikult kerge. Ta lippas naisest paar sammu eespool ja pidas juhuslikke masinaid.

— Sa oled purjus, ütles naine rõõmsalt.

Tal oli hea meel, et Kolman oli samal sünnipäeval, kus tema oli, temaga kõrvuti, napsi visanud. Selle üle oli tal hea meel. Ta kõndis Kolmani selja taga, sammudega, millest on tunda, et nad astuvad kõps-kõps kindlalt, rõõmsalt nende ühise kodu poole.

Kolman keeras kohe televiisori lahti. Ta keeras teleka lahti ja istus kingades sealsamas tugitoolis ja ootas pilti. Ta võttis paelad lahti ja viskas kingad esikusse. Pilt tuli.

Naine pesi hambaid. Kui mustvalge säbru lõpuks inimeseks muutus, nägi Kolman teda.

TA OLII KLEITI VAHETANUD.

Nüüd oli tal valge päris pika kaelusega kleit ümmarguste kraenurkade ja lõbusad silmad. Ta rääkis kavast. Ta rääkis pikalt-pikalt oma imeilusa häälega igasugu tühjast-tähjast, mida homme vaadata võib. Filme, filme, filme, uudiseid. Nagu muinasjutt. Nad on vahetustega tööl, mõtles Kolman. Vähem filme, rohkem uudiseid, saatekavateadet. Tal olid ikkagi võrratud silmad! Rohkem teateid saadetest, tühje auke, uudiseid, uudiseid, uudiseid! Tal olid võrratud-võrratud silmad.

Naine oli öösärgis, tuli põiki üle toa, käis kaks korda televiisori eest läbi. Siis sai kava otsa. Tema naeratas veel korra ja siis lõppes ära. Naine keeras kinni. Tuba muutus vaikseks, nii vaikseks, et oli kuulda, kuidas naise sõrmed kortsudesse kreemi muljusid.

— Sa ei tulegi magama?

— Tulen küll.

— Mul hakkab külm.

Kolman tõusis üles, hea tunne oli rinnas. Ta läks vannituppa ja keeras kraani jooksmas. Nii.

Ta vaatas peeglist. Ega mees ei peagi olema ilus. Ta vaatas peeglist ennast hästi lähedalt. Mees. Mees peab olema tark, peab olema huvitav. Huvitav on õige sõna. Miski pole tähtis, kui nad üksteist armastavad. Kolman taganes vannitoa uksest ja nägi ennast nüüd kuni püksteni. Ta võttis särki seljast ja alussärki — rinnal hõredalt karva. Mees ei pea olema tugev nagu transa. Kolmanil olid pikad väga valge nahaga käed ja kollakad juuksed. Mees ei pea olema väga ilus. Peaasi, et ta ise armastab, muu pole tähtis. Ta võttis hambaharja ja surus pastat. Pesi, sülitas ja uhas dušiga ära. Suhu tuli niivõrd hea hambapasta maitse. Kurat, kui hea. Elu on ilus. Alati ei ole, aga on aegu, kus tasub elada, mõtles Kolman.

Kolman lülitas sisse. Televiisor ei teinud häälteki. See on siis, kui väga ootad. Ta vaatas igaks juhuks taha, lambid olid punased. Siis tundub, et on nässus. Ta ei istunud igaks juhuks maha, seisis pidžamas teleka

ees ja vaatas. Film. Nii pikk film. Kõik olid veel elus, ta oli seda näinud, kõik olid veel täiesti elus. Naine pani kohvi lauale.

— Ma lähen minema, ütles naine.

— Väga hea kohv, ütles Kolman.

— On sul igav, kui mind kodus ei ole, küsis naine.

— On.

— Sa oled nii tore, ütles naine ja suudles teda pealaele, sinna, kus juukseid ei olnud. Ta võttis Kolmanil ümber kaela kinni. Nina läks vastu naise kõhtu.

— Ma tulen kähku tagasi, kiisu.

— Ära minu pärast nüüd jookse, ütles Kolman.

— Sa oled nii tore, ütles naine.

Ta ei tulnud enam suudlema, ta läks nüüd päris tõesti uksest välja. Kolman lehvitas. Nii.

Ta keeras kanalinnu, kuigi oli selge, et mujalt tema ei tule. Aga siin oli see pikk film.

Ta tegi päris mitu suitsu. Suitsud lõppesid otsa, aga Kolman poodi ei läinud. Ta pani ennast riidesse. Enne läks vannituppa ja vaatas. Kõigepealt kaugelt, erineva valgusega on ise asi. Ilma elektrita oli eriti niru — hõredalt värvitud karvad kõhnukesel rinnal, mis sujuvalt muutus ümmarguseks kõhukeseks. Ta kammis juukseid väga hoolikalt, kõigepealt nii nagu ikka, et seda kohta eriti näha ei oleks, kuhu naine suudleb. Vihkan valet, mõtles Kolman. Tolstoi oli oma tulevasele naisele enne kõik ära rääkinud. Kolman harjas nad oma loomuliku koha peale. Igatahes ausam, ja ei vaadanud enam peeglist. Aega on väga raske viita. Aga ometi. Kui hea on oodata, tuiata edasi-tagasi teleka ees, kuni see film läbi saab, vahtida ajalehti, ei loe ju midagi, ühesõnaga mitte midagi ei ole teha, ainult oodata, aga südames on magusalt valus tunne. Nii öeldakse. Kui ühel inimesel enam ei ole isegi põhjust midagi oodata, on parem surra, mõtles Kolman. Mingi ime läbi oli täna jälle tema päev. Kolman istus kivina tugitoolis ja vaatas ja kuulas. Kunas neil vaheaeg on? Filmid, sport, meelelahutus, meelelahutus ei huvitanud teda mitte üks põrm.

TEMA JUUKSED OLID KAMMITUD TEISTMOODI.

Nad olid nüüd keerus ühel pool pealage ja niivõrd ilusad. Kael venis lõpmata pikana peast õlgadeni, rinnal mingi ehe, kullast. Ja vaatas otse Kolmanile silma. Ta rääkis just nimelt Kolmaniga. See ei olnud kohustus naeratada igale televaatajale, ei olnud ju. Võib arvata, et tahetakse teha, nagu oleks telekas kolmas pereliige ja nii. Kolman ei arvanud, et see on õige, mis ta mõtles. Ta teadis, et ta armastab. Teda. See kõlab õõnsamalt kui miski muu asi üldse. Aga ei olnud ju teistsuguseid sõnu sellest mõelda. On ülekohtune, et nii ilus naine vaatab teda mustvalgena ja säbrutab enne veerand tundi soojeneda. On ülekohtune näha ainult tema pilti, mitte teda ennast. Kui ta praegu läheks ja prooviks teda puudutada, siis ta nühiks televiisori ekraanilt tolmu

maha. Kolman läks siiski teleka juurde ja silitas naise juukseid. Kui sõrmed ekraani puudutasid, lõi särtsu, sellelt tumehallilt elutult klaasilt.

Õhtul teda enam ei olnud. Oli mehe vastu vahetatud. Oleks võinud ju mitte vaadata, aga ta istus igaks juhuks, mingi seesuguse lootusega, nagu mängiks ruletti. Sa tead jumala raudselt, et ei võida, pigistad igaks juhuks silmad kinni ja siis vaatad. Ja ega nad ei lase uusi nii palju peale. Need puterdavad ja häbenevad, kuradi kurat. Naine kodus.

Kolman pani teleka kinni ja kõssitas tugitoolis, hall kampsun, kulunud kollased velvetpüksid, kümme aastat vanad, varbad paljad, tuju kadus suure halli pilve sisse mürtsti. Naine oli fanaatiline kuduja.

— Sa oled nii armas, kui sa seal nii istud, juuksed turris. Naine tuli tema juurde ja soris käega Kolmani pealael.

— Nii turris. Ja ise ka turris, ah, kiisu?

— Mul pole juukseid, ütles Kolman.

— See-eest on sul nii vahva habe, haabee, ja kui palju halli.

— Issand, me oleme nii vanaks jäänud, ütles naine ja ohkas.

Ta võttis laualt peegli ja ohkas uuesti. Peegel läks uduseks ja naise nägu kadus, järele jäid vaid hästi ähmased piirjooned, et polnud aru saada. Polnud võimalik aimatagi, kes seal peeglis on. Kui nüüd ainult peeglisse vaataks, ei teakski, et see on tema. Kui.

— Ma ohkasin peeglisse ja mu nägu kadus ära, ütles naine. Ta ei tulegi tagasi. Kui ma nüüd tahaksin kunagi peeglisse vaadata, siis poleks sest kasu, kiisu. Peegel enam minu nägu ei näita.

Kolman ei vaadanud naise poole, aga naise hääl kõlas nukralt. Mõnikord on nii.

— See ei saa nii olla, ütles Kolman.

Ei veennud. Vihkan seda kuradi valet, kui sa räägid ja ise tunned iga sõna juures, iga kuradi tähe juures, et need pole need, mõtles Kolman.

— Saab, ütles naine. Sa saad ise ka aru, et saab, ütles naine.

Üks pisar kukkus Kolmani kaelale. Kurat.

— See on mingi jama, ütles Kolman, võttis naisest kõvasti-kõvasti ümber kinni, aga kätes polnud raasugi jõudu.

Onud ja tädid istusid ümber suure ümmarguse laua. Seal oli salatit ja igasugust värki, aga juua ei olnud. Onud olid just nii vanad, et Kolman võis hallist peast vennapoeg olla, ja tädi käsi värises, söök ei püsinud kahvli otsas. Mina nii vanaks ei saa, mõtles Kolman.

— Söö ometi, Jumal hoia. Nii suur mees peab ometi sööma, ütles tädi.

Onu oleks viina tahtnud, aga siin ei antud. Onu vast joob seal, kus sugulasi pole. Tädi ladus talle ise portsu ette. See oli tal raske, kauss värises käes.

— Ma ise tõstan, ütles Kolman.

Naine oli endale väga viisakalt pannud, nii nagu naised siis söövad, kui nad kodus pole, kui nad võõraste juures on. Varem naine sõi palju,

kodus ja sugulaste pool, ainult külas sõi vähe. Naine on paksuks läinud. Naine muidu istus Kolmani kõrval ja vaatas aknast õue, seal olid puuriidad ja viltused kuurid. Vihm oli just lõppenud ja räästad tilkusid kõvasti. Hall vastik ilm.

— Mis sa näed seal, küsis Kolman.

Naine ohkas.

— Sul on täna tuju sant, jah? küsis onu. Ma ütlen, et peaks viina olema. Mitte alati ei peaks olema ja mitte liiga palju, aga siis kui tuju sant on, peaks ju olema. Ajaks klimbi laiali, eks. Ajaks ju.

Mõnikord unustas onu oma naise ära. Onunaine kuulas väga rahulikult, ainult korraks tõstis kulmu ja küsis — Ütle mulle, mis asi on klimp, ah?

— Aga varsti läheb sõda lahti kah, ütles onu. Kus ta pääseb.

— Kelle vahel, küsis Kolman.

— See pole tähtis, aga kindlalt läheb lahti.

Naine vaatas ikka veel aknast välja. Tal olid vist kaelal ka juba kort-sud, Kolman uuris vargsi. No kaelal vast ei olnudki, aga lõua alt oli midagi teisiti kui tookord. Issand, kui ammu see oli, ja mis kurat üldse oli. Kui kuradi . . .

— Missa vahid, ütles naine äkki.

Ta nägu oli punane, põskedel roosad laigud. Sellest polnudki midagi. Aga see oli esimest korda, selline jutt. Kolman ei osanud midagi tarka öelda. See on siis, kui sind eriti ootamatult tabatakse ja sa oled kindlalt süüdi. Kõik olid vait. Istusid ümber laua ja ei öelnud sõnagi. Tädi väga vanas näos oli midagi niisugust, nagu oleks hirm ja imestus kokku segatud ja näole valatud. Tema kaheksakümneaastased silmad pilkusi kinni — lahti. Ta polnud seda enne kuulnud.

— Mis te, lapsed, tülitsete, Jumal hoidku.

Naisel oli vast ebamugav. Kui oled aru saanud, et tegid uisapäisa. Ta ütles midagi ebaselget ja läks toast välja.

— Mis lahti on, küsis tädi.

— Sõda tuleb, raudselt tuleb, sõda. Vaata, missugused inimesed on. Nad hakkavad hulluks minema. Ega see Kolmani viga ei ole, et naine karjub. See on üleüldine värk. Mered mustad, kalad surnud, perses noh, ütles onu.

— Kuidas sa räägid?

— Midagi pole lahti, ütles Kolman.

— Tee siinsamas suitsu, ütles tädi.

Kolman ei teinud. Ta läks kööki ja tegi seal. Vahtis kõikvõimalikud purgid üle ja ei osanud midagi mõelda. Mis sa ikka mõtled. Ta tõmbas ühe ära ja jõi siis vett. Ja tõmbas teise veel. Sest missuguse kuradi näoga sa sellesse tuppä lähed, kui on väga selgesti teada, et sa pead ütleva, milles asi on. Aga see pole ju võimalik. See lihtsalt pole üleüldse võimalik.

Ähkima võttis. Kolman venitas täiest jõust kasti endaga kaasa. Kui ta lõpuks jalaga koduukse lahti lõi ja naisele otsa vaatas, oli tema näol kõigest hoolimata õnnis naeratus, ja ta pühkis higi. Hoolimata isegi sellest, et just naine tal vastas seisis.

— Mis see ometi on, küsis naine.

— Telekas, ütles Kolman.

See polnud enam mustvalge risu, vaid värviline ja puha, kurat, värviliselt näeb nüüd ju. Teda. Ta viskas mustvalge kõrvale, sinna-samma maha, ja sättis uue üles. Nii.

— Nii, ütles Kolman.

— Kust sa nii palju raha said?

— Sain ühelt.

Ega tal ei saanud selle vastu midagi olla, sest tal polnud aimugi, ei olnud ju, kõndis oma lillelises kitlis ümber teleka, ja Kolman vaatas teda. Tal oli ju saatana hea meel selle teleka üle, hoolimata kõigest, mis oli, segu tundest, et kõik on läbi, ja värvilisest pildist. See oli võimalik ju ainult kahekümnendal sajandil, kurat, kurat, kurat.

— Sa tahtsid mulle üllatust teha?

Naine ei tulnud nüüd Kolmani põlve peale istuma nagu enne, enne teda. Ta seisis Kolmani ja teleka vahel ja lootis. Sest kurat, iga inimene ju peab lootmagi, muidu võib end üles puua. Naise nägu oli hästi pisut rõõmus ja rohkem väsinud või kakskümmend protsenti surnud, kui ta uuesti küsis ja Kolman endaga võitles, sest ta küsis — Kas sa tahtsid mulle üllatust teha? Kolman tõlkis ära. Sa ju armastad mind, Kolman, siis sa ju hästi natukene veel armastad mind, eks. Ütle seda vähemalt. Kolman vaatas oma naisele otsa ja temas suri ära see õrnake osa, mis valet vihkas.

— Jah, ütles Kolman.

Ta ütles jah ja pani kohe teleka käima.

— Ole pai, mine teleka eest ära, ütles Kolman.

Naine tuli istus tema kõrvale ja vaatas ka. Tema oli imeilusas kleidis, imeilusa soenguga, võimatult kuuma pilguga ja vaatas värviliselt, värviliselt, see tähendab peaaegu elusalt Kolmanile silma. Ta vaatas otse Kolmani ja mitte tema naise poole ja rääkis igasugu asju. Kolman keris jalad tagumiku alla ja uppus lõplikult ära. Nüüd on süda läind. Nii. Ja siis tundus see kohutavana, et naine seda pealt vaatab, ta ei aimanud põrmugi, kust see raha välja võeti, et ta, vere maitse suus, seda kasti tassis ja juba poes, poes lunis ta endale pildi ette ja nägi teda. Ta petab naist oma korteris tema silma all. Nii. Kõige parem tunne oleks olnud, kui naine oleks öelnud midagi võimatult santi, aga ta oli täiesti kuss ja vaatas kõike pealt. Midagi niisugust, et oleks rahulik olla. Kolman istus veel minuti. See oli kuradi pikk, ja ei pidanud vastu.

— Ütle midagi, ütles Kolman.

Naine vaatas teda kõrvalt, kümne sendi kauguselt, vaatas ja seal silmade all olid imepeenikesed kortsud ja ta polnud üldsegi värvitud, ja

siis võttis väga õrnalt Kolmanil ümber kaela kinni ja pigistas nii tugevasti. Kolman hakkas nutma. Vesi voolast Kolmani peast välja, aina rohkem ja rohkem. Nüüd poleks enam rääkida saanud. Ta hakkas tasa naise pead silitama ja mõtles, kuidas saaks. Kuidas saaks nüüd nii, et jõuaks vannituppa.

— Ma lähen hambaid pesema, ütles Kolman.

Ta pööras kohe ümber ja läks, nii et naine ei näeks. Ta läks otsejoones vannituppa ja pani haaki ja vajutas pool tuubi hambapastat sellele harjale ning nühhkis. Kui ta harja peale vaatas, oli see punane. Kolman sülitas vere vannipõhja ja keeras kraani jooksma. Roosa vaht keerles väljalaskeaugus.

Päris hea oli olla. Naine tegi midagi. Oli köögis ja teda polnud näha.

— Kus sa olid?

Peab ju vastama. Kui küsitakse. Ta vaatas ülespoole, sinna kõrgele, kus naine seisis. Nii.

— Kus ma ikka olin. Kus ma siis nii väga olla sain.

Sellest tuleb pohmell. Sellest tuleb maailma kõige jubedam pohmell. Siis saigi ta lapiga vastu pead. Enne ei näinudki, et see tal käes oli. Kolman katsus käega märga põske. Mida inimene öösel kurat peseb siis.

— Mida sa praegu pesed, ah?

Naine oli sinna tuppa kadunud, päris kindlasti ei hakka ta nüüd seda ütleva.

— Kuule, ma võtsin, no kui palju ma ikka võtsin.

Ega polnud mõtet rääkida. Naine keeras näo tagasi, tähendab, vaatas Kolmanile otsa ja ise nuttis. Kolmanil vajusid käed rippu. Sest süütunne mässas sees, ta oli seda kurguni täis.

— Sa pane oma asjad kokku, Kolman, ütles naine.

Ta ei öelnud seda nii, et ta selles kindel oli. Ta sõi iga sõna järel ühe pisara ära, ja oleks kogu hingest tahtnud seda mitte öelda.

SA PANE OMA ASJAD NÜÜD KOKKU, KOLMAN.

— Miks, küsis Kolman.

— Ole hea ja ära mind enam piina, mine tema juurde, mine rahulikult ja ela temaga. Sa ju armastad teda, mitte mind. Ole aus, Kolman. Nii.

— Kus sa tead?

— Issand!

Naine haaras kätega peast ja ütles veel kord Issand. Kolman sai peaaegu kaineks. Midagi ei osanud teha. Üldse ei olnud enam mingit tunnet, et oled olemas. Naine ei vaadanud tema poole. Nii on ausam. Nii on õigem. Jumal kui õudne, aga oleks ju väga aus, kui lähekski. Nii.

— Ei pane asju kokku, ütles Kolman.

Naine tõusis püsti ja läks teise tuppa. Kolman ootas vaid ühe minuti ja siis lendas sealt kott ja veel riideid, lipsud, viigipüksid, taskurätid.

Ühe korraga ei oleks jõudnud ära vedada. Nii palju riideid. Naine loopis aina edasi. Kuidas ta aru sai. Üldse ei tea. Vaist ütles. Kolman võttis ainult selle koti, terve kuhi jäi põrandale vedelema, ja löntsis välja. Siis tuli veel pähe. Ta läks tagasi ja viskas võtme esikusse. Naine nuuksus. Kolman tõmbas ukse kinni.

Vihma sadas. Kui poleks välja visatud, oleks päike. Tänav oli väga tühi ja peaaegu pime. Esiialgu läks ta, pea maas, ja ei mõelnud. Oli isegi natuke kergem. Olevat selline moment, et kui vabaned vale koor- mast, hakkad kuidagi teisiti mõtlema ja oled ise parem ja puha, ja varsti läheb tuju heaks. Võib-olla oligi kergem. Ausa-mehe-tunne. Kui jala minna, isegi nii aeglaselt, jõuad kodust päris kaugele. Kolman vaatas tagasi, seal kõrgel, üleval, kus olid ainsad valged aknad, seal nuttis tema naine, ühes toas värviteleviisoriga. Nüüd võib armastada, seda pilti televiisorist, südamerahuga. Ausalt uudiseid oodata ja mitte närveerida. Kolman vantsis pisut vahvama sammuga, vaba mees, ja pööras veel kord tagasi. Iseloomutu tegu. Tagasi ei tohiks vaadata ju. Aga ainult korraks, söövitada lahkumismoment endale igaveseks mällu. Nii mõeldakse. Seal kaugel-kaugel suure maja peaaegu et viimasel korrusel põlesid kaks akent. Üks oli köögiaken, seal naist ei olnud. Naine oli selle teise akna taga. Seal kus televiisorigi, uus, värviline. Seal oli naine, Kolmani endine naine, näoli põrandal ja nuttis. Kolman kujutas seda endale ette. Issand jumal! See oli raudselt oma kaksküm- mend aastat tagasi, kui ta naisega tuttavaks sai. Tantsis ja. Kurat, kui ammu see oli. Pooled asjad tulid meelde. Naine oli siis kena naine. Päris kena naine oli. Ja armastas just nimelt teda. See mõte hakkas kummitama ja tegi närviliseks. Ja Kolman läks nüüd kiiruga edasi, et see ära kaoks. Peaks minema nii kaugele, et enam ei näeks, siis oleks parem. Kui kutsikaid magama pannakse, siis süstitakse neid hiiglama vägeva nõelaga, vist mingisugust uinutit. Laual on valge lina peal ja kutsikaid on vähemasti viis. Nõel torgatakse kutsikale ribidesse ja vajutatakse uinuti kutsikasse. Mõni kutsikas on suurem, mõni väik- sem. Väiksem niutsub tsipa, roomab seal veel ringi ja jääb siis vait. Tähendab sureb ära. Suurem kutsikas veel ei sure. Ta kõnnib laual, jalgu küll õieti all ei ole, ja niutsub, ja kui tal silmad peas on, siis ta vist ei näegi, mis ümber on, aga kui veel ei ole, siis ta lihtsalt kom- berdab ringi ja püüab aru saada, püüab kogu hingest mõista, mis tema ümber toimub, kuid ei suuda. Talle tehakse veel üks süst. Siis sureb tema ka ära. See tuli pähe. Kuskil seal selja taga on tema endine naine ja nutab. Kolman pööras viimast korda ümber ja vaatas tagasi. Ega tema maja enam näha ei olnud. Teised olid ees. Seal pimedate majade taga on kaks, vast ikka on kaks akent valged. Tema kaks akent. Kolman seisis pimedal tänaval, ümbruses ei põlenud ühtegi tuld, ja vaatas oma akende poole. Ta vaatas kõigest väest, hall habe õieli, ja püüdis ära aimata, mis seal kaugel on. Ta seisis nii võimalikult

kangelt ja käed surus rusikasse ja proovis mõtteid peast minema kihutada. Kõik mõtted välja. Nii.

Kolman pistis jooksu. Ta pani liduma otse kodu poole, mööda tühja tänavat, nii kiiresti kui võis, et need kaks akent ometi nähtavale tuleksid, palitu hõlmad lahti, kott käes. Ta polnud kunagi nii kiiresti jooksnud.

Naine oli kenasti riides. Kui ta mantli seljast võttis, toetus ta kogemata, nagu päris juhuslikult Kolmanile. Kolman tegi, nagu ei paneks tähele, ja naine sai aru. Ta vaatas nii vilksamisi Kolmanile otsa. Ainult korraks, ja vist isegi punastas. Kolman tegi, nagu poleks näinud, aga hea tunne käis läbi. Naisel oli veel punane läbipaistev sall ümber kaela. Ta riputas selle nagisse. Kolman vaatas. Aga ei rääkinud midagi. Parem kui ei ütles, kui ei tea, mida öelda. Naine seisis nüüd seal nagi ees ja pööras ümber ja oli valmis. Siis ta vaatas Kolmanile lõpuks otsa ja ütles — Noh?

Kolman kukkus rahmeldama, sest kingapaelad olid kinni, ja naise sõbranna piilus sealt ukse vahelt. Kolman lükkas kingad varbaga jalast ja marssis sokkide väel tuppa ja lasi naise ees. Kui naine temast mööda läks, siis ta riivas Kolmanit õlaga. Õlaga otse rindu. Nii.

— Kolman!

— Mis on!

— Kolman, võtame.

Kolman võttis kohe. Naine istus Kolmani ja oma sõbranna vahel, ja see ei olnud sünnipäev, aga tuled olid jälle ära lastud. Kolman jõi ja vaatas silmanurgast, mis naine teeb. See punane sall sobis küll talle.

— Mulle meeldib, et on hämar. Kui on pime, siis ei näe, siis nagu rohkem tunnetega, ütles naise sõber.

Kõigepealt läks kõht soojaks. Ega ei hakanud peas surisema, aga kõht läks maru soojaks. Naisel olid täna kingad ja nurga taga mängis päris kena musa.

— Kolman!

— Mulle ka meeldib pimedas, ütles Kolman.

— Võtame, Kolman.

Kõmm. Need olid eriliselt suured pitsid, viin oli kuradi vastik, aga vist nägi viinaga pimedas paremini.

— Kui hoolega viina juua, siis on pimedas parem, sest siis tunned poole rohkem ju, ütles Kolman.

— Issand, kui vanad me oleme, ütles naise sõber.

Naise sõber ohkas nüüd raskelt. Kolman vaatas oma naisele otsa. Öeldakse, et nende pilgud kohtusid. Kolman vaatas oma naisele otsa täpselt samal hetkel kui naine temale. Kolmani naine naeratas. Kolman punastas. Nii.

— Kes võtab, küsis Kolman.

— Kolman ostis uue teleka, ütles naine.

— Issand, kui vahva mees sul on.

— Kes võtab? küsis Kolman uuesti.

Ta võttis ise hästi kähku ära ja valas kohe ja ei söönud üldse. Ja õues läks pimedaks ning Kolman nägi, et naine istub tema kõrval ja et tal silmad helgivad. Nii ilus, mõtles Kolman. Siis vaatas ta natuke aega lihtsalt pimedat tuba ja aimas ja tundis. Et ümberringi on inimesed, aga nägusid hästi ei näe. Aga nüüd võib lihtsalt tunda, kes mis on ja see on palju ausam, sest mõni on ju inetu ja see häirib, või midagi muud sarnast. Näiteks naise sõber on päris vana. Aga pimedas pole viga.

— Kolman.

— Ma juba joon, hõikas Kolman. Sünnipäevalapse terviseks, hõikas Kolman.

Naise sõbral oli hea meel.

— Mis sa nüüd, mul ju ammu sünnipäev läbi, ütles naise sõber.

— No vala üks pitsike. Issand ma joon ennast täis.

Kolman naeris täiest kõrist. Üle pika aja. ÜLE NII PIKA AJA. Kurat. Ja nüüd polnud sellest endisest lollakast tundest lõhnagi. Pime oli ju. Ja Kolman tundis ära, mis naine mõtles. Ta võttis naise käe ja sosistas:

— Lähme tantsima.

Ja siis pööras kõrva naise poole, et kuulda. Kui naine nüüd sosistas, siis riivasid ta huuled Kolmani kõrva. Naine ütles siis: — Lähme.

Ta ei öelnud seda mitte uniselt ja möödamindes, aga lauldes. Kui ta naise ümbert kinni hoidis, siis oli kentsakas tunne. Ja allapoole ei julgenud vaadata. Kolman vaatas üle naise pea aknasse ja tundis väga hästi, kui kuum see õhk oli, kui naine talle kaelale hingas.

Kui nad koju läksid, siis Kolman tuigerdas tsipa. Ta käis naise ees ja taga, sest ta käis kiiremini, aga ei rääkinud midagi. Ja kui tuli üks pimedam koht, kus tuli oli puruks loobitud, ja sealsamas oli maja sein, siis haaras Kolman naise õlgadest ja surus ta vastu seina ja suudles nii, et ta isegi ei mäletanud, kas ta oli seda kunagi nii teinud. Ja naine oli õrn ja sulas Kolmani külge ja silitas Kolmani halliksminevat pead.

Seal üleval paistsid kaks valgustatud akent. Kolmani naine vaatas alt üles, ta vaatas oma akendesse ja mõtles, kui tore oleks, kui nüüd Kolman tabaks ära, et ta tuleb, ja ilmuks aknale ja lehvitaks. Kolmani naine seisatas ja ootas, aga Kolman vist ei taibanud. Oh seda poissi, mõtles Kolmani naine. Halli habemega poiss, ja ei taipa akna peale tulla. Ta läks siis trepist üles, tal oli rasked kotid käes, aga hea oli olla. On ju ometi hea olla, kui koju lähed. Kuigi ta on liiga kõrgel. Naine läks nii tasakesi uksest sisse, et üllatus oleks, ja võttis kingad jalgast. Tal oli veel seljarohtu. Kolmanil oli selg haige. Naine läks nüüd toa uksele, seal tuli põles ja telekas mängis. Naine lükkas ukse vaikselt lahti — Kukuul!

Kolman istus ja vaatas telekat. Ta oli haiget nägu, sest selg valutab. Ta vaatas ja nägi, et naine oli tulnud. Kolmani naine toetas selja

vastu uksepiita ja vaatas Kolmanit. Telekas olid kas uudised või midagi. Ja naine vaatas, kuidas Kolman seal istus. Jalad tagumiku all konksus ja ise küürus ja vaatas aina telekat. Kolmani naine läks Kolmani juurde ja istus talle sülle ja silitas pead. Kolman vaatas veel korra ümber naise teleka poole. Seal oli kavateade. Kolman oli vist haige. Naine andis Kolmani pealaele musi ja silitas, tegi pai. Kolmani pealagi oli higine. Kolman ei tohiks nii palju suitsetada, sest tuhatoos oli konisid täis. Ta tundis, kuidas Kolmanil higi jooksis. Käsi oli märg. Ta võttis Kolmani pea käte vahele ja vaatas näkku. Issand! Kolman oli näost valge ja silmad ei püsinud paigal, vaid vilasid nagu hullul. Kolmani näos oli nii palju kortse. Ja Kolman muutus aina rahutumaks ja oli näost kaame. Siis tuli Kolman püsti ja käis mööda tuba ringi ja vaatas telekat. Lõpuks tuli ta naise juurde ja tahtis midagi, kõigest südamest ning hingeldas, nagu pooks teda salaja keegi üles, just nüüd. Nii. Kolman põlvitas.

TÕNU ÕNNEPALU

LENDAVAL PUUL

I

Tühi taevas, tühi postkast, tühi kruusatee.

Tühi kõik!

Varane, kergesti tuld võttev nõmm,

sõnad ja tähendamissõnad surnud turbaseguses liivas.

Kui kaugel on elu!

Kui õnnelik ma olen!

(Ta armastas inglit, nüüd on ta pime.

Ta suudles inglit suu peale,

nüüd on põlenud tema huuled ja keel.

Nuta, Siioni tütar! Kogu Iisrael käib kotis ja tuhas

ja toodab viis koma kaheksa

kvaliteetset liibanoni seedrist risti

tuhande elaniku kohta aastas.)

Postkast on tühi!
Miks te otsite elavat surnute hulgast?
Vaadake, ma olen pime ja kuulutan suurt rõõmu!
Ma olen keeletu ja hõiskan!
Ärge nutke mitte!
Mets põleb, mõte hävineb
ja vaata, ajalehes, mida pole toodud,
on surmakuulutuse kohal valge auk!

II

Otsustusvõimetu ahv
sajandilõpu hüppelauda
üles-alla kiigutamas.
Üksi, üks viiest (või jumal teab mitmest)
miljardist, teen nägusid,
et mind oleks rohkem, publikut:
mina, mina ja veel kord mina.
Mina, sisepõlemismootoriga,
võimsa, kuid vähe töökindla mäluga,
naftasaadusi tarbiv, ajalik ja igavene,
igavesti otsustusvõimetu,
iseendale hällilaulu laulev:
Lepatriinu, lenda ära,
maja põleb, pojad sees!
edasi kiikudes, ometi ära tõukamata, uskumata
mütoloogilist maailmapilti, tervikut.
Pole maja, pole poegi,
pole seitset täppi seljal,
seitset tähte taevasõelas.

III

Kusagil saatuse käänakul
jumala käed on täis
vahajaid lihavaid tõrksaid
tulpe ja nartsisse
mida õõtsutab loodetuul.

Kas saab minu hingest sõnnik
millegi uue kasvamiseks
millegi vähem kõheda
millegi vähem heitliku
mis oleks kui seitsmeharuline puu?

Või upub ta ühel päeval
mis on nagu täna
sellesse järve
kus hulbib maakera
üles sellesse siniselt kiirgava
prohvetisilma pilku.

IV

vaatates telekast ükskõik mis saadet
ainult et erutuks võrkkesta pind
lutsides uimaselt odavat vaadet
pealuu sees jõuetult rabelev lind

istudes vaguralt kipakal järjel
toas keset maastiku reetlikku und
tukkudes kosmose auklikul kärjel
täistuisand tühjuse paakunud lund

oodates lahendust mida ei taha
öösel kui pimedust kallistab tuul
taskutes tundmatu kuninga rahad
maal mida pole lendaval puul

V

Kus lahvatab taevas
kus kõmiseb salv
kus lõheneb saatus
kus kaugeneb talv

kus määratud tunnil
lööb hargnema seos
kus tiivutu ingel
kuldmõõgaga peos

on tiirleval ristil
iga pääsetee ees
kus meeletult hobuselt
pudeneb mees

kus helkivast seemnest
lööb lokkama tuhk
kus jäätunud nõmmed
kus tuline luht

kus mullasest lihast
kaob viljatu hing
kus vabaneb kivist
ja lödvene ling.

FRANCIS PONGE

KÜMME PROEEMI

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Asjade teisendamisest kõne abil

Külm — nii teda nimetatakse, kui ta on ära tuntud muude ümbritsevate mõjude järgi, — läheb laine sisse ja jää tuleb asemele.

Niisamuti ka silmad: üks hetk, ja juba nad kohanevad uue ruumiga, liikudes paralleelselt (selle nimeks on tähelepanu), haarates ja fikseerides uue objekti.

See on ühe ootuse, ühe rahu tulemus: on tulemus ja tegu samaaegselt, ühesõnaga teisendus.

Ühte lainesse — selsamal moel —, ühte vormitusse kogumisse, mis täidab enda sisemust või vähemasti võtab teataval määral selle sisemuse kuju, — läheb ootuse, kohanemise ja veel mingi samaloomulise tähelepanu toimel sisse see, mis teeb ta teiseks: kõne.

Kõne oleks seega vaimu asjade jaoks nende kindlapiirilise seisundi viis, kuidas nad püsti püsivad väljaspool oma kogu. Kui seda kord on mõistetud, leitakse meelerahu ja naudingut juba sellest, et võib pikkamisi, usinalt ja üksikasjus uurida mahaarvatavaid omadusi.

Kõige märkimisväärsem ja silmakargavam on seejuures jää kasv, tema hulga suurenemine lainega võrreldes, ning see, kuidas kogust iseene järgi lahti murdub nüüd juba vältimatu vorm.

1929

Kunsti nihilistlik õigustus

Vaat mida Seneca mulle täna rääkis:

Oletan, et eesmärgiks on hävitada täielikult maailm, inimeste eluase, linnad ja põllud, mäed ja meri.

Kõigepealt viib see mõtte tulele, ja siis võib säilitajaid nimetada tuletõrjajateks. Neile heita ette hävituse püha tule lämmatamist.

Seejärel, kui püüda nende pingutusi tühjaks teha, võib absoluutset vaimu vallates tarvitusele võtta nende endi vahendi: süüdata põlema vesi, meri.

Tuleb aga olla sellest veel reetlikum. Tuleb osata reeta isegi oma-ene vahendeid. Heita kõrvale tuli, mis on vaid sädelev tööriist ega toimi tõhusalt vee vastu. Minna sõbraliku näoga tuletõrjajate juurde. Ja tuues ettekäändeks mingi kahjutule kustutamise, saata kõik hukka vetevoos läbi. Uputada kõik.

Nii oleks hävituslik eesmärk saavutatud, ja tuletõrjujad ise endid uputanud.

Tehkem sõnad naeruväärseks katastroofiga, — sõnade lihtsa ebakasutusega.

1926

Väljenduse draama

Minu kõige kallimad mõtted on maailmale võõrad, nii vähe, kui ma neid väljendangi, näivad nad võõrastena. Kui ma nad aga päriselt välja ütlesin, võiksid nad saada kõigile ühisteks.

Paraku! Kas suudan seda? Nad tunduvad mulle endalegi nii võõrad. Ehkki ütlesin: kõige kallimad. . .

Järjestikku (kummaliselt) viiteid ideedele, siis sõnadele, siis sõnadele, siis ideedele.

1926

Pelagos

Koidikul joonistub hukk
abitoova aurulaeva tekile
ja inimeste
kõnevalmis nägudele.

Maa, taskud munakive täis,
veepiiri taga
vannub taevaste nimel
et ei tunne ta inimest.

Tema näeb ainult välimust, koort,
kipras maskide häbiväärseid tükke
ja otsustab ära heita Mälu
Muusade ema.

Natare piscem doces

P. ei taha, et autor oma raamatust välja läheks, vaatama, kuidas see väljastpoolt on.

Aga milline on õieti väljamineku hetk? Kas peab selleks kirja panna kõik, mis ainekst mõteldakse? Kas pole välja mindud juba sellegagi, kui hakatakse selle aine suhtes rakendama veel midagi muud peale automaatse kirjutamise?

Ehk tahab ta öelda, et autor peab jääma sissepoole ja tuletama reaalsust reaalsusest? Avastama kõik, puurides ja uuristades koopa seinu? Nii et lõpuks on raamat, vastandina kujule, mille ümbert marmor ära võetakse, tegelikult tuba, mis raiutakse kaljusse, jäädes ise sissepoole?

Aga sel juhul, kas ongi raamat tuba, või vast hoopis väljavisatud materjal? Ning veel, kas mitte ei tehta tuba tühjaks samamoodi, nagu raiutakse välja kuju, vabastades ta üleliigsest *vastavalt oma maitsele*, mis aga on täiesti väline, pärit väljastpoolt, tuhandetest mõjudest?

Ei, mitte kuidagi pole võimalik lahutada loovat isiksust kriitilisest isiksusest.

Isegi kui ütleksin ära kõik, mis mul käib läbi pea, oleks seda minus juba enne ette valmistanud igat liiki välismõjud: ehtne rutiin.

Seda loova ja kriitilise mõtte identsust tõestab veelgi «ANCH'IO SON' PITTORE»; just siis, kui seista kellegi teise teose ees ja olla seega kriitikuks, tuntakse iseend ära loojana.

*

Mulle tundub, et kõige intelligentsem on vaadata üle oma biograafia ja korrigeerida selles mõningaid jooni, alla kriipsutades ja üldistades. Täheandab, märkida üles mõned ideeseosed (ja seda võib täielikult teha ainult iseendasse puutuvast), siis korrigeerida tehtut, üsna natuke, pannes talle pealkirja, võltsides õrnalt tervikut: see ongi kunst. Mille igavik ei põhine muul kui *ükskõiksusel*.

Ja kõik see ei kehti üksnes romaani, vaid mis tahes sorti kirjutiste, mis tahes žanrite kohta.

*

Luuletaja ei tohi kunagi pakkuda mõtet, vaid peab andma objekti, see tähendab peab sundima ka mõtte objektina asetuma.

Luuletus on nauditav objekt, mis antakse inimesele ning mis on tehtud ja asetatud spetsiaalselt tema jaoks. See taotlus ei või luuletajal puududa.

See on kriitika proovikivi.

On olemas meeldimise reeglid, maitse igavik, ja nende aluseks on inimvaimu kategooriad. Mõtlen siin kõige üldisemaid reegleid ja pean silmas eelkõige ARISTOTELEST. Muidugi, kui asi puutub metafüüsikasse, eelistan ma talle — nagu on teada — PYRRHONIT või MONTAIGNE'I, aga teada on ka see, et ma paigutan esteetika hoopis teisele tasandile, ja praktiseerides kunste, ütleksin, nõrkuse või pahelisuse pärast, olen neis avastanud üksnes empiirilisi reegleid, teatava mürgitusravi.

1924

Unest välja tulnud fraasid

A: «Algupärane nohu, piip ja mullid vees.»

B: «Pehme särk. . . ent. . . (siin on auk) . . . mürk liitub nelja mürgiga. — DANTE.»

Need fraasid olen ma moodustanud unes ja nad näivad mulle täiuslikult kaunid ja tähendusrikkad.

Kummalgi korral tundus mulle, et olen leidnud poeesia tarkade kivi. Oli vaja tuua see päevavalgele. Raskus seisnes selles, et pidin sooritama ühekorraga kaks toimingut: 1) üles ärkama; 2) selle käigus mitte fraasi kaotama. Täpselt nagu vetelpäästja.

Ma ei suutnud neid fraase säilitada muidu, kui neid iga hetk korratas. See kordamine polnud üldsegi mehhaaniline. Iga kord pidin tegema pingutuse: ühtaegu häälutama tugevasti iga sõna ja samas tegema seda küllalt kiiresti, sest tundus, et sõnad sumbuvad kohe, kui olen nad välja häälendanud. Häda oli siin aga selles, et kordamise pingutus ei paistnud jätvat üldse mahti tolle teise ülesande jaoks, milleks oli unest väljatulek, päevavalgusse jõudmine.

Niipea kui aga lakkasin fraasi kordamast, hakkas ta kas tervenisti või tükikaupa vajuma kuhugi hämarasse põhja, mis on omamoodi unustuse representatsioon. Kuigi alles hetk varem, mil veel näis olevat võimalik teda haarata, paistis ta täies valguses. (Oli niisiis olemas teatav helendav ümbrus, unenäo *taevas*.)

Pidin siis ise uuesti sukelduma, see tähendab sügavamalt uinuma, ja justkui ootama või mõnikord ka otsima. Võinuks öelda, et see oli teatav jalalööök sellesse põhja, mis kadunud sõnad tagasi tõi, minu teadvusse tõstis. Pidin neid alati natuke aega ootama, see oli neile vajalik, et põhjast kerkima hakata.

Lõpuks, nagu näete, suutsin pärast arvukaid pingutusi välja tuua need kaks fraasi, ehkki fraasi B keskosa pöördumatult koost pudenenes.

Mis puutub nende vormelite kvaliteeti, ei proovi ma sellele anda mingit hinnangut. Miks küll näisid nad mulle nii kaunid, nii otsustavad?

Kõik, mis nende kohta märkida võib, paistab olevat see, et esimeses (A) on esindatud kõik vokaalid¹. Teise (B) puhul on eriti veider see, et ma mitte üksnes ei pidanud teda Dante *vääriliseks*, vaid koguni luuletaja ehtsaks tsitaadiks, — ja olin seejuures ta üle ometi nii uhke.

1927

Maski tükid

Missuguse rahuni lootusetuses olen ma jõudnud kõige tavalisema pealispinna all, seda ei suuda keegi uskuda; keegi ei saa sellest lõigata mingit kasu, sest ma ei anna talle lavalist tausta ega ühtki repliiki: ma kõnelen üksi.

Ka ei suuda keegi uskuda, kui absoluutselt õõnes on iga roll, mida ma mängin.

Ei enam mingit huvitatust, mingit olulisust: kõik näib minule tükina maskist, tükina harjumusest, tükina kõigile ühisest, ja ei kuidagi põhilisena, ainult küüslaugukoortena.

1924

Retoorika

Arvan, et on tarvis päästa mõned noored inimesed enesetapust ja mõned teised sellest, et nad ei läheks nuhiks või tuletõrjujaks. Mõtlen neid, kes end tapavad vastikuse pärast, sest nende meelest on «*teistel*» nende sees liiga suur osa.

Neile võib ütelda: andke endi vähemusele vähemasti võimalus *kõnelda*. Olge poeedid. Nemad vastavad: aga just nimelt siis, isegi siis tunnen ma teisi enda sees, kui püüan end väljendada ja ei suuda seda. Kõik sõnad on juba valmis ja väljendavad neid endid: kuidagi ei saa nad väljendada mind. Nad hoopiski lämmatavad mind.

Just siis saabki oluliseks kunst *vastustada sõnu*, kunst öelda ainult seda, mida tahetakse öelda, sõnu väevõimuga sundides ja endale alluta-

¹Tegelikult on prantsuskeelses fraasis esindatud ainult kõik vokaale tähistavad tähemärgid, mida on kuus (a, e, i, o, u, y). *Tõlkija märkus*.

des. Lühidalt, luua retoorika, või õigemini õpetada igaüks looma omaenda retoorikat. See on avaliku lunastuse töö.

See päästab mõned üksikud, harvad isiksused, keda on mõtet päästa: need, kelles on teadmine ja mure ja vastikus teistest iseendas.

Need, kes suudavad vaimu edasi liikuma panna, ja on sõna otseses mõttes võimelised muutma asjade nägu.

1929—1930

Keerukujule

Ma ei suuda endale seletada ühtki asja maailmas, muidu kui ainult ühel viisil: lootusetusega. Selles maailmas, mida ma ei mõista, millest ma midagi omaks võtta ei suuda, kus ma ei saa midagi himustada (oleme liialt eksiteel), olen ma peale kõige muu sunnitud veel ka teataval viisil käituma, peaaegu ükskõik kuidas, aga käituma. Kui nüüd aga oletan, et kogu maailm on sama ebasoodsas olukorras, saab ka kõigi arusaamatu käitumine seletuse: nimelt et tegu on juhuslike poosidega, millesse teid ajab lootusetus.

Täpselt nagu keerukuju-mängus. Kas või ühel jalal, ükskõik mille peal, ainult mitte maas: tuleb olla liikumata, isegi kui ebapüsivas tasakaalus, siis kui kütt möödub. Välja arvatud juhul, kui ta teid puudutab, sest see on siis surm või hullumeelsus.

Või nagu keegi teolt tabatuna teeb ükskõik mis liigutuse: seesama on teie osaks iga hetk. Iga hetk peab midagi vastama, kui ka pole mõistetud millestki midagi; otsustama ükskõik mida, kui ka pole võetud midagi arvesse; tegutsema, ilma et oleks usaldust. Ei mingit hinge-tõmbeaega. Tuleb olla «mitte millegi nägu», keerukuju. Ja see muudkui kestab! Kui enam pole himu mängida, pole selles midagi naljakat. Aga korraga selgib kõik, — miks on kõigel maailmas nii idiootne, naeruväärt karakter, — jah, isegi trammid, Saint-Cyri kool ja hulk muid asutusi. Miski on nendeks moondunud, on nendeks tardunud, järsku, juhuslikult, lootusetusest aetuna. Oh! kui vaid piisaks sellest, et heita maha, uinuda, surra. Kui võiks ainult loobuda igasugusest hoia-kust! Kuid küti möödumine on vastupandamatu: ikka *peab*, kuigi keegi ei tea, mis jõule alludes, ikka peab tõusma üles, kargama mingisse orva, võtma idiootlikke poose.

...Võib-olla on aga olemas üks võimalik poos, mis seisab koos lakkamatust vastuseisust sellele türanniale: kui need ainsad, millesse ma kargan, on *revolutsionääri* või *poedi* poos.

1929—1930

Vaatamisviisid

On üks tegevus, mis inimesele iga hetk varuks jääb: see on vaatamine-nii-et-temast-kõneldaks, tähelepanek sellest, mis teda ümbritseb ja on tema päris olek kesk ümbritsevat.

Peagi tunneb ta ära iga asja tähtsuse, ja asjade tumma palve, tummad taotlused, et neist hakataks kõnelema, et kõneldaks nende väärtusest ja ainult nende endi pärast, — väljaspool harjumuspärase tähenduse väärtust, — ilma valikuta ja ometi mõõdupäraselt, aga mis mõõdu: nende endi.

1927

ASJU

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Leib

Leiva pinna teeb imepäraseks kõigepealt see peaaegu et panoraamne mulje, mille ta silmale jätab: otsekui oleksid siin lausa käeulatuses Alpid, Taurus või Andide Kordiljeerid.

Niisiis poetati just meie jaoks üks vormitu ja alles kääriv mass stellaarsesse ahju, kus ta tahenedes vormus orgudeks, mäeharjadeks, lainetusteks, lõhedeks... Ja sestpeale saidki nii selgejoonelise liigenduse kõik need pinnad, need haprad plaadikesed, mille vahele valgus hoolega sätib oma tulesid, — vaatamata all lasuvale vääritule pehmusele.

See lõtv ning jahe pinnaalune, mida nimetatakse leivasisuks, on koelt sarnane käsnadega: kõik lehed ja õied on siin nagu siiami õeksed omavahel igat küünarnukki pidi koos. Kui leib kuivab, närbuvad need õied ja tõmbavad kokku: rebenevad teineteisest lahti ja kogu mass muutub muredaks...

Aga murrame ta nüüd katki: sest leib ei pea olema meie suus mitte niivõrd lugupidamise, kuivõrd äratarvitamise objekt.

Veest

Minust palju madalamal, alati minust palju madalamal leidub vesi. Kui ma teda vaatan, lõön alati silmad maha. Ta on nagu maapind, nagu üks osa maapinnast, maapinna teisend.

Ta on valge ja sädelev, vormitu ja värsk, passiivne ja visa oma ainukeses pahes: olla raske; tal on erilisi vahendeid tolle pahe rahuldamiseks: ümbritseda, läbistada, aurata, imbuda.

Sellel pahel on mänguruumi ka tema enese sees: ta variseb, pudeleb lakkamatult, eitab iga hetk igat vormi, ainsaks püüuks enesealandus, lamab kõhuli maapinnal, peaaegu laibana, justkui mungad mõnedes ordudes. Ikka madalamale: nii näib olevat tema deviis, kõrgusse-püüu vastand.

*

Võiks peaaegu öelda, et vesi on hullumeelne, niivõrd hüsteeriline on tema vajadus alluda oma raskusele, mis teda kinnisideena valdab.

Tõsi küll, sama vajadust tunnevad kõik asjad maailmas, see nõuab rahuldamist igal ajal ja igal pool. Näiteks see kapp: ta näitab üles erakordset kangekaelsust oma maa külge kinnitumise ihas, ja kui ta ühel päeval leiab end tasakaaluta olekust, eelistab ta pigem puruneda kui sellele seadusele vastu hakata. Ometi on tal teatava määraneni võimalik oma raskusega ka mängida, seda isegi trotsides; kõik tema osad ei varise nii lihtsalt maha, näiteks karniis ja simsid. Temas on olemas vastuhakk tänu tema isikupärale ja vormile.

VEDELIKUKS nimetatakse definitsiooni järgi seda, mis eelistab pigem alistuda raskusele kui säilitada oma vormi, mis keeldub igasugusest vormist ainult oma raskusele allumise nimel. Selle kinnismõtte, haiglase ülinõudlikkuse tõttu kaotab ta täiesti iga kindlama väljanägemise. See on pahe, mis ta muudab vilkaks, tormakaks või ka tardunuks; kujutuks või metsikuks, kujutuks ja metsikuks, metsikult läbipuuvivaks; riikaliseks, imbuvaks, ümberpiiravaks; nii et lõpuks võidakse temaga teha mis iganes tahetakse, juhtida ta torudesse, sundida sealt siis rõhtsuunas välja purskama, et viimaks nautida tema pudenemist vihmaks: ehtne ori.

... Aga päike ja kuu tunnevad kadedust selle ainulaadse mõju pärast, ja proovivad tema peal oma võimeid, siis kui ta juhtub haarama suuremaid ulatusi, eriti kui ta laialipaisatult lebab pisikestes loikudes ja on oma nõrgima vastupanu olekus. Kõige kõvemat tribuuti võtab siis päike. Ta sunnib veele peale lakkamatu ringkäigu, koheldes teda nagu oravat rattas.

*

Vesi lipsab mul käest... voolab sõrmede vahelt läbi. Kuid mitte lihtsalt! Asi polegi nii puhas (nagu sisaliku või konna puhul): minu kätele jäävad jäljed, laigud, nende kuivamine võtab aega või tuleb nad ära pühkida. Vesi lipsab käest, jättes ometi minu peale oma märgi, ja ilma et ma õieti midagi saaksin selle vastu.

Ideoloogiliselt on see üks ja seesama: ta lipsab käest, pageb iga definitsiooni eest, jättes ometi mu vaimule ja sellele paberile omad jäljed, vormita laigud.

*

Vee rahutus: olla tundlik vähimagi kaldemuutuse suhtes. Hüpata treppidelt kahe jalaga korraga. Mänglevana, poisikeselikult kuulekana, tülles kohe tagasi, kui teda kutsutakse, kallakut siia poole muutes.

Teod

Vastandina hõõguvaile söetükkidele (*escarbilles*), kes on kuumade kollete külalisteks, armastavad teod (*escargots*) niisket maad. *Go on*, ja nad liiguvad edasi, liibudes kogu kehaga maa vastu. Nad võtavad maad kaasa, söövad teda, kakavad teda. Maa läbib neid. Nemad läbivad maad. See on vastastikune läbitungimine parima maitse alusel, nüansseerides, kui nii võib öelda, kogu aeg üht ja sama tooni — ühe passiivse, ühe aktiivse elemendiga, nõnda et passiivne ühtaegu ümbritseb ja toidab aktiivset — kuna viimane süües ühtlasi edasi liigub.

(On veel muudki öelda tiguude kohta. Kõigepealt nende ainuomane niiskus. Nende jahe veri. Nende venivus.)

Peab muide märkima, et ei saa ette kujutada tigu, kes on välja tulnud oma karbist ega liigu. Sest kui ta puhkama jääb, tõmbub ta kohe tagasi iseenda sügavusse. Ja vastupidi, kui ta näitab oma alastust, sunnib tema häbelikkus teda samas kohe liikuma hakkama, kuna ta nüüd on paljastanud oma õrna haavatava vormi. Niipea, kui ta end on näidanud, ta juba kulgeb.

Kuivadel perioodidel tõmbuvad nad kraavidesse, nii et näib, nagu aitaks nende keha kohalolek ise seal säilitada niiskust. Kahtlemata on siis nende naabriteks muid jaheda verrega elukaid, konni ja kärnkonna. Kui nad aga kraavist välja tulevad, siis mitte ainsa hüppega. Nende ümberasumine kraavi väärib enam lugupidamist, kuivõrd väljatulek on nende jaoks palju vaearikkam.

Märgitagu muide, et kui nad ka armastavad niisket maad, ei kiindu nad siiski kunagi paikadesse, kus vahekord pöörab vee kasuks, näiteks nagu sood ja tiigid. Mõistagi eelistavad nad kindlat maad, aga tingimusel, et see oleks rammus ja niiske.

Nad on ka maiad aedviljade peale, üldse kõigi taimede peale, millel on rohelised ja veerikkad lehed. Nad oskavad süüa neid niimoodi, et järele jäävad ainult rootsud, lõigates ära vaid kõige pehmema. Nii on nad salatite nuhtluseks.

Mida kujutavad nad endast märgades õõnsustes? Olendeid, kes sinna küll hästi sobivad oma mõnede omaduste poolest, kel aga on kindel kavatsus sealt välja minna. Nad on aukude ja õõnsuste loomulik, kuid vagabundlik koostisosad. Ja on ilmne, et nii seal kui ka päise päeva ajal kõvadel puiesteedel hoiab neid ümbritsevaga küllaldases distant-sis nende karp.

Muidugi on mõnikord väga tülikas kanda endaga igal pool kaasas seda karp, aga nad ei kurda seepärast kunagi ja on asjaga lõppkokkuvõttes õieti rahul. On suur väärtus, et ükskõik kus ka ei olda, igal pool jääb varuks võimalus tõmbuda tagasi, oma koju, trotsides tülitajaid. Kindlasti on see vaeva väärt.

Nad otse nõretavad uhkusest selle erilise anni ning mugavuse üle. Kuidas võib olla, et olen nii tundlik ja haavatav olevus, ning samas ometi nii varjul tülitajate eest, nii osav hoidma oma õnne ja rahu. Siit ka see imepärane peahoid.

Ühtaegu nii tihedasti maapinnale liibunud, nii hingepuudutav ja aeglane, nii edasipüüdlik ja nii hõlpsasti võimeline end uuesti maast lahti rebima, et tõmbuda tagasi koju, ja tulgu pärast mind veeuputus, üksainus jalalöök võib mind paisata ükskõik kuhu. Sest olen kindel, et ajan end pärast uuesti jalule ja kinnitun maa külge seal, kuhu saatus on mu heitnud, leides siin taas oma toitepinnase: maa, mis on kõigist toiduainetest kõige ühisem.

Missugune õnn, missugune rõõm niisiis on olla tigu. Ja see uhkuse-nõristus, millest jääb jälg kõigele, mida nad puudutavad. Nende järel viirgub hõbedane rada. Mis on võib-olla märguandeks õhus lendajate nokkadele, kellele tigu on maiuspalaks. Siin ongi krutski, küsimus, olla või mitte olla (need edvistajad), oht.

Üksik, kindlasti on tigu väga üksik. Tal ei ole palju sõpru. Kuid tal ei ole ka neid oma õnne jaoks vaja. Nii sujuvalt sulab ta ühte loodusega, naudib seda nii täielikult ja lähedalt. Ta on mulla enese sõber, suudleb teda kogu oma kehaga, on sõber lehtedele ja taevale, mille poole ta nii uhkelt tõstab oma pea, nende nii tundlike silmatunneldega; õilsus, aeglus, tarkus, kõrkus, edevus, uhkus.

Ja ärgu räägitagu, nagu ta selle poolest sarnaneks seale. Mitte ainult, et ei ole neid pisikesi nigelaid jalgu, seda rahutut sibamist. Kanget valu alati igalt poolt ära joosta. Teos on rohkem vastupanu, rohkem stoilisust. Rohkem meetodit, rohkem uhkust ja kahtlemata vähem aplust, — vähem kapriisi; jätta see toit, et söösta teisele, vähem pöörasust ja kiirustamist apluses, vähem hirmu, nagu võiks mis-ki kaotsi minna.

Ei midagi nii kaunist kui see aeglane, kindel ja peenetundeline liikumine, ja mis pingutuste hinnaga on saadud see täiuslik libisemine, millega nad maad austavad! Nagu pikk laev hõbedase kiiluveega. See menetlus on majesteetlik, eriti kui võtta veel kord arvesse toda haavatavust, noid õrnu silmatundlaid.

Kas tigude raev on tajutav? Võib sellest tuua näiteid? Et temaga ei käi kaasas ühtki liigutust, peab ta ilmsiks tulema üksnes kleepjama ja ägedama süljenõristuse kaudu. Seesama nõretav uhkus. Siit näeb, kuidas nende viha väljendus kattub nende uhkuse väljendusega. Nii saavad nad tagasi enesekindluse ja panevad end maailmas maksma nüüd veel rikkamal, hõbedasemal moel.

Nende viha nagu ka uhkuse väljendus lööb kuivades sädelema. Moodustades ühtlasi nende jälje ja näidates nad kätte röövijale (kiskjale). Aga see on põgus ja ei kesta kauem kui järgmise vihmani.

Nii on see kõigiga, kes end väljendavad täiesti subjektiivselt ja ilma kahetsust tundmata, ning ainult jälgede abil, tundmata vajadust konstrueerida ja vormida väljendatust otsekui mingi soliidne, mitme-mõõtmeline hoone. Mis oleks kestva kui nad ise.

Ei mingit kahtlust, nad ei tunne sellist muret. Pigem on nad kangelased, see tähendab olendid, kelle eksistents ise on kunstiteos, — kui et kunstnikud, see tähendab kunstiteoste valmistajad.

Aga just siin puutun ma kokku nende õppetunni ühe peamise punktiga, mis muide ei ole omane ainult neile, vaid ühendab neid kõigi teiste karploomadega: see karp, mis on üks osa nende olemist, on samal ajal kunstiteos, monument. Karp kestab kauem kui nad ise.

Ja vaat missuguse eeskuju nad meile annavad. Pühakuna teha oma eludest kunstiteosed — enesetäiustamise kunstiteosed. Nende eritiski moodustub sellisel viisil, et võtab kohe õige vormi. Kunagi ei loo nad midagi väljaspool iseennast, oma paratamatust ja vajadust. Teiselt poolt — ei midagi ebaoproportsionaalset nende ehituses. Ei midagi, mis poleks nende jaoks paratamatu, ainuvõimalik.

Nii visandavad nad inimeste tarvis kohusetunde eeskuju. Suured mõtted tulevad südamest. Täiusta end moraalselt ja sa teed kauneid värse. Moraal ja retoorika ühinevad püüdluses ning ihas saada targaks.

Aga kuidas pühakud: nõnda, et nad täpselt järgivad oma loomust. Tunne ennast kõigepealt ise. Ja tunnista end sellisena, nagu oled. Kooskõlas sinu pahedega. Õiges proportsioonis sinu enda mõõduga.

Mis on aga inimese tõeliseks mõisteks: kõne ja moraal. Humanism.

Pariis, 21. märts 1936

Fauna ja floora

Fauna liigub, kuna floora end silma ees laiali laotab.

Terve liik elavaid olendeid, kelle maapind vahetult omaks võtab.

Nende koht maailmas on ette kindel, nagu dekoorigi iidsus.

Erinevalt oma vagabundlikest vendadest pole nad maailmale lihtsalt juurde pandud, ainult tüliks mullale. Nad ei eksle, otsides kohta suremiseks, siiski seedib maa nende jäänused sama hoolikalt ära nagu teistegi omad.

Neil ei ole muresid toidu või elupaiga leidmisega, ega mingit teineteise ärasöömist vastastikku: ei hirme, pööraseid võidujookse, jõhkruisi, oigeid, hüüatusi, kõnet. Nad ei ole ärevuse, palaviku ega mörva põhjustajaks.

Nad surevad ärakuivamise ja mahalangemise läbi, õieti küll varisevad sealsamas kokku, harva enne mädanema minnes. Ükski piirkond nende kehal ei ole eriliselt tundlik, nii et ta läbitorgatuna põhjustaks kogu isiksuse surma. Aga suhteliselt õrn tundlikkus kliima, eksisteerimise tingimuste vastu.

Nad ei ole. . . Nad ei ole. . .

Nende põrgu on teistsugune.

Neil ei ole häält. Nad on peaaegu täiesti halvatud. Nad saavad tõmmata endile tähelepanu ainult oma poosidega. Nad ei paista tundvat vaevu kaitsetuse pärast. Kuid mitte mingi põgenemistee kaudu ei saaks nad pääseda sellest painajast, või uskuda end pääsevat, joobudes

kiirusest. Nendes pole muud liikumist peale laienemise. Ei ühtki liigutust, ühtki mõtet, võib-olla ka mitte ühtki iha, ühtki kavatsust, mis ei päädiks nende keha monstrooskes juurdekasvusse, ravimatus *vohamises*.

Tõsi küll — ja see on halvem veel, — õnnetuseks ei midagi tõeliselt monstroosset nende kasvamisest: hoolimata kogu pingutusest «end väljendada» ei saa nad iialgi enam kui korrata miljon korda sama väljendust, sama lehte. Kevaditi, kui nad, väsinud end tagasi hoidmast ja suutmata seda kauem taluda, endast valla päästavad terve voo, terve roheline oksenduse, lootes nii ürgjata mitmehäälset ülemlaulu ja sel moel väljuda endast, laotuda üle kogu looduse, seda tervenisti emmattes, ei või nad ometi enam kui vaid toota tuhandeid eksemplare sama nooti, sama sõna, sama lehte.

Ei saa väljuda puust puu enda vahenditega.

*

«Nad saavad ennast väljendada ainult oma poosidega.»

Ei ühtki žesti, nad lihtsalt loovad juurde oma käsivarsi, käsi, sõrmi, — justkui buddhad. Nii tulebki välja, et nad jõude elades võivad minna oma mõtetega lõpuni. Nad on üksainus väljendumistahe. Miski neis ei jää neile enesele varjatuks, nad ei suuda hoida salajas ühtki ideed, avavad end tervenisti ja ilma mingi piiranguta.

Elades jõude, veedavad nad aega oma vormi peenendades, täiustades oma keha kõige suurema analüüsipeenuse mõttes. Ükskõik kus nad ka ei sünni või kui varjatud nad pole, nende ainus ülesanne on viia oma väljendus lõpuni: nad viimistleavad end, nad ehivad end, oodates, et keegi tuleks ja neid loeks.

Et endale tähelepanu tõmmata, pole nende käsutuses muud kui nende poosid, üksikud jooned, ja mõnikord ka mingi eriline signaal, ebataoline väljakutse silmadele või ninale nende säravate ja lõhnastatud põite ja pommide vormis, mida nimetatakse õiteks ja mis kahtlemata on haavad.

See igiainsa lehe teisendamine kindlasti tähendab midagi.

*

Taimede aeg: alati näivad nad tardunud, liikumatud. Pöörata neile selg mõneks päevaks, mõneks nädalaks, ja siis on nende poos veelgi täpsustunud, liikmed paljunenud. Nende identsuses pole mingit kahtlust, nende vorm teostub järjest paremini.

*

Närbuvate õite ilu: kroonlehed kõverduvad otsekui tule mõjul: mis ongi muide seesama: deshüdratsioon. Kõverduvad, et lasta märgata seemneid, kellele nad otsustasid anda nende võimaluse, vaba tegevusvälja.

Just nõnda näitab end loodus silmitsi lillega, sundides teda avanema, siis kõrvale astuma: lill kuivetab, kõverdub, loovutab oma koha ja päästab võidutsema seemne, kes tuleb lillest, kes ta tegi.

*

Taimede aeg lahustub nende ruumis, mida nad vähehaaval hõivavad, teostades kava, mis kahtlemata kunagi ei saa lõplikku määratlust. Kui see on lõpetatud, haarab neid väsimus, ja see on ühe teatava aastaaja draama.

Nagu kristallidegi areng: tahe moodustuda, ja võimatus teha seda teisiti kui *ühtviisi*.

*

Elusolendite hulgas võib eristada neid, kelles peale kasvu loova liikumise toimib veel üks jõud, mille abil nad saavad liigutada oma keha kas tervenisti või osaliselt — ja neid, kelles pole muud liikumist peale laienemise.

Esimesed, kui nad on kord vabanenud kasvamise kohustusest, hakkavad ennast mitmel eri viisil *väljendama*, näiteks tuhandete murede kaudu, mis neile toob elupaiga, toidu ja kaitse vajadus, lõpuks teatavate mängudega, kui neile antakse veidi puhkust.

Teiste puhul, kes selliseid pakilisi vajadusi ei tunne, ei saa küll väita, nagu ei võiks neil olla muid kavatsusi või tahtmisi peale kasvamise, aga igal juhul on kogu nendepoolne väljendumistahe jõuetu, kui maha arvata keha arendamine, mis on, nagu sunniks meie iga iha meid toitma ja üleval pidama üht täiendavat ihuliiget. Põrgulik substantsi paljunemine iga idee korral! Iga põgenemiskihk koormab mind uue ahelalüliliga!

*

Taim on analüüs teos, originaalne dialektika ruumis. Edasiliikumine eelmise operatsiooni jaotamise kaudu. Loomade väljendus on suuline või matkitud liigutustega, nii et iga järgmine pühib ära eelmise. Taimede väljendus on kirjalik, ühekordselt lõplik. Seda ei saa uuesti alata, jooksvalt parandada: vigade parandamiseks peab lisama juurde. Parandada teksti, mis on juba ära kirjutatud ja *ilmunud*, liites talle täiendavaid peatükke, ja nii edasi. Aga peab lisama, et nad ei saa end jaotada lõpmatult. Igaühe jaoks on olemas piir.

Iga nende žest jätab mitte lihtsalt jälje, nagu see on inimese ja tema kirjutistega, ta jätab terve olemise vormi, tagasivõetamatu sünni, ja see ei tule nende küljest lahti.

*

Nende poosid ehk «maalilised grupid»: tummad taotlused, palved, võimas rahu, triumfid.

*

Räägitakse, et sandid, amputatsiooni läbiteinud, saavad näha oma annete erakordset arengut. Nii ka taimed: nende liikumatus loobki nende täiuse, peene viirutuse, kauni dekoori, hinnalised viljad.

Ükski nende tegevuse juurde kuuluv liigutus ei mõju neist endist väljapoole.

*

Tundmuste lõputu varieerumine, mille sünnitab iha liikumatuses, on loonud nende vormide lõputu mitmekesisuse.

*

Taimede sündimist, nende asetust maakera pinnal juhib ülimalt keeluline seadustik, see tähendab kõige täiuslikum juhust.

Määramatute määrajate seadus.

*

Taimed öös.

Süsihappe äraauramine klorofüllil moodustumise ajal, otsekui rahuldusohe, mis kestab tunde, otsekui kõige jämedam pillikeel, nii lõdvaks lastud kui saab, võnkumas muusika, puhta heli ja vaikuse piiril.

*

EHKKI TAIMNE OLEVUS TAHAKS OLLA DEFINEERITUD PIGEM OMA KONTOURIDE JA VORMIDE KAUDU, AUSTAN MA TEMAS KÕIGEPEALT TEMA SUBSTANTSIS ÕILSUST: ET TA SUUDAB TEOSTADA OMA SÜNTEESI AINUÜKSI TEDA ÜMBRITSEVA ANORGAANILISE KESKKONNA ARVEL. KOGU MAAILM TA ÜMBER ON VAID KAEVANDUS, MILLEST SEE ROHELINE VÄÄRISMAAGISOON AMMUTAB KÕIK VAJALIKU PROTOPLASMA TÖÖTLEMISEKS, ÕHU OSAS LEHTEDE KLOORIFÜLLITALITUSE KAUDU, MULLA OSAS JUURTE IMEMISVÕIME KAUDU, KUNA NEED ENDASSE MINERAALSOOLI SULATAVAD. SIIT KA SELLE OLENDI OLEMUSLIK OMADUS, MIS TA VABASTAB ÜHEAEGSELT ELUKOHA- JA TOIDUMUREDEST NING LAOTAB TA ÜMBER LÕPUTU TOIDUTAGAVARA: *liikumatus.*

Tasó
Máhar
«BOAT»
Puu
klaas,
kroomitud
metall
1987
Sergei
Didõki
foto.

Tase
Māris Būtiņš
BOATs
Puu,
klaas,
kroonitud
metall
1987
Serge
Diddko
foto.

FRANCIS PONGE, üks meie sajandi prantsuse kirjanduse olulisi tegijaid, on sündinud 27. märtsil 1899 Montpellier's. Ise on Ponge väitnud, et sellises sünnimääratluses on tähenduslik vaid aastaarv: kohanimi on «üksnes täpne». Ühes intervjuus ütleb ta: «Ma olen sündinud mitte aastal 1900, vaid 1899, ja seega seisnud vähemalt ühe, kui mitte kahe jalaga 19. sajandis, mis ei ole sugugi tähtsusetu. Aga seda rõhutada ma ei soovi.» Ponge'i puhul ongi esile toodud, et tema luule on kõige täielikum eelmise sajandi luule eitus, pöörates selja nii romantismile kui ka parnaslastele ja sümbolismile. Ponge on olnud alati tulevikku pööratud, ja osutanud samale jonele ka oma kirjanudlike lemmikute juures (iseäranis Malherbe'i puhul).

Ponge'i sünniaasta reedab ka, et ta on olnud kaasaegseks tervele reale kirjanduslikele uuendusliikumistele, sürrealismist strukturalismini. Ootamatult on, et ta kummaski viimati nimetatuid ka ise riivamisi osaleda jõudis. 1930. aastal leidub kahekümne «Teisele sürrealismi manifestile» allkirjutanu hulgas ka Francis Ponge'i nimi, ühes veerus Aragoni, Buñueli, Eluard'i, Dali, Max Ernsti, Tristan Tzara, René Chari ja teistega. Tegelikult jäi see lähenemine küll põgusaks, saades alguse pigem Ponge'i üldiste veendumuste sarnasusest sellega, mida manifesteerisid Bretoni rühma tegelased. Ponge'i kirjutamispraktikat ei muutnud manifestile allkirjutamine kuidagi. Õieti oli Ponge sellal veel avalikkuses tundmatu nimi, kõigest ühe imeõhukese luulevihiku autor (*Douze Petits Ecrits*, 1928).

Ainuke programmiline tekst «Plus-que-raisons» (umbes: «Enam-veel-kui-põhjendusi»), mis Ponge'il sürrealistide väljaande «Sürrealism revolutsiooni teenistuses» avanumbris ilmus, on kurioosne. Lisaks pongelikule teesile «asjade poolt, sõnade vastu», mis Bretoni ideoloogiaga sugugi kokku ei kõla, leidub seal näiteks lause «liikugem veeuputuse poole (Marxi, Hegeli ja Co. vastu)». Veeuputus on siin viide Rimbaud'le, tollal Bretoni silmis juba eitamist väärivale kirjanikule. Võttes arvesse ka sagedast Hegeli tsiteerimist «Teises manifestis» ja Bretoni ning ta kaaslaste püüdeid läbi lüüa Prantsuse KPs, näib Ponge'i avalduse aktsepteerimine natuke mõistatuslik.

Teine kirjanduspoliitiliselt huvitav moment tekib Ponge'i jaoks kuuekümnendatel. Sellal on ta juba tuntud kuju (suur kolmekõiteline kogu *Le Grand Recueil* ilmub 1961), ning 1960 ilmuma hakkav ajakiri «Tel Quel» võtab Ponge'ilt kohe esimesse numbrisse avakirjutiseks metoodilise «La Figure (sèche)» («Viigimari (kuiv)»). Noorte

strukturalistide suhtumine Ponge'i on lugupeidav, teda võetakse kui vanameistrit ja eelkäijat, keda kritiseerida ei tahetagi. Ponge suhtub strukturalistlikku liikumisse huviga, sekkuda püüdmata. 1966. aastal teeb seni apoliitiliselt estetistlik «Tel Quel» järsu pöörde poliitilise vasakpoolsuse suunas: nüüd hakatakse vajama «punast» Ponge'i, ja ilmuvad asjakohased käsitlused. Tõepoolest, eriti varase Ponge'i arutlevates kirjutistes leiab just sellesuunalisi sotsiaalseid seisukohavõtte. 1970 ilmub eraldi raamatuna kogumik vestlusi Ponge'i ja «Tel Queli» toimetaja Philippe Sollers'i vahel, kus viimane esineb maostlikult positsioonilt. Ponge'ilt ei leia maosisi kohta mingit arvamust. Alles nelja aasta pärast, ajakirja 58. numbris, avastab üks maostlikke teoreetikuid, et «pärast 1968. aasta maid ei varja Ponge enam oma reaktsioonilisi positsioone ja anti-semiitlikke seisukohti». Iseäranis viimast süüdistust pole Ponge ära teeninud kuidagi, aga koostöö «Tel Quel'iga» muidugi katkeb.

Juba auväärse eas Ponge on kirjutanud edasi ka 70ndatel, viimane raamat, *Pratiques d'écriture* (Kirjutamispraktikad), ilmub 1984. Tema kohta ilmub jätkuvalt käsitlusi, 1988. a muide eraldi raamat «Signéponge» filosoof Jacques Derridalt.

Käesolev valik on tehtud Francis Ponge'i kahest kõige tuntumast ja loetumast raamatust, *Proèmes* (Proeemid, 1948) ja *Le parti pris des choses* (Asjade poolt, 1942). Ilmumisaastatest hoolimata on enamik nende tekste kirjutatud Ponge'il 20—30ndatel aastatel ja läbisegi.

Proeem on sünonüümiks kreeka sõnale *proimion*, mis tähendab mingit (kirjanduslikule) teosele eelnevat sissejuhatavat osa, kus tutvustatakse teose teemat või esitletakse autorit. (Muudeks võõrsõnalisteks sünonüümideks nt *prelüüd*, *preambula*, *introduktsioon*.) Ponge'i käsitluses on sõnal veel teine, uusaegne tähenduskiht: prantsuse *proème* on tema jaoks n-ö kõhver-sõna, milles on kokku sulanud *prose* ja *poème*, «proosa» ja «luuletus». Kas siis «proosaluuletus»? Mitte päriselt, sest mingit olemuslikku vahet proosa ja luule vahel Francis Ponge ei tunnista, nagu ta ei tunnista ka erinevust loova ja kriitilise tegevuse vahel (vt siinsest valikust «Natare piscem doces»). Kui vahet ei ole, ei saa mõistagi luua ka mingit hübridi. *Proeem* tähendab Ponge'i jaoks midagi õieti rohkemat, Jean-Marie Gleize'i sõnade järgi ta on «seda tüüpi tekst, mis haarab mängu kaasa omaenda töö eeldused, või koguni seab uuritavaks kirjutamismängu elemendid, need antused, millest lähtudes väljenduse liikumine võimalikuks saab». Niisiis teatav enesekohase

problemaatikaga tekst, kus võib olla luubi all kirjanduslik väljendus ise. Ponge'i jaoks koonduvad kõik sellised väljendusega seotud probleemid lõpuks *retoorika* mõiste juures (vt siin «Retoorika», ka «Väljenduse draama»). Retoorikas tuleb nähtavale keeleproblemaatika ühiskondlik aspekt, inimese sotsiaalne õnnetus langeb Ponge'i järgi põhiliselt kokku tema võimetusega end väljendada.

Asjade poolt: siin on juba pealkiri ise programmeeritud. Pongeliku retoorika teine aspekt on, et sõnade/kõne mõjul suudab inimene tagasi hõõrduda «asjade endi» juurde, või ka neid asju tegelikult teisendada (vt samanimeline proeem). See üleskutse mõjub paralleelina fenomenoloogiale, kuid Ponge ise on algusest peale oma ideede filosoofilisest viimistlemisest keeldunud, pidades filosoofiat ainult «üheks kirjandusžanrimest», mis pealegi on teistest väsitavam ja ülearu mahukas. — «Peaks võidama panna kõikidele luuletustele see pealkiri: Põhjendusi õnnelikuks eluks,» kirjutab ta teisel, ja veidi allpool sealsamas: «Kui ma neid nimetan põhjendusteks (*raisons*), siis sellepärast, et nad on vaimu tagasipöördumisteks asjade juurde. Asju saab värskendada ainult vaimu abil. Märkimisväärne muide, et need põhjendused on õiglasel või kehtivad ainult siis, kui vaim naaseb asjade juurde jaoks vastuvõetaval viisil: kui neid ei vigastata ja

kui neid kirjeldatakse nii-öelda nende endi vaatepunktist.» See lõik sobib asjade-luuletuste juurde emblemaatiliseks. Tuleb meelde, et meil on maalija Olav Maran kunagi väitnud: tema tahtvat maalida asju nii, nagu asjad ise tahavad, et neid maalitaks. Mõistagi on sõnalise kirjelduse problemaatika teistsugune, ja nii on nt siin tõlgitud luuletust «Teod» peetud ka Ponge'i enda autoportreeks.

Üldiselt näib Ponge kohati raskesti, kuid siiski täpselt tõlgitav. Erandiks on mõned sõnamängud ja inskriptsioonid. Neid ei ole püütud tõlkes jäljendada, vajaduse korral on teksti juurde tehtud märge. Luuletuses «Leib» leidub luuletaja perekonnanime krüptiline inskriptsioon fraasis «koelt sarnane käsna-dega» — «tissu pareil à celui des éponges», luues teatava eneseiroonilise mõttekurvi.

Problemaatiliseks jäi, kuidas tõlkida prantsuskeelset mõistet *parole* — sõnad/kõne. See on *Proeemides* keskseid märksõnu. Kuna Ponge'il langeb tähendusrõhk enamasti piirkonda «elav kõne, lausumine», eelistasin üldjuhul viimast. Mõnel juhul pidi sellest aga põikuma.

Eluloolised andmed ja muu lisainformatsioon on võetud Jean-Marie Gleize'i monograafiast «Francis Ponge» (Paris, Seuil, 1988).

H. K.

KRISTA KODRES

TASO MÄHAR: ASJADE ANATOMIA. KELLE JAOKS?

Juri Lotman märgib tabavalt, et 20. sajandi kunst püüab kujutada iseenast, kunsti. On see nii ka esemekunstis?

Ajalukku tagasi vaadates näeme, et ühiskond on vajanud valdavalt kaht liiki kasulikke esemeid: üht, milles kujundatud ese sisaldab eneses algusest peale mingit mõtet, mis ei liitu üksnes tema tarvitamiskõlblikkusega, ja teist, mille juures see on olnud valdav. Esimest esindavad Tutanchamoni troon ja Rooma patriiitsi *lectus*, Louis XIV paraadvoodi ja Napoleoni gondoljeertool. Kõik nimetatud esemed on funktsioneerinud sellena, mida tavatseme nimetada mööbluks, nad on väljendatud mööbli ideed ka oma väliskujus — kuid

mitte ainult seda. Algusest peale on eesmärgiks olnud ka mingi «välise» idee väljendus, milleks ülaloodud rea puhul on staatusevõimu idee. Selle kujutamise vahenditena on enamasti kasutatud küllaltki otseselt mõistetavaid sümboleid nagu päikeseketast ja lõvisid, punast ja kulda, loorberipärga ja valitsejainitsiaale. Neid märke kandvate esemete vorm pole sealjuures teab kui palju muutunud — ja seda viimase paari tuhande aasta jooksul.

Teine ajalugu läbib liin seostub eseme argisema tarbeväärtusega. Funktsionaalsuse mõõt on siin teine, esindusambitsioon puudub, domineerib käepärased ja valmisteged

Taso
Mähar.
«WING»
Värvitud
metall
1989
Tiit
Veermäe
foto

Tas
Mähar
«STAR»
Värvitud
vineer
metall
nahk
1987
Sergei
Dudõki
foto

mise ökonomisus. Muidugi on ka lihtsa talu- või linnamehe «asine maailm» aegade jooksul muutunud, kusjuures üldiseks tendentsiks on olnud, et argiesemete kõrvale tehakse ja muretsetakse üha enam esindusesemeid. Argiesemete endi kuju on ka siin olnud üsna konstantne ning teisenenud pole jälle mitte niivõrd «toorik» kui seda pealistas dekoor.

On's 20. sajand siin midagi muuta suutnud? On, aga vist mitte üdini. Kaks paralleelvajadust, millele eespool viitasin, on edasi olemas. Nendest teisega tegelevat nimetame nüüd (tarbe)disainiks, kusjuures siin on osa esemete kuju säilinud üllatavalt konservatiivse- na (tool, laud, kapp, vaas). Kuid on lisandunud ka täiesti uusi esemeid, millel ajalooline prototüüp puudub (mikroahi, nõudepesu- masin, külmutuskapp) ja mille kasutamine on lähedane müstikale, sest kasutatav asi on üle võtnud enne üksnes selle tarbijale omased funktsioonid. Sootsiumis käibivad sellised uued ja kallid «disainiimed» esialgu ka staatuse sümbolitena, muutudes aja jooksul siiski enamikule kättesaadavateks ja enesestmõistetavateks tavaesemeteks. Alguses aga — nagu öeldud — võivad nad olla analoogsed rollis Tutanchamoni trooni või Louis' paraadvoodi- ga, kuigi nende väärtuse kvintessents ei moodustu enam traditsiooniliste sümbolite, vaid otseste tarbimiseefektiivsuse põhjal.

Edasi vajatakse ka teist tüüpi esemeid, mille osa on võrreldav ajalooliste staatusesemete- ga. Ka nende kujundamisel tegeldakse rohkem esteetilise väljenduse kui funktsiooni probleemidega. Esteetika ise on muidugi muutunud: kanoniseerimata on nii vorm kui materjal kui värv — kõik see võib mööda- nikuga võrreldes olla kardinaalselt erinev. Võib öelda, et tegeldakse eseme olemuse kujutamise, nende võimaluste esiletoomise- ga, mida sisaldavad endas näiteks idee «tool» või «laud». Niisiis püütakse ka eseme- kunstis kujutada seda kunsti ennast ja seda tehakse-teostatakse konkreetse kunstniku- nägemuse kaudu. Mida originaalsem — ja mis mõnikord olulisemgi — mida nimekam on kunstnik-kujundaja, seda enam kasvab eseme võime sümboliseerida ka staatust. Vahe aja- looga seisneb selles, et enamasti on eseme kujundamisel nüüd algtõukeks just «kunsti kujutamine», mitte aga konkreetse inimese staatuse väljendamine. Nii on 20. sajandi avangardkunst ise omaenese vahenditega, traditsioonilisi sümboleid kasutamata, suut- nud end muuta mitte ainult iseennast, vaid ka staatust väljendavaks sümboliks. Nii nagu on seda nüüd Corbusier' «Chaise longue» (1928), Rietveldi «Sik-sak» (1934) ja Aalto «Paimio» (1930) toolid, mida näeme küll naftašei- gi, küll autotöösturi, aga ka kõrginteli- gentsi interjöörides.

Miks ma sellest kirjutan ja veel küllalt noore kujunduskunstniku Taso Mähari- ga seoses? Aga seetõttu, et Eesti kujundajate 1980. aastate keskel aktiivselt tegutsema asu- nud põlvkond, kuhu kuulub ka Taso Mähar, kuulub selle problemaatikaga vältimatult kok- ku. Ja kuigi meie tingimustes on kunsti- foon viimastel aastakümnetel olnud sootuks teine kui kultuurikontinuiteeti säilitada suut- nud ühiskondades, on siiski ka siin vajatud nii tarbe- kui esindusesemeid. Mida, kuidas ja kellele on kujundanud Taso Mähar?

On selge, et tarbedisaineriks teda pidada ei saa, sest tema kujundatu pretendeerib enamale kui lihtsalt käepärasele esemele, siin otsitakse kujundit, omaenese väljendus- laadi, oma «keelt», mille abil kutsuda välja idee konkreetsest esemest kui niisugusest, li- sada sellele omalt poolt midagi, mida olla ei pruugiks. Taso Mähari esimeseks sellelaad- seks katseks oli komplekt «Paat», mida eksponeeriti Kunstihoones «Acta '87»-l. See oli paat (laud) aerudega (toolid), kus otsest (muidugi stiliseeritud) vormianaloogiat toe- tasid valitud materjalid, eelkõige hele puit. Kujunduse karge elitaarsus viitas Skandi- naavia modernistlikest traditsioonidest vai- mumistumisele, «Paadi» idee, vorm ja eesmärk — olla ka mööbel — sulasid täpseks kujundiks kokku aga sedavõrd veenvalt, et selle esimese suure töö eest sai Taso Mähar kohe Kunstnike Liidu disaini aastapremia.

Vahetult «Acta'le» järgnes näitus «Tool on tool» Tarbekunstimuseumis (1988), kus Mähar eksponeeris istet «Star». Punaste viisnurkkülgedega must tool üllatas eelkõige seetõttu, et ees oli olnud «Paat». Ka siin ilmnes selgelt lõõva kujundi otsing, kuid poee- tiline kujund oli asendunud «punkarliku», pisut iroonilise kõrvalmaiguga märgiga. Ot- sustavalt oli muutunud ka suhe materjali: rafineeritud elitaarsust asendasid räigevõitu materjalivalik, töötlus ja värv. Üldmulje «Starist» polnud siiski kuigi soovne ja — mä- letan — tekitas isegi kahtlusi Mähari eda- sistes võimalustes.

Sama aasta lõpul avatud «Ruum ja vorm» veenis, et kartus oli olnud asjatu. Seal väljapandud õhukesest värvitud metallplaa- dist istmed, laud ja valgusti näitasid juba teist kvaliteeti. Aimatav oli sama, küll oluliselt taandunud rägus, mida oli demonst- reerinud «Star», kuid siin esines see «välja- timmitult», üldistatult, ning ka märksa abstraktsemal ja kontsentreeritumal kujul, sest kujund polnud enam otsene. Puudus millelegi kohe äratuntavale näpuga näitami- ne, banaalne sümbol, pigem oli viidatud esemes korraga kohal olevatele abstrakte- tele kategooriatele — dünaamikale ja sta- biilsusele. Nendevaheline pinge suutis tekita-

da erilaadseid assotsiatsioone, millest üheks võimalikuks võiks olla — «kõndiv paigalseis». «Ruumi ja vormi» tööde juures osutus päris põnevaks ka Taso Mähari töömeetod. See meenutab lapsepõlve paberilõikamist: tasapinnalise metallplaati tehtud sisselõiked muudavad sama plaadi ühtäkki kolmemõõtmeliseks, jalgadel seisvaks esemeks. Niisugune meetod on Mähari viis näidata «asjade anatoomiat», sundida neid avama iseene olemust. Ka järgmine töö, Balti triennaalil eksponeeritud diivan-iste, on analoogsete pinnalaotusmängude tulemus. Avalale bravuurile lisandus siin aga kord juba «Paadi» juures ilmnenu disainerlik mõttelaad ning tulemuseks oli enam «pärisööblik» ese, diivan, mille elegants on võrreldav «Domuses» või «Abitares» esitletavaga. Kohe võiks küsida: kas sünteesiv laad tuli seekord selleks, et jääda? Või jääb ikka tähtsamaks minimalistlikult ootamatu kujund, nagu seda sai näha veel paaril vahepealsel töö — Väana-Jõe suu mullukevadisel Soome-Eesti installatsiooniüritusel, kus Taso Mähari laotas üle jõesuudme valge «jalakäijate võõtraja» — sügavamõttelise märgi mustjale kaldaid lahutavale veepinnale; või nüüd hiljuti Helsingis «Nokia» endises kaablitehases MUSU (Muotisuunnittelijat) ühe ekspositsiooniboksi kujunduses, kus laes olevast mustast plastik-«rinnast» tilkus õli allasuvasse kilebasseini, et vastata täpselt haikule:

Kujundame

Väljanägemiselt sageli

Salapäraseid

Udraid

Tegelikult on ühe või teise laadi valdavuse üle vaielda muidugi mõttetu. Taso Mähari nagu mitmed tema põlvkonnakaaslasedki (Toivo Raidmets, Tea Tammelaan) tegelevad oma loomingus sünteesiga, võimendades esemes kord selle konstruktiivset, kord skulpturaalset alget, muutes kord tähtsamaks kujundi, kord funktsionaalse aspekti.

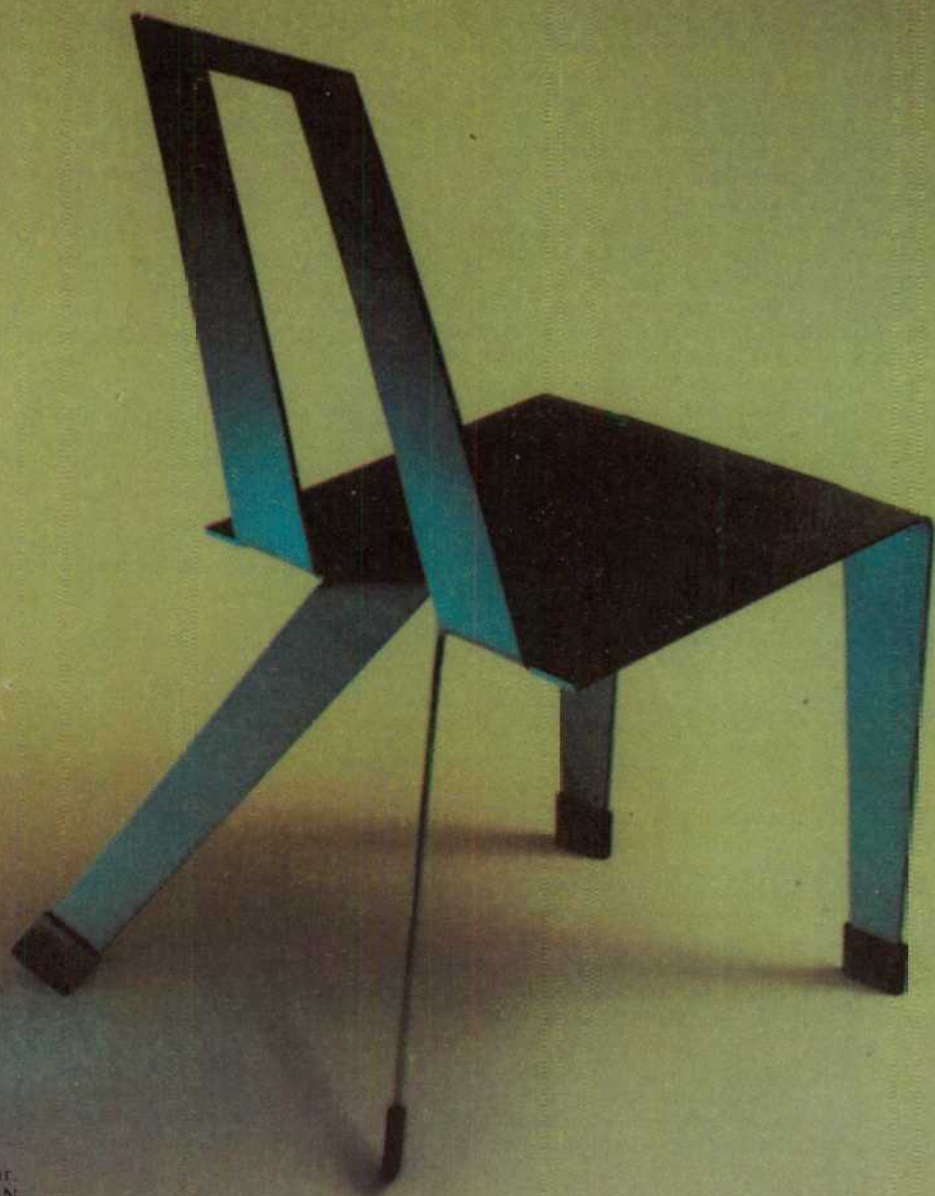
Taso Mähari on õppinud nii Tartu Kunstikoolis kui ka Tallinna Kunstiülikoolis ruumi- ja mööblikujunduse kateedris, kust sai lõpudiplomi alles möödunud aastal. Vahepeal Tartu Mööblikombinaadis töötades ta küllap teadis, kelle jaoks valmivad konkreterilt tulevad toolid, lauad ja riulid. Ka

nüüd, esimest aastat «EKE Projektis» sisearhitektina tegutsedes, on olemas konkreetne tellija, kelle jaoks interjööri on tähtsaim selle funktsionaalsus, mõnikord võib-olla ka esinduslikkus. Kellele luua aga asju, mida eespool kirjeldasime? On see siin kellelegi üldse vajalik? Kas see, et pretendeeritakse enamale kui lihtsalt esemele, enamale, kui lihtsalt sisustatud interjööri, pole mitte siin ja praegu liias? Kas näitus, kus esemekunsti vaadatakse poodiumil nädal või kuu, on see ainuke šanss ja kas jäädaksegi «ühapäevaliblike» tegijaiks üheks üürikeseks aastaetteasteks?

Küsimus on lõpuks selles, kas meil nüüd juba ollakse valmis uut tüüpi esemekunsti, uute, tegelikult sügava sümboliauraga asjade tellimiseks. Kas olev ja tulev riiklik ja majanduslik ladvik — sellise kunsti tellija mujal maailmas — on võimeline end identifitseerima taoliste moodsate sümbolitega? Näib küll nii, et peale kunstiga vahetult seotud ringkondade puudub ülejäänud seltskonnal selleks seni soodumus. Midagi muretsedes eelistatakse pigem nostalgilist retrostiili — teise ajast sümbolit, või ka etnograafilist kiitši, väljendamaks sümboolikat eestlusideele. Ma ei ironiseeriks selle üle, kui seda nii sageli ei tajutaks ja serveeritaks kaasaegsusena, parimana, popina. Tõeliselt kaasaegsetest esemetest taibatakse tahta vaid videot ja mikroaaju, tarbetehnikat, mis staatusesümbolina on hoopis enam aktsepteeritud kui avan gardne esemekunst.

Niisiis, midagi pole oluliselt muutunud, sotsiaalne tellimus uuele kunstile puudub. Puudub seni, kuni puudub moodsa esemekunsti harjumus ja selle tajumine oma ajastu adekvaadina. Aga alles siis, kui mõistetakse ka veel seda, et Taso Mähari ja teiste temasuguste loomingus sisaldub ka esindusväärtus, 20. sajandi elitaarne maitse, on oodata tellijate ringi olulist laiendamist. Selle aspekti tähtsust alahinnata — *à la*: kunstnik ei vaja metseene ega ostjat — oleks naiivsus. Sest Tutanchamoni troon võib tänapäeval sündida küll ka Tutanchamonita, kuid «vaarao» on see, kes saab tagada võimaluse «asjade anatoomiasse» süüvimiseks mitte ainult kord aastas.

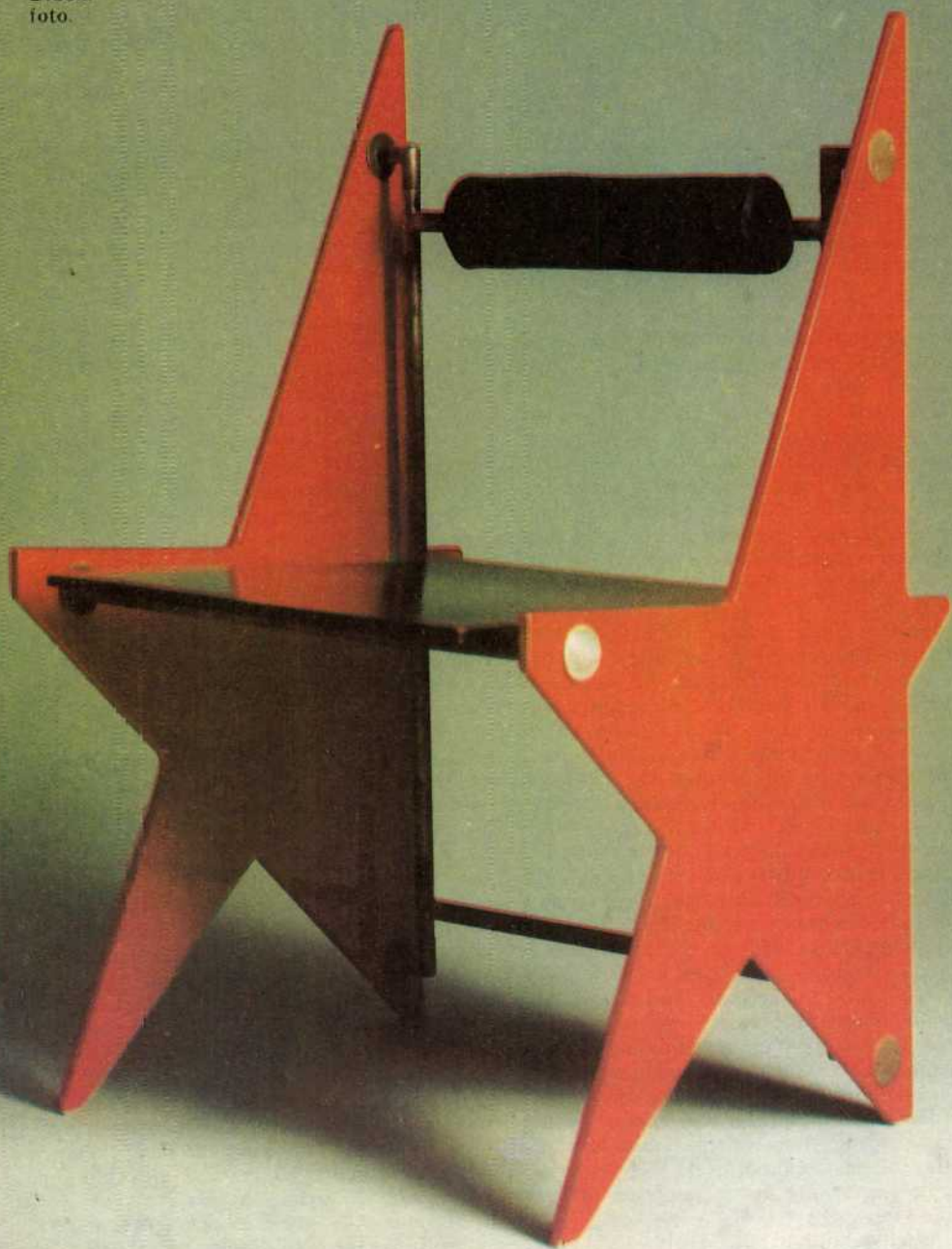

Tas
Mä
«IRON-
SHEET
CHAIR»
Värvitud
metall,
plastik
1989
Tiit
Veermäe
foto.

Taso
Mähar
«STAR»
Värvitud
vineer,
metall,
nahk.
1987
Sergei
Didõki
foto.

ALDOUS HUXLEY

TAJU UKSED I

«Kui taju ukсед oleksid puhtaks tehtud, siis näeks inimene kõike nii, nagu see on, lõpmatuna.»

William Blake

1886. aastal avaldas saksa farmakoloog Ludwig Lewin esimese süsteemipärase uurimuse kaktusest, millele hiljem anti tema enda nimi. Teaduse jaoks oli *Anhalonium Lewinii* uudis. Algelsele usundile ja Mehhiko ning Ühendriikide edelaosa indiaanlastele oli ta iidsest ajast lugupeetav sõber. Tegelikult veel kaugelt rohkem kui sõber. Ühe Uue Maailma varase hispaania külalise sõnade järgi «nad söövad juurt nimega *peyotl*, mida nad kõrgelt austavad, nagu oleks see jumalus».

Miks teda jumalusena austati, selgus siis, kui seesugused silmapaistvad psühholoogid nagu Jaensch, Havelock Ellis ja Weir Mitchell alustasid oma eksperimente meskaliiniga, *peyotli* aktiivse toimeainega. Tõsi küll, nad jäid peatuma punktis, mis on veel üsna kaugel jumaldamisest; kuid kõik olid ühel meelel selles, et meskaliinile kuulub droogide hulgas ainulaadselt väljapaistev koht. Sobivates annustes manustatuna muudab ta teadvuse iseloomu sügavamalt ning on vähem toksiline kui ükski teine aine farmakoloogia varaaidas.

Lewini ja Havelock Ellise päevadest saadik on meskaliini uurimist sporaadiliselt jätkatud. Keemikud pole mitte ainult alkaloidi eraldanud, vaid nad on õppinud seda ka sünteesima, nii et selle varu ei sõltu enam kõrbe-kaktuse vähesest ja kõikuvast saagist. Psühhiaatrid on meskaliini ka endale annustanud lootuses, et nad sel teel omandavad parema, vahetust kogemusest lähtuva arusaamise oma patsientide vaimseist protsessidest. Töötades kahjaks küll liiga väheste isikutega ja liiga piiratud ulatusega tingimustes on psühholoogid täheldanud ja registreerinud droogi mõningaid kõige rabavamaid efekte. Neuroloogid ja füsioloogid on avastanud nii mõndaigi tema poolt kesknärvisüsteemile avaldatava mõju mehhanismist. Ja vähemalt üks kutseline filosoof on meskaliini sisse võtnud lootuses, et see võib heita valgust sellistele põlistele lahendamata mõistatustele, nagu mõistuse koht looduses ning aju ja teadvuse omavaheline seos.

Niiisugusel tasandil püsisid asjad, kuni kakskolm aastat tagasi märgati uut ja võib-olla

äärmiselt olulist fakti. Tegelikult oli see olnud kõigile nähtav juba mitme aastakümne vältel, kuid juhtus nii, et keegi ei märganud seda, enne kui üks noor Kanadas töötav inglise psühhiaater hämmastusega avastas väga lähedase sarnasuse meskaliini ja adrenaliini keemilises koostises. Edasine uurimine näitas, et tungalteradest saadav äärmiselt tugev hallutsinogeen, lüsergiinhape, on nendega struktuuralses biokeemilises suguluses. Järgnes avastus, et adrenokroom, mis on adrenaliini lagunemise saadus, võib tekitada mitmeid neidsamu sümptomeid, mida on täheldatud meskaliinimürgituse puhul. Ent adrenokroom ilmub inimkehase arvatavasti spontaanselt. Teiste sõnadega, igauhel meist on võime toota keemilist ainet, mille pisitillukesed annused põhjustavad sügavaid muudatusi teadvuses. Mõned neist muudatustest on sama laadi kui need, mis ilmnevad 20. sajandi kõige iseloomulikuma häda, skisofreenia puhul. Kas vaimne häire tuleneb keemilisest häirest? Ja kas keemiline häire omakorda sõltub adrenaale mõjustavaist psüühilistest hädadest? Seda väita oleks rutakas ja enneaegne. Parim, mida võime öelda, on see, et on välja selgitatud omalaadne *prima facie* /—esialgselt antud/seik. Seda juhtlõnga on nüüd süstemaatiliselt silmas peetud, detektiivid — biokeemikud, psühhiaatrid, psühholoogid — ei lase jälge käest.

Sarja minu jaoks äärmiselt õnnelike asjaolude tõttu leidsin end 1953. aasta kevadel otse neilt jalgedelt. Üks detektiividest oli tulnud oma töö asjus Kaliforniasse. Hoolimata meskaliini 70 aastat kestnud uurimisest oli tema käsutuses olev psühholoogiline materjal ikka veel absurdelt napp ja tal oli tõsine soov sellele lisa saada. Ma olin jalamaid lausa innuga nõus katsejäneseks hakama. Nii juhtuski, et ma ühel selgel maikuu hommikul neelasin alla pooles klaasis vees lahustatud 4/10 grammi meskaliini ja võtsin istet, et oodata tagajärgi.

Me elame koos, me avaldame vastastikku mõju ja reageerime sellele, kuid alati ja igas olukorras oleme me omaette. Märtrid

lähevad käsikäes areenile. Risti lüüakse nad üksi. Armastajad püüavad teineteise embuses oma isoleeritud ekstaase meeleheitlikult sulatada kokku ühtseks teispoolseks; tulemusteta. Juba oma loomu poolest on iga kehaks saanud vaim mõistetud kannatama ja nautima üksinduses. Aistingud, tunded, arusaamad, mõttekujutused — kõik need on privaatsed ja vahetult edasiandmatud. Seda saab teha vaid sümbolite varal ja kaudselt. Me võime ühendada oma informatsiooni kogemuste kohta, mitte iial aga kogemusi endid. Perekonnast kuni rahvani kujutab iga inimrühm endast isoleeritud universumite ühis-konda.

Enamik isoleeritud universumeist on selleks küllalt üksteise sarnased, et võimaldada järeltavat mõistmist või isegi vastastikust empaatiat ehk «sissetundmist». Näiteks võime me omaenda kaotusi ja alandusi meenutades teistele samalaadseil asjaoludel kaasa tunda, võime ennast nende olukorda seada (alati muidugi kergelt muundunud mõttes). Kuid teatud juhtumel on kommunikatsioon universumite vahel puudulik või puudub üldse. Inimmeel on oma elupaik, ja need elupaigad, kus asuvad hullud ja erakordselt anderikkad, on nii erinevad tavaliste meeste ja naiste elupaikadest, et leidub vähe või üldse mitte ühist mälestuspinda, mis võiks olla mõistmise või kaastundude aluseks. Õeldakse küll sõnu, kuid arusaamist ei järgne. Asjad ja sündmused, millele sümbolid osutavad, kuuluvad vastastikku lahknevaisse kogemusvaldkondadesse.

Näha ennast nii, nagu teised meid näevad, on tõsitervislik anne. Vaevalt vähem tähtis on võime näha teisi nii, nagu nemad ennast näevad. Aga mis siis, kui need teised kuuluvad teise liiki ja elavad täiesti võõras universumis? Kuidas näiteks võib vaimselt terve teada saada, mismoodi on õieti olla hull? Või, sündimata visionäärina, meediumina või muusikageeniuserena, kuidas me saame iial külastada maailmu, kus olid kodu Blake, Swedenborg, Johann Sebastian Bach? — Ma usun, et järjekindla bihevioristi jaoks on seda laadi keetisused mõttetud. Kuid neile, kes teoreetiliselt usuvad seda, mida nad praktikas peavad tõeks — nimelt et kogeda võib nii sisemist kui ka välist —, on esitatud probleemid reaalsed ja olemisele väga kaalukad, mõned neist täiesti lahendamata, mõned lahendatavad vaid erandlikel asjaoludel ja mitte igähele kättesaadavate meetoditega. On vist päris kindel, et ma ei saa iial teada, kuidas tundub olla sir John Falstaff või Joe Louis. Teiselt poolt olen alati pidanud võimalikuks, et näiteks hüpnootsi või autohüpnootsi abil, süstemaatilise meditatsiooni kaudu või lihtsalt sellekohast droogi võttes peaksin ma saama muuta oma teadvuse tavalist

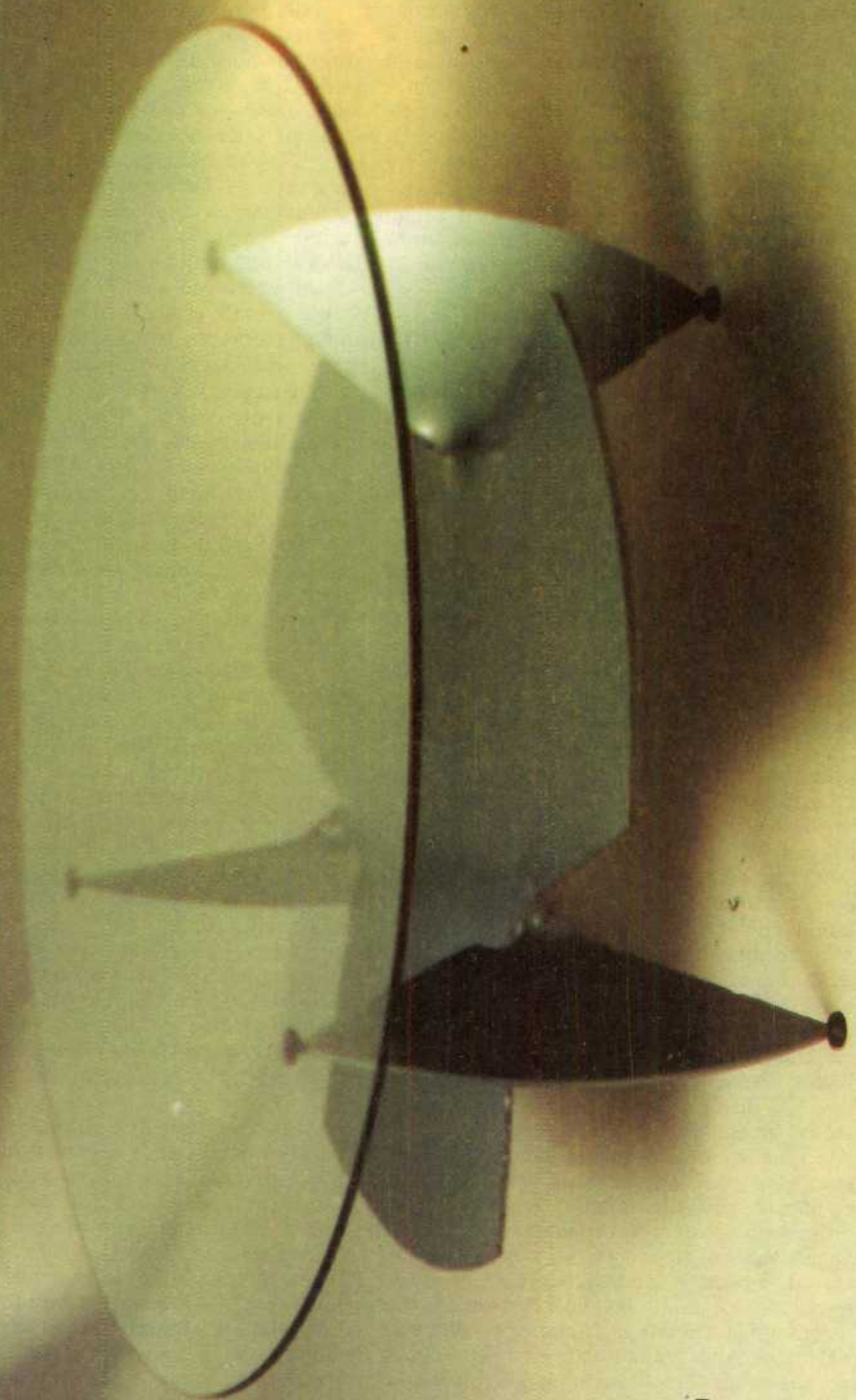
vormi sel määral, et saada seestpoolt teada, millest õieti on rääkinud visionäärid, meediumid või isegi müstikud.

Selle põhjal, mida ma olin lugenud kogemustest meskaliiniga, olin ma ette kindel, et droog avab mulle vähemalt mõneks tunniks seda laadi sisemise maailma, mida on kirjeldanud Blake ja George William Russell. Kuid see, mida ma ootasin, ei toimunud. Arvasin, et näen kinnisilmi lamades mitmevärvilisi geomeetrilisi visioone, tulvil kalliskive, ja nägemusi muinasjutuliselt kauneist hingestatud arhitektoonikaist, heroiliste figuuridega maastikest, sümboolseist draamadest, mis pidevalt värelevad Viimse Ilmutuse serva peal. Kuid paistab, et ma ei olnud arvanud oma vaimse loomuse eripära, tõsiasi oma temperamendist, koolitusest ja tavadest.

Niikaugele kui mäletan, olen ma alati olnud vilets visualiseerija. Sõnad, isegi luuletajate tähendusega koormatud sõnad ei kutsu mu mõtteis esile pilte. Mingid hüpnagoolilised visioonid ei tervita mind une lävel. Kui ma midagi meelde tuletan, ei esita mälu seda mulle elavalt nähtud sündmuse või objektina. Teatud tahtepingutusega võin ma esile kutsuda mitte just eriti elusa pildi sellest, mis juhtus eile õhtupoolikul, või kuidas nägi välja Lungarno enne sildade hävitamist, või Bayswater Road siis, kui ainsad bussid olid rohelised ja pisikesed ja neid vedasid vanad hobused kiirusega kolm ja pool miili tunnis. Kuid neil piltidel on vähe sisu ja iseseisev autonoomne elu puudub neil täiesti. Nad on reaalsete, nähtud objektidega samas vahekorras, nagu Homerose vaimud olid lihast ja verest inimestega, kes tulid neid külastama varjurriiki. Ainult kõrge palaviku korral omandavad mu mõttepildid iseseisva elu. Neile, kelle visualiseerimisvõime on tugev, peaks mu sisemaailm paistma kummaliselt üksluine, piiratud ja igav. See oli maailm — vilets küll, kuid mu enda oma —, mida ma ootasin muutuvat millekski täiel määral iseendast erinevaks.

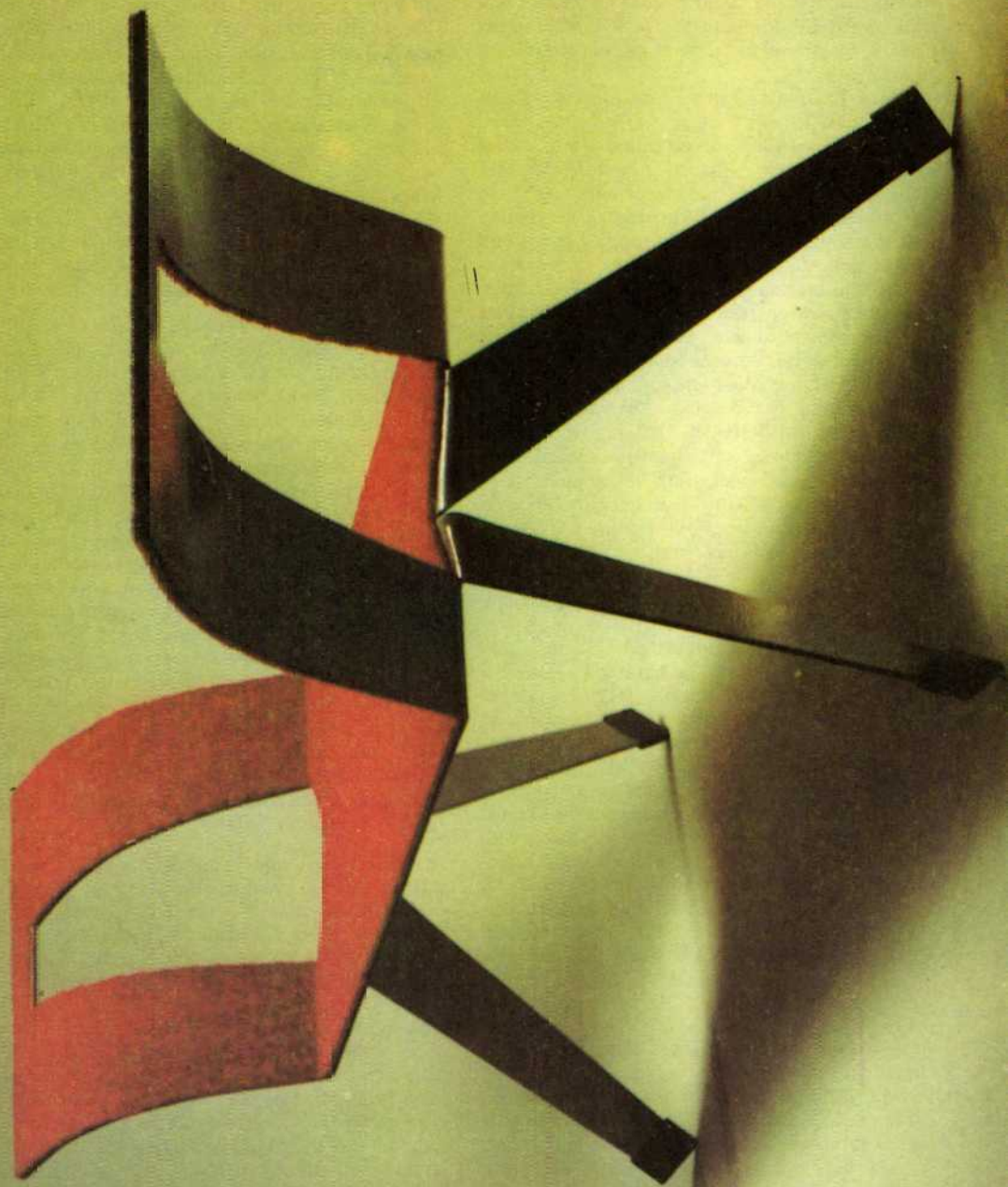
Muudatus, mis ses maailmas tegelikult toimus, polnud mingil määral revolutsiooniline. Pool tundi pärast droogi võtmist sain teadlikuks kuldsete tulede aeglasest tantsust. Pisut hiljem ilmusid võimsad punased pinnad, paisudes ja laiudes säravaist energiasõlmedest, mis vibreerisid pidevalt muutavas ornamentaalses elus. Teine kord tõi silmade sulgemine nähtavale hallide struktuuride kompleksi, mille seest kahvatusinised keraid pidevalt kuni intensiivse selguseni esile kerkisid, et libiseda seejärel vaikselt ülespoole ja silmist kaduda. Kuid mitte ainsatki korda ei olnud näha inimeste või loomade nägusid või kujusid. Ma ei näinud maastikke, mingeid määratuid ruume, mingit ehitiste maagilist kasvu ega metamorfoosi, mitte midagi kas või kau-

Tasoo
Mähar
«IRON-
SHEET
TABLE»
Värvitud
metall,
klaas
1989
Tiiit
Veermäe
foto

Tas
Mähar
«IRON-
SHEET
SOFA»
Värvitud
metall,
vaipkate
1989.
Tiit
Veermäe
foto

gelt lähedast draamale või parabolile. Teine maailm, mida meskaliin mulle vahendas, ei olnud visioonide maailm, see eksisteeris seal-samas väljas, kuhu ma võisin vaadata oma avatud silmadega. Suur muudatus haaras objektiivsete faktide valdkonda. See, mis toimus mu subjektiivse universumiga, oli suhteliselt tähtsusetu.

Ma võtsin oma tableti kell üksteist. Poolteist tundi hiljem istusin ma oma kabinetis, vaadates üksisilmi väikest klaasvaasi. Vaasis oli ainult kolm lille — õitselepuhkenud «Belle of Portugal»-roos, merikarproosa, iga kroonlehe alusel kerge varjundiga leekivama tooni suunas; suur madžentapunast ja kreemi värvi nelk; ja murtud varre otsa juures kahvatuvioletjas uhke heraldiline iiriseõis. Juhuslik ja ajutine, rikkus see väike lillekimp kõiki traditsioonilise hea maitse reegleid. Sama päeva hommikusöögil oli mind rabanud nende värvide elav dissonants. Kuid see polnud enam oluline. Nüüd ei vaadanud ma ebaharilikku lilleseadet. Nägin seda, mida Aadam oli näinud oma loomise hommikul — puhta eksistentsi imet, hetk hetke järel.

«On see meeldiv?» küsis keegi. (Eksperimendi selle osa vältel jäädvustati kogu vestlus diktofoni abil ja ma olen öeldu osas võinud oma mälu värskendada.)

«Ei meeldi ega eba-meeldi,» vastasin. «See lihtsalt on.»

Istigkeid — kas polnud see sõna, mida Meister Eckhart armastas kasutada? «On-us.» Olemine Platoni filosoofia järgi, ainult et Platon tegi nähtavasti koletu, groteskse vea, lahutades olemise saamisest ja samastades selle Idee matemaatilise abstraktsiooni-ga. Ta vaene mees ei olnud vist kunagi näinud lillekimpu, mis särab omaenda sisemist valgust ja väreleb üleni tähendusrikkuse surve all, mida ta on täis laetud; ei olnud kunagi märganud, et see, mida roos ja iiris ja nelk nii intensiivselt kuulutasid, ei olnud midagi rohkem ega midagi vähem kui see, mis nad olid — põgusus, mis oli siiski igavene elu, alatine hävimine, mis samal ajal oli puhas olemine, kimp pisikesi üksikosakesi, milles mingi sõnul seletamatu ja siiski endastmõistetava paradoksina avaldus igasuguse eksistentsi jumalik allikas.

Ma jätkasin lillede vaatamist ja tundus, et ma nende elavas valguses avastan hingamise kvalitatiivse ekvivalendi, kuid hingamise, milles ei ole tagasipöördumisi lähtepunkti, milles ei taastu mõõnad, mis on vaid korduv voolus ilult kõrgenenud ilule, sügavamalt tähenduselt aina sügavamale. Sõnad nagu Graatsia ja Transfiguratsioon tulid mul mõttesse, ja muidugi esindasid nad muu hulgas ka seda. Mu pilk rändas roosilt nelgile ja selle sulgjalt hõõguselt edasi tundliku ametüsti siledade keerdudeni, mis olid iiris.

Õndsuslik visioon, *Sat Chit Amanda*, olemise-teadmise-rõõm — esimest korda ma mõistsin, mitte verbaalsel tasandil, mitte juhuslike vihjete kaudu või kaugelt eemalt, vaid täpselt ja täielikult, millele need imetus-väärsed silbid osutasid. Ja siis mulle meenus lõik, mida olin lugenud ühes Suzuki essees. «Mis on Buddha dharmakeha?» (Buddha dharmakeha on teine viis öelda Meel, Seesugusus, Tühjus, Jumalus.) Küsimuse esitab tõsine ja hämmeldunud noviits zeni keelstris. Ja õpetaja vastab vendade Marxide viivitamatu kohatusega: «Hekk aia lõpus.» «Ja mees, kes seda tõe mõistab,» pärib kõhklev noviits. «Kas tohib küsida, mis on tema?» Groucho Marx annab talle kepihoobi turjale ja vastab: «Kuldakaline lõvi.»

Seda lugedes arvasin, et see on vaid hämaralt paljuütleva sisuga nonsens. Nüüd oli selles kõik päevselge, niisama ilmne kui Eukleides. Muidugi oli Buddha dharmakeha hekk aia lõpus. Samal ajal oli see — ja mitte vähem ilmselt — need lilled, kõik, mida mina (või pigemini see õnnis mittemina, kes hetkeks oli vabanenud minu lämmatavast embusest) vaevaks võtsin vaadata. Näiteks raamatud, millega mu kabinetis seinad olid ääristatud. Nagu lilled hõõgusid ka need, kui ma neid vaatasin, säravamates värvides, sügavama tähendusega. Punased raamatud nagu rubiinid; smaragdrolised raamatud; valgesse jadeiiti köidetud raamatud; ahaadist, akvamariinist, kollasest topaasist raamatud; lasuursed raamatud, mille värv oli nii intensiivne, nii seesmiselt tähendusrikas, et näis, nagu oleksid nad iga hetk lahkumas riiuilelt, et veelgi tõsisemalt minu tähelepanu pälvida.

«Kuidas on lugu ruumisuhetega?» päris uuriija, kui ma raamatuid vaatasin.

Sellele oli raske vastata. Tõepoolest, perspektiiv oli üsna kummaline ja toa seinad ei paistnud enam kohtuvat õige nurga all. Kuid need polnud tõeliselt olulised asjaolud. Tõeliselt oluline oli see, et ruumisuhete tähtsus oli kadunud ja et mu meeled tajusid maailma teisel viisil kui ruumikategooriates. Tavalises olukorras tegeleb silm niisuguste küsimustega nagu *kus?*, *kui kaugel?*, *kuidas paikneb milligi suhtes?* Meskaliini-kogemuses on küsimused, millele silm vastab, teist laadi. Koht ja kaugus lakkavad erilist nagu pakkumast. Tajumine toimub mõistetes nagu eksistentsi intensiivsus, tähenduse sügavus, muustrisisesed suhted. Ma nägin raamatuid, kuid mind ei huvitanud üldse nende asupaik ruumis. Mida ma märkasin, mis mulle oma mulje jättis, oli asjaolu, et nad kõik hõõgusid elavas säras ja et mõnede hiilgus oli silmapaistvam kui teistel. Ses ühenduses polnud tähtsust asu-

paigal ega kolmel dimensioonil. See muidugi ei tähenda, et ruumikategooria oleks olnud kadunud. Kui ma tõusin ja ringi liikusin, võisin seda teha täiesti normaalselt, ilma esemete asupaika vääralt hindamata. Ruum oli endiselt olemas, kuid ta oli kaotanud oma ülevõimu. Mõistust ei huvitanud esmajoones mitte mõõdmed ja paiknemised, vaid olemine ja tähendus.

Ja ükskõiksusega ruumi suhtes kaasnes veelgi täielikum ükskõiksus aja suhtes.

«Seda näib olevat külluses,» oli kõik, mis võisn vastata, kui uurija päris, mida ma aja suhtes tunnen.

Külluses, kuid kui palju just, see oli täiesti tähtsusetu. Ma oleks ju võinud vaadata oma kella, kuid ma teadsin, et mu kell oli teises universumis. Tegelikult ma olin kogenud ja kogesin edasi ebamääraest kestust või siis pidevat olevikku, mis koosnes lakkamatult muutuvaist ilmutustest.

Raamatuult suunas uurija mu tähelepanu mööblile. Väike masinakirjalaud seisis keset tuba. Minu poolt vaadatuna asus selle taga korvtool ja viimase taga kirjutuslaud. Need kolm moodustasid keeruka mustri horisontaalidest, vertikaalidest ja diagonaalidest, mustri, mis oli seda huvitavam, et see ei olnud tõlgitsetav ruumisuhete keeles. Kaks lauda ja tool ühinesid, nagu mõnes Braque'i või Juan Gris' kompositsioonis, objektiivse maailmaga äratuntavalt seostuvaks natüürmordiks, millel puudus sügavus, igasuguse fotograafilise realismi taotlus. Ma ei vaadatud oma mööblit mitte utilitaristina, kes peab istuma toolidel või kirjutama laua taga, ega ka mitte fotograafina või teadusliku kirjeldajana, vaid puhta esteedina, keda huvitavad ainult vormid ja nende suhted vaateväljas või pildiruumis. Kuid nii vaadates asendus see puht-esteetiline kubisti vaateviis millegagi, mida ma võin kirjeldada ainult kui sakramentaalset visiooni reaalsusest. Olin taas seal, kus ma olin olnud lilli vaadates, taas maailmas, kus kõik säras seesmisest valgusest ja oli lõpmatu oma tähenduses. Näiteks selle tooli jalad — kui imepärane oli nende torujus, kui üleloomulik nende poleeritud siledus! Ma veetsin mitu minutit — või olid need sajandid? — mitte lihtsalt neid bambusjalgu vaadates, vaid tegelikult need olles, või, et olla täpsem (sest «mina» ei olnud asjaga seotud, nagu teatud mõttes ka «nemad»), olles minu mitte-ise selles mitte-ises, mis oli tool.

Oma kogemuse üle järele mõeldes leian, et pean nõustuma silmapaistva Cambridge'i filosoofi dr. C. D. Broadiga, «et oleks hea, kui me hoopis tõsisemalt kui seni arvestaksime seda laadi teooriat, nagu esitas Bergson seo-

ses mälu ja meelelise tajuga. Idee on selles, et aju ja närvisüsteemi ning tundeorganite funktsioon on põhiliselt elimineeriv, mitte esiletõov. Iga indiviid võib igal ajahetkel meeles pidada kõike, mis temaga on toimunud ja mis toimub kõikjal universumis. Aju ja närvisüsteemi funktsioon on kaitsta meid uppumast ja takerdumast sellesse valdavalt tarbetu ja tähtsusetu teadmise massi, sulgedes välja suurema osa sellest, mida me muidu tajuksime ja mäletaksime igal ajahetkel, ja jättes alles ainult selle väga väikese ja spetsiaalse valiku, mis osutub praktiliselt vajalikuks.» Vastavalt niisugusele teooriale on igaüks meist potentsiaalne Avar Vaim. Kuid kui võrd me oleme loomad, on meie ülesanne iga hinna eest edasi elada. Et bioloogiline ellujäämine oleks võimalik, tuleb Avar Vaim juhtida läbi aju ja närvisüsteemi piirava ventiili. See, mis pääseb läbi, on tühine piisake niisugust teadvust, mis aitab meil jääda ellu meie planeedi pinnal. Et seda piiratud teadvuse sisu formuleerida ja väljendada, selleks on inimele leitud ja lõputult viimistlenud neid sümbolistsüsteeme ja endastmõistetavaid filosoofiaid, mida me nimetame keelteks. Iga indiviid on ühtaegu selle keelise traditsiooni benefitsiant ja ohver, millesse ta on sündinud — benefitsiant sel määral, kui võrd keel talle võimaldab ligipääsu teiste inimeste kogemuse akumuleerunud aruannetele, ohver sel määral, kui võrd see annab talle tuge usus, et piiratud teadvus on ainuke teadvus, ning moonutab tema reaalsusmeelt, nii et ta liigagi hõlpsasti kaldub oma mõisteid pidama faktideks ja oma sõnu tegelikkuseks. See, mida religiooni keeles nimetatakse «siinpoolseks maailmaks», on piiratud teadvuse maailm, mida keele abil väljendatakse ja otseku kiivistatakse. Mitmesugused «sealpoolsed maailmad», millega inimolendid juhuliselt satuvad ühendusse, kujutavad endast Avara Vaimu totaalse teadvuse paljusid elemente. Enamik inimesi teab suurema osa ajast vaid seda, mis pääseb läbi piirava ventiili ja on kohaliku keele poolt pühitsetud tõeliselt reaalseks. Teatud isikud aga näivad olevat sündinud teatud laadi lisaventüiliga, mis võimaldab möödapääsu sellest piiravast ventiilist. Teistel võivad ajutised lisaventüilid tekkida kas spontaanselt või tahtlike «vaimsete harjutuste» tulemusena või hüpnoosi kaudu või narkootikumide abil. Läbi nende alatiste või ajutiste lisaventüilide ei voola mitte küll «kõige kõikjal universumis toimuva» tajumine (sest lisaventüil ei likvideeri piiravat ventiili, mis endiselt suleb välja Avara Vaimu totaalse sisu), kuid ikkagi midagi enamast ja eelkõige midagi erinevat sellest hoolikalt selekteeritud utilitaarsest materjalist, mida meie kitsendatud, individuaalsed meeled pea-

vad täielikuks või vähemalt küllaldaseks pildiks reaalsusest.

Aju on varustatud teatud hulga ensüümi-süsteemidega, mis koordineerivad tema tegevust. Mõned neist ensüümidest reguleerivad glükoosivarusid ajurakkude tarbeks. Meskaliin takistab nende ensüümide tootmist ja alandab seega glükoosi hulka, mis on pidevalt suhkruvat vajava organi käsituses. Kui meskaliin vähendabaju normaalset suhkru-ratsiooni, mis siis juhtub? Seni on uuritud liiga väheseid juhtumeid, mistõttu ei ole võimalik anda veel kõrkehaaravat vastust. Kuid seda, mis juhtub enamikuga neist vähestest, kes on kontrolli all võtnud sisse meskaliini, võib kokku võtta järgmiselt:

1) Võime meeles pidada ja «otseselt mõelda» on vähenenud vähe või pole hoopiski mitte. (Kuulates oma registreeritud vestlust droogi mõju all, ei leia ma kuidagi, et oleksin olnud siis rumalam kui tavaliselt.)

2) Visuaalsed muljed on tunduvalt tugevnenud ja silm saab tagasi midagi sellest taju süütusest, mis oli omane lapsepõlvele, mil meesignaali ei olnud vahetult ja automaatselt allutatud mõistele. Huvi ruumi vastu on vähenenud ja huvi aja vastu langeb peaaegu nullpunkti.

3) Kuigi intellekt jääb rikkumata ja kuigi taju on määratult paranenud, kannatab tahe sügava muudatuse all halvemuse suunas. Meskaliini kasutaja ei näe mingit erilist põhjust midagi teha ja leiab, et enamik juhtumest, mille tõttu ta tavalises olukorras oli valmis tegutsema ja kannatama, ei paku mitte mingit huvi. Ta ei muretse nende pärast sel lihtsal põhjusel, et tal on paremaid asju, millest mõelda.

4) Neid paremaid asju võidakse kogeda (nagu mina neid kogesin) «seal väljaspool» või «siin seespool» või mõlemas, nii seesmises kui välises maailmas samaaegselt või järjettikk. Et nad on paremad, on endastmõistetav igale meskaliini kasutajale, kes droogi võtab terve maksa ja häirimatu vaimuga.

Meskaliini mõju on seda sorti mõju, mis ootuspäraselt järgneb ajutegevust redutseeriva ventiili tõhusust vähendava droogi andmisele. Kui aju jääb suhkruata, muutub alatoidetud *ego* nõrgaks, ei suuda võtta vae-vaks vajalike talituste tegemist ja kaotab igasuguse huvi aja- ja ruumisuhete vastu, mis on nii olulised organismile, kes tahab maailmas edasi jõuda. Kui Avar Vaim imbib läbi veepidavuse kaotanud ventiilist, siis hakkab toimuma igasuguseid bioloogilistelt tarbetuid asju. Mõnel puhul võib esineda meeltevälist taju. Mõned avastavad visionaarse ilu maailma. Teistele taas avaneb puhta eksistentsi, antud, mõisteliselt määritlemata sündmuse ausära, selle piiritu väärtus ja tähendusrikkus. *Egota*-oleku lõppstaadiumis ilmneb

«obskuurne teadmine», et Kõik on kõiges, et Kõik on tegelikult iga asi, igaüks. Ma arvan, et lähemale «kõige kõikjal universumis toimuva» tajumisele ei või piiratud mõistus iial jõuda.

Kui tähendusriikas on ses ühenduseline värvi-aistingute määratu suur teravnemine meskaliini mõju all! Mõnedele loomadele on bioloogiliselt äärmiselt oluline eristada teatud värvi-varjundeid. Kuid teispoole oma utilitaarse spektri piire on enamik neist täiesti värvipimedad. Mesilased näiteks veedavad valdava osa oma ajast «värskete kevadeneitsite defloreerimisega», kuid — nagu von Frisch on näidanud — nad suudavad eristada vaid väga väheseid värve. Inimese kõrgesti arenenud värvimeel on bioloogiline luksus, hindamatu väärtusega talle kui intellektuaalsele ja vaimsele olendile, kuid tarbetu tema kui looma edasielamise seisukohalt. Nende värviadjektiivide järgi otsustades, mis Homeros pani suhu Trooja sõja kangelastele, ületasid nad värvide eristamise võime poolest vaevalt mesilasi. Vähemalt ses suhtes on inimkonna progress olnud imetlusväärne.

Meskaliin suurendab kõigi värvide intensiivsust ja toob tajuja teadvusse loendamatu hulga peeni värvivarjundeid, mille suhtes ta tavalises elus on absoluutselt pime. Tundub, et Avara Vaimu jaoks on asjade niinimetatud teisejärgulised tunnused esmajärgulised. Ta ilmselt tunneb — erinevalt Locke'ist —, et värvid on tähtsamad ja rohkem tähelepanu väärt kui massid, asupaigad ja mõtmed. Nagu meskaliini tarvitajad nii tajuvad ka paljud müstikud üleloomulikult säravaid värve, mitte ainult seesmise pilguga, vaid isegi neid ümbritsevas objektiivses maailmas. Samasuguseid andmeid pärineb ka meediumelt ja ülitundlikelt inimestelt. On meediume, kellele meskaliinikasutaja lühiajaline ilmutus on pikka aega igapäevaseks kogemuseks.

Pöördume nüüd sellelt pikalt, kuid vältimatult ekskursilt tagasi imepärase faktide juurde, bambustooli nelja jala juurde keset tuba. Nagu Wordsworthi nartsissid tõid need endaga kaasa kõikvõimaliku rikkuse — uue, vahetult asjade sisimasse olemusse nägemise hindamatu aarde koos kunstide valdkonna mõistmise tagasihoidlikuma aardega.

Roos on roos on roos. Kui need tooljalad olid tooljalad olid tooljalad olid Mii-kael ja kõik inglid. Neli-viis tundi pärast seda sündmust, kui aju suhkrupuuduse mõju oli lõpukorral, viidi mind väikesele ringsõidule linnas, kuhu päikeseloojaku eel kuulus ka äri külastamine, mis tagasihoidlikult pretendeeris Maailma Suurima Rohupoe nimele. Selle tagaosas, mänguasjade, õnnesoovikaartide ja koomiksitate vahel seisis küllaltki hämmastust-

äratavalt ka rida kunstiraamatuid. Võtsin sealt esimese kättejuhtuva. See oli Van Gogh, ja pilt, mille kohal raamat avanes, oli «Tool» — see hämmastav portree «asjast iseeneses», mida hull kunstnik nägi iseäraliku jumaldava jubedustundega ja lõuendil püüdis edasi anda. Kuid see oli ülesanne, milleks isegi geenius ei jõudnud osutus täiesti võimetuks. Tool, mida Van Gogh nägi, oli olult ilmselt samaugune, nagu minu nähtud tool. Ent kuigi võrreldamatult reaalsem kui tavalise taju tool, ei olnud tool tema pildil midagi rohkem kui fakti ebaharilikult väljendusriikas sümbol. Faktiks oli olnud ilmutatud Seesugusus, pilt oli ainult embleem. Sellised embleemid on Asjade Olemuse tõelise tundmise allikad, ja see tõeline tundmine võib aidata vaimu ette valmistada vahetuiks iseseisvaiks süvanägemisteks. Ja see ongi kõik. Sümbolid ei saa kunagi olla asjad, mida nad esindavad, ükskõik kui väljendusrikkad nad ka oleksid.

Ses ühenduses oleks huvitav välja selgitada kunstiteosed, mis olid käepärast Seesugususe suurtele tundjatele. Missuguseid pilt vaatas Eckhart? Millistel skulptuuridel ja maalidel oli osa Ristija Johannese, Hakuini, Hui-nengi või William Law' religioosese kogemuses? Neile küsimustele pole mina võimeline vastama, kuid ma kahtlustan tõsiselt, et enamik Seesugususe suurtest tundjatest osutas kunstile väga vähe tähelepanu. Mõned neist keeldusid kunstiga üldse tegelemast, teised rahuldusid sellega, mis kriitilisele pilgule oleksid tundunud teise- või isegi kümnendajärguliste töödena. (Inimese, kelle kirgastunud ja kirgastav vaim võib näha Kõike igas selles, jätab isegi religioosse maali esma- või kümnendajärgulisus ülimalt ükskõikseks.) Arvan, et kunst on ainult algajate jaoks, või siis niisuguste resoluutselt ummikusse jõudnute jaoks, kes on otsustanud olla rahul Seesugususe ersatsiga, pigem siis sümbolitega, kui sellega, mida need tähistavad, elegantselt koostatud toiduretseptiga tegeliku lõunasöögi asemel.

Ma panin Van Goghi riulile tagasi ja võtsin tema kõrval seisva raamatu. See oli Botticelliist. Lehitsesin seda. «Veenuse sünd» — pole kunagi kuulunud mu lemmikute hulka. «Veenus ja Marss», see armsus, mida vaene Ruskin nii kirglikult häbimärgistas oma pikaleveninud seksuaalse tragöödia kõrgperioodil. Imeväärselt rikas ja keerukas «Apellese laimamine». Ja siis, mõnevõrra vähem tuntud ja mitte eriti hea pilt, «Juudid». Jäin võlutul vaatama, mu tähelepanu köitsid — mitte káhvatu neurootiline kangelanna või tema teenija, mitte ohvri karvane pea või kevadine maastik taamal, vaid Juuditi volditud pluusi violetne siid ja pikad tuult täis seelikud.

See oli midagi niisugust, mida ma olin juba näinud — näinud selsamal hommikul, lillede ja mööbli vahel, kui ma juhuslikult vaatasin allapoole ja jäin innukalt silmitsema omaenda ristatud jalgu. Need voldid pükstes — missugune lõpmatult tähtsa keerukuse labürint! Ja halli flanelli tekstuur — kui rikas, kui sügavalt, müstiliselt suurejooneline! Ja siin olid nad jälle, Botticelli pildil.

Tsililiseeritud inimesed kannavad rõivaid, seepärast ei saa olla ühtki portreed, ühtki mütoloogilise või ajaloolise loo esitust ilma voldilisi tekstiile näitamata. Ent kuigi see võib selgitada päritolu, ei saa üksnes ristsepatöö seletada ära, miks on riidevoldistike luksuslik arendamine igasuguse plastilise kunsti peamisi teemasid. On ilmne, et kunstnikud on alati armastanud draperiid selle enda, õigemini küll isenda pärast. Kui te maalite või voolite draperiid, siis te maalite või voolite vorme, mis ei esinda mitte mingit praktilist eesmärki, seda laadi absoluutseid vorme, millega kunstnikud isegi kõige naturalistlikuma traditsiooni puhul eelistavad tegelda. Ühel keskmisel madonna või apostli kujutusel ulatub rangelt inimlik, täielikult representatiivne element umbkaudu kümne protsendini tervikust. Kõik muu koosneb paljudest värvivariatsioonidest villase või linase volditud kanga ammendamatul teemal. Ja need mitterepresentatiivsed üheksa kümnendikku madonnast või apostlist võivad kvalitatiivselt olla niisama tähtsad, nagu nad on kvantiteeditilt. Väga tihti nad määravad kogu kunstiteose üldilme, nendes on antud teema lahenduse tonaalsus, neis väljenduvad kunstniku meeoleu, temperament, eluhoiak. Stoiline kirgas selgus avaldub Piero draperiide siledais pindades, laiades sundimatu iseloomulikes. Lõhestatuna tõsiasja ja soovi, künismi ja idealismi vahel, leevendab Bernini oma nägude kõike muud kui karikatuurset tõetruudust määratu suurte rõivaabstraktsioonidega, milles kehastuvad kivisse ja pronksi retoorika igipüsivad aabitsatõed — heroism, pühadus, ülevus, mille poole inimkond pidevalt püüdleb, suurelt osalt asjata. Ja siin on El Greco rahutukstevalt instinktiivsed seelikud ja mantlid, siin on teravad, põimuvad, leegitaolised voldid, millesse Cosimo Tura rõivastab oma figuurid. Esimese puhul murdub traditsiooniline vaimus nimetuks füsioloogiliseks ihaks, teise puhul vaevleb maailma olemusliku võõruse ja vaenulikkuse piinatud tunnetus. Või vaadake Watteauid — tema mehed ja naised mängivad lautodel, valmistuvad balideks ja arlekinaadideks, asuvad sametistel murudel ja vägevate puude all teele iga armastaja unistatud Kythera poole; nende tohutu melanhoolia ja nende looja alasti ahistav tundlikkus ei leia väljendust mitte kirjeldatud tegudes, mitte žestides ega portreeri-

tud nägudes, vaid nende taftseelikute, nende sattiinkeepide ja vammuste reljeefis ja tekstuuris. Siin pole tolligi tasast pinda, mitte hetkegi rahu või usaldust, on ainult arvutute pisikeste põimete ja kortside siidine padrik, lakkamatu modulatsiooniga toonil toonile, ühelt ebamääraselt värvilt teisele, kus sisemine ebakindlus on edasi antud meistri käe täiusliku kindlusega. Elus on nii, et inimene paneb ette, jumal otsustab. Plastilistes kunstides teeb ettepanekud kujutatav aine, otsustab aga lõplikult kunstniku temperament ning voolitud või maalitud draperii (vähemalt portreedes, ajaloolistes ja žanrimaalides). Need kaks omavahel määravad, et mõni galantne pidu võib liigutada pisarateni, et mõni ristilöömine võib olla säravalt kirkas kuni rõõmsameelsuseni, et mõni häbimärgistamine võib olla peaaegu talumatult sekslik, et mõni naiseliku rumaluseime kujutus (mõtlen Ingres'i võrratule «Madame Moitessier'le») võib väljendada kõige rangemat, kõige kompromissitumat intellektuaalsust.

Kuid see pole kogu lugu. Draperiid, nagu ma nüüd olin avastanud, on kaugelt rohkem kui abinõud mittekujutatavate vormide toomiseks naturalistlikesse maalidesse ja skulptuuridesse. Mida meie, teised, näeme ainult meskaliini mõju all, seda võib kunstnik sünnipäraselt näha kogu aeg. Tema taju pole piiratud sellega, mis on bioloogiliselt või sotsiaalselt kasulik. Väike osa Avara Vaimu teadmisest nõrgub aju ja *ego* piiravast ventiiilist mööda tema teadvusse. See on teadmine, et kõigel oleval on oma seesmine tähendus. Kunstnikule nagu ka meskaliini kasutajale on draperiid elavad hieroglüüfid, mis esindavad mingil iseäralikul väljendusrikkal viisil puhta olemise äraarvamatu müsteeriumi. Isegi rohkem kui tool, kuigi võib-olla vähem kui need täiesti üleloomulikud lilled, olid mu hallide flanellpükste voldid küllastatud «on-usest». Millele nad selle eeliseisundi võlgnesid, ei oska ma öelda. Kas see on nii, et volditud draperii vormid on nii kummalised ja dramaatilised, et püüavad paratamatult pilgu ja sunnivad sel viisil tähele panema puhta eksistentsi imepärasest fakti? Kes teab? Oluline pole mitte niivõrd kogemuse põhjus, kuivõrd kogemuse ise. Mõtsikledes seal Maailma Suurimas Rohupoes Juuditi seelikute kohal, teadsin ma, et Botticelli — ja mitte ainult Botticelli, vaid ka suur hulk teisi — oli vaadanud riidevoldistikke samasuguse kirkastunud ja kirkastava pilguga nagu mina sel hommikul. Nad olid näinud volditud riide *Istigkeit*'i, selle Kõiksust ja Lõpmatust, ja olid teinud kõik, mis nad oskasid, et seda värvis ja kivis edasi anda. Oli paratamatu, et ilma eduta. Sest puhta eksistentsi ausära ja ime kuuluvad tei-

se liiki, teispoole isegi kõige kõrgema kunsti väljendusvõimet. Kuid Juuditi seelikus võisid ma selgesti näha, mida ma oleksin saanud teha oma vanadest flanellpükstest, kui oleksin olnud geniaalne maalija. Jumal teab, et mitte palju võrreldes reaalsusega, kuid küllalt, et valmistada rõõmu vaatajaile põlvkond põlvkonna järel, küllalt, et panna neid mõistma vähemalt natukegi selle tõelisest tähtsusest, mida me «pateetilises nõdraarulisuses nimetame «paljalt asjadeks», eelistades neile televisiooni.

«Niimoodi tuleks näha,» ütlesin ma, kui vaatasin oma pükstele või silmitsesin vääriskeelidest raamatuid riivileil või oma mõõtmatult rohkem kui Van Goghi pärase tooli jalgu. «Niimoodi tuleks näha, kuidas asjad tõeliselt on.» Ja ometi oli reservatsioone. Sest kui alati näha niimoodi, siis ei ole iial tahtmist teha midagi muud. Ainult vaadata, ainult olla lille, raamatu, tooli, flanelli jumalik mitte-ise. Sellest aitaks. Kuid teised inimesed? Inimestevahelised suhted? Sellel hommikul jäädvustatud vestlustes leian ma pidevalt korduva küsimuse: «Kuidas on inimestevaheliste suhetega?» Mil moel saab seda ajatu nägemisõndsust kooskõlastada ajutiste kohustustega, mida tuleks täita, ja tunnetega, mida tuleks tunda? «Tuleks suuta näha,» ütlesin ma, «neid pükse ääretult tähtsana ja inimolendeid veel ääretumalt tähtsana.» Tuleks — kuid tegelikkuses näis see olevat võimatu. See osalemine asjade nähtavas õndsuses ei jätnud mingit ruumi inimeksistentsi tavaliste, vajalike seikade jaoks, eriti seikade jaoks, mis puudutasid isikuid. Sest isikud on ised, ja mina olin nüüd vähemalt ühes suhtes mitte-ise, kes ühel hoobil tajus ümbritsevate asjade mitte-iset ja oli see. Selle äsjasündinud mitte-ise jaoks ei tundunud see ise, kes ta lühiajaliselt oli lakanud olemast, ja teised ised, tema kunagised kaaslased, nende käitumine, välimus, isegi mõte neist, küll mitte vastikuna (sest vastikus ei olnud nende terminite hulka kuuluv kategooria, milles ma mõtlesin), kuid ääretult tähtsusetuna. Sunnituna uurija poolt oma tegusid analüüsima ja neist aru saama (ja kuidas ma igatsesin olla jäetud ükski Igavikuga lilleõies, Lõpmatusena neljas toolijalas ja Absoluudiga flanellist püksipaari voltides!), märkasin ma, et hoidun meelega otsa vaatamast neile, kes olid minuga koos toas, keeldun meelega olemast neist liiga teadlik. Üks neist oli mu naine, teine mees, kes minu silmis oli lugupeetav ja väga meeldiv; kuid mõlemad kuuluvad maailma, millest meskaliini mind mõneks hetkeks oli vabastanud, isede, aja, moraalsete otsustuste ja utilitaarsete kaalutluste maailma, enese maksmapaneku, upsaka enesekindluse, ülehinnatud sõnade ja pimesi kummandatud arusaamade maailma

(ja just seda viimast inimese aspekti tahtsin ma kõige enam unustada).

Asjade selles järgus ulatati mulle suur värvirepo Cézanne'i hästituntud autoportreest — suure õlgkübaras mehe pea ja õlad, punapõsine, punaste huultega, suurte mustade vuntsidega ja tumeda ebasõbraliku pilguga. See on suurepärase maal, kuid ma ei näinud seda nüüd maalina. Sest pea omandas kohe kolmanda mõõtme ja hakkas elama väikese trollitaolise mehena, kes vaatas välja minu ees olevale lehel asuvast aknast. Ma puhkesin naerma. Ja kui minult küsiti, miks, kordasin ma vastusena: «Millised pretensioonid! Kelleks ta ennast küll peab?» Küsimus ei olnud suunatud erilisel Cézanne'ile, vaid üldse inimestele. Kelleks nad ennast küll kõik pidasid?

«See on nagu Arnold Bennett Dolomiitides,» ütlesin ma, kui mulle äkitselt meenus stseen, mis õnnekombel oli igavikustatud neli-viis aastat enne A. B. surma fotos, millel ta jalutas mööda talvist teed Cortina d'Ampezzos. Ümberringi oli neitsilik lumi, tagaplaanil punaste kaljude rohkem kui gootipärane kõrgemalepüüdlus. Ja seal oli armas sõbralik õnnetu A. B. teadlikult üle mängimas oma loomingu lemmikangelast, iseenast, Tõelist Inimest. Seal ta läks, astudes aeglaselt säravas Alpi päikeses, pöidlad kollase vesti kaenlaaukudes, vesti, mis pisut allpool kumerdus Brighton Regency kaarakna veetleva kurviga, pea heidetud kuklasse, otseku kuulutamaks sinisele taevavõlvile haubitsa kombel mõnd haugatavat lausungit. Mis ta tegelikult ütles, on mul meelet läinud, aga mida kogu tema hoiak, viis ja poos selgesti hüüdsid, oli: «Ma olen niisama hea kui need neetud mäed!» Ja teatud viisil oli ta muidugi mõõtmatu parem, kuid mitte sel viisil, mida ta väga hästi teadis, nagu tema loomingu lemmikangelane armastas kujutleda.

Õnnestunult (ükskõik mida see ka tähendaks) või ebaõnnestunult, me kõik mängime üle oma ilukirjandusliku lemmikangelase osa. Ja fakt, see peaaegu lõpmata ebatõenäoline fakt, et ollakse Cézanne, ei muuda midagi. Sest suur kunstnik, oma väikese kõrvaltoriga Avara Vaimu juurde, mis läheb mööda ajuventiilist ja egofiltrist, oli ühtlasi ja niisama ehtsalt see vuntsidega ja ebasõbraliku pilguga troll.

Et leida kergendust, pöördusin ma tagasi oma püksivoltide juurde. «Niimoodi tuleks näha,» kordasin ma veel kord. Ja ma võinuks lisada: «Niisugused on asjad, mida tuleks vaadata.» Pretensioonideta asjad, rahul, et on paljalt nad ise, küllased oma seesugususes, ei mingit osa mängimas, mitte püüdnud hullumeelselt üksi toime tulla, lahus dharmakehast, Lutsiferi kombel jumala armu trotsides.

«Kõige lähem sellele,» ütlesin ma, «tohiks olla Vermeer.»

Jah, Vermeer. Sest see mõistatuslik kunstnik oli kolmekordse andega. Talle oli antud visioon, mis tajub dharmakeha kui hekki aia lõpus, oli antud talent visioonist nii palju edasi anda, kui inimvõimete piirid lubavad, ja oskus piirduda oma maalides nende reaalsuse aspektidega, millega on hõlpsam toime tulla. Cézanne, kes oma naismodellelidel käskis olla võimalikult õuna moodi, püüdis portreesid maalida samas vaimus. Kuid tema pepingõuna-taolised naised on sugulaslikud rohkem Platoni ideedega kui dharmakehaga hekis. Nad on Igavik ja Lõpmatus, mida pole nähtud mitte liivas või lilles, vaid mõne väga kõrge geomeetrite rühma abstraktsioonides. Vermeer ei palunud oma tütarlapsi kunagi olla õuna moodi. Vastupidi, ta nõudis, et nad oleksid läbini tütarlapsed, kuid alati selle lisatingimusega, et nad hoiduksid käitumast tütarlapselikult. Nad võisid istuda või vaikselt seista, kuid ei võinud mitte kunagi naeru kihistada, mitte kunagi häbelikku mängida, palveid lugeda või äraoleva armsama järele igatseda, mitte kunagi lobiseda, mitte kunagi kadaldalt teiste naiste beebisid vaadata, mitte kunagi flirtida, armastada ega vihata ega tööd teha. Ükskõik millist neist asjadest tehes oleksid nad olnud intensiivsemalt nad ise, kuid just samal põhjusel oleksid nad lakanud olemast oma jumalik oluline mitte-ise. Blake'i ütlust kasutades olid Vermeeri taju ukсед ainult osaliselt puhtaks tehtud. Üksainus uksetahvel oli muutunud peaaegu täiesti läbipaistvaks, ülejäänud uks oli veel must. Oluline mitte-ise oli väga selgesti tajutatud asjades ja elusolendides sealpool head ja kurja. Inimolendides oli see nähtav ainult siis, kui nad puhkasid, rahulikult meele, kehad liikumatud. Sellistel asjaoludel võis Vermeer näha Seesugusust kogu selle taevases ilus, võis näha ja mingil vähesel määral kujutada mõnes peenes ja suurejoonelises vaikus. Vermeer on kahtlemata kõige suurem inimvaikelude maalija. Kuid on olnud ka teisi, näiteks Vermeeri prantsuse kaasaegsed, vennad Le Nain'id. Usun, et nende eesmärk oli žanrimaal, kuid tegelikult löid nad sarja inimvaikelusid, kus kõigi asjade lõpmatu tähtsuse puhastatud tajumine ei ole edasi antud nagu Vermeeril värvi ja tekstuuri peene rikastamise kaudu, vaid kõrgeenend selgusega, vormi kõikehaarava selgejoonelisusega, rages, peaaegu monokromaates tonaalsuses. Meie endi päevil on meil olnud Vuillard, kes oma parima andis unustamatult suurepärase maalides kodanlikus magamistoas avalduvast dharmakehast, vallapuhkevast Absoluudist keset börsimaakleri perekonda, kes joob teed eeslinna aias.

*Ce qui fait que l'ancien bandagiste renie
Le comptoir dont le faste alléçait les
passants,
C'est son jardin d'Auteuil, où, veufs de tout
encens,
Les Zinnias ont l'air d'être en rôle vernie.**

Laurent Taillarde'i jaoks oli vaatepilt lihtsalt obstsõonne. Ent kui eruläinud kummitoodete kaupmees oleks istunud küllalt vaikselt, siis oleks Vuillard näinud temas ainult dharmakeha, oleks maalinud tsinniad, kuldkalatiigi, villa mauri torni ja hiina laternad paradisiiaia nurgaks enne pattulangust.

Kuid vahepeal jäi mu küsimus vastamata. Kuidas oli võimalik seda puhastatud taju kooskõlastada inimsuhte sündsas arvessevõtuga, vajalike talituste ja kohustustega, rääkimata heategevusest ja tegusast kaastundest? Igivana vaidlus aktiivsete ja kontemplatiivsete vahel tõsis uuesti päevakorda, kuivõrd see minusse puutus, siis enneolematu teravusega. Sest kuni selle hommikuni olin ma kontemplatsiooni tundnud ainult selle tagasihoidlikumais, tavalisemais vormides — kui diskursiivset mõtlemist; kui süvenemist luulesse või maalikunsti või muusikasse; kui kannatlikku ootamist, et saabuks inspiratsioon, mille ta isegi kõige proosalisemal kirjanikul pole lootust midagi teoks teha; kui juhuslikke pilguheite loodusse, Wordsworthi «nagu hoopis sügavamini kokkusulamist»; kui süsteemipärast vaikust, mis mõnel juhul juhatab «obskuurse teadmise» vihjeteni. Kuid nüüd ma teadsin kontemplatsiooni selle haritipul. Haritipul, aga veel mitte kogu täiuses. Sest oma täiuses sisaldab Maarja viis Marta viisi ja tõstab selle niioelda omaenda kõrgema jõuni. Meskaliin avab Maarja tee, kuid sulgeb ukse Marta juurde. Ta võimaldab juurdepääsu kontemplatsioonile, kuid seda laadi kontemplatsioonile, mis ei sobi kokku tegevusega ja isegi mitte sooviga tegutseda, tegevusele mõtlemisega. Oma ilmutuste vaheaegadel kipub meskaliini kasutajal tulema tunne, et kuigi ühelt poolt kõik on ülimalt seda moodi, nagu peakski olema, siis teiselt poolt midagi on viltu. Tema probleem on olult sama, millega seisab vastamisi kvietist, budismis *arhat* ja — teiselt tasandil — maastike ning inimvaikelude maalija. Meskaliin ei suuda iial seda probleemi lahendada, ta võib selle ainult apokalüptiliselt seada nende ette, kes temaga varem pole kokku puutunud. Täieliku ja lõpliku lahenduse võivad leida ainult need, kel on eeldusi õiget laadi maailmavaate rakendamiseks õiget laadi käitumise ja õiget laadi pideva ning sundima-

* «Kui üks iidne sidememüüja salgab/oma letti, mille tuulgius ükka möödujaid püüdis,/ on ses süüdi ta altariaed, kus tsinniad, nood lesed/ lõhnatud, näivad kui rüütatud läikivasse plekki.» Tlk Hasso Krull.

tu ärksuse varal. Kõrgemal kvietisti vastas seisab aktiivne-kontemplatiivne pühak, mees, kes Eckharti sõnade järgi on valmis tulema alla seitsmendast taevast, et tuua kruusitait vett oma haigele vennale. Kõrgemal *arhati* vastas, kes taandub näilisustest absoluutselt transtsendentaalsesse nirvaanasse, seisab bodhisatva, kelle jaoks Seesugusus ja juhuslikkuste maailm on üks ja kelle piiritu kaastunde jaoks iga üksik juhuslikkus pakub võimalust mitte ainult kirkastavaks süvitsinägemiseks, vaid ka kõige tegelikumaks armuteoks. Ja kunsti maailmas seisab kõrgemal Vermeer ja teiste inimvaikelude maalijate vastas, kõrgemal hiina ja jaapani maastikumaali vastas, kõrgemal Constable'i ja Turneri vastas, Sisley ja Seurat' ja Cézanne'i vastas seisab Rembrandti kõikehaarav kunst. Need on hiiglasuured nimed, ligipääsmatud kõrgused. Mis minusse puutus, siis sel mälestusväärset maihommikul võisin olla vaid tänulik kogemuse eest, mis oli mulle näidanud selgemini kui kunagi varem väljakutse ja täielikult vabastava vastuse tõelist iseloomu.

Enne selle teema juurest lahkumist tuleb lisada, et mitte ühelgi kontemplatsiooni vormil, isegi kõige kvietistlikumal, ei puudu oma eetilised väärtused. Vähemalt pool igasugusest moraalist on negatiivne ja seisneb kurjast hoidumises. Meieisapalve sisaldab vähem kui viiskümmend sõna ja kuus nendest on pühendatud jumala palumisele, et ta ei saadaks meid kiusatusse. Ühekülgne mõtiskleja jätab tegemata palju asju, mida ta peaks tegema, kuid ühtlasi hoidub ta tegemast hulka asju, mida ta ei tohiks teha. Kurja hulk, väitis Pascal, võiks tunduvalt väheneda, kui inimesed suudaks õppida vaid vaikselt oma tubades istuma. Mõtisklejal, kelle taju on puhastatud, pole tarvis oma tuppaa jääda. Ta võib käia tegemas oma toimetusi, olles nii täielikult rahuldunud nägemast asjade jumalikkude korda ning olemast osa sellest, et tal iial ei teki isegi kiusatust anduda «maailma räpastele septsustele», nagu Traherne neid nimetas. Kui me tunneme, et oleme universumi ainulised pärijad, kui «meri voolab meie soontes... ja tähed on meie kalliskivid», kui me kõiki asju tajume lõpmatutena ja pühadena, siis mis põhjust võib meil olla saamahimuks või endaupitamiseks, võimuihaks või naudinguhimu süngemaiks vormideks? Kontemplatsioonile andu nuist ei saa tavaliselt mängureid, kupeldajaid ega joomareid; nad üldiselt ei jutlуста sallimatust ega ässita sõda; ei pea vajalikuks röövida, tüssata ega vaeseid röhuda. Ja neile tohututele negatiivsetele voorustele võime lisada veel ühe, mis, kuigi raskesti defineeritav, on niihästi positiivne kui ka tähtis. *Arhat* ja kvietist ei harrasta võib-olla kontemplatsiooni selle täiuses, ent kui nad

seada üldse harrastavad, võivad nad endaga kaasa tuua olulisi teateid inimmeele teistest, transtsendentsest maailmast, ja kui nad jõuavad kontemplatsiooni kõrgustesse, siis võivad neist saada kanalid, mida mööda

mõningane heategev mõju sellest teistest maailmast võib leida teispoolsesse maailma, kus pimestunud ised krooniliselt känguvad selle puudusest.

Inglise keelest tõlkinud Ants Viires

(Järgneb)

ALDOUS LEONARD HUXLEY

sündinud: Godalming (Surrey) 24. juulil 1894. a; kuulsa bioloogi Thomas Henry Huxley poja-poeg, sir Julian Huxley oli ta vend, Matthew Arnold oli pärit ta emapoolsest suguvõsast; isa kirjamees, «Cornhill Magazine» toimetaja.
haridus: sunnitud katkestama õpingud Etonis, kuna 16aastaselt põeb silma sarvkesta põletikku ning jääb poolpimedaks. Luhtuvad lootused teaduskarjääriks. Kolme aasta pärast siiski võimaline suurendusklaasi abil ühe silmaga lugema. Kunstide bakalaureus 1915. a Ballioli kolledžist Oxfordis.

elu & tegevus:

1919—21 John Middleton Murry nädalavälja-
ande «Athenaeum» ning «Westminster Gazette» kaastöötaja. Tihedas lävimises inglise kõrgintellektuaalide seltskonnaga: Lady Ottoline Morrell, David Herbert Lawrence, Katherine Mansfield jt, keda halastamatult kari-
keerib oma varajasis satiirilisis romaanes. 1919 võtab naiseks Maria Nys'i, kellega poeg Matthew. 1923—30 elavad Itaalias, hiljem Prantsusmaal. Kolmekümnendate lõpul, pettunud rahuvõitluse luhtumisest Euroopas ning ravimaks oma silmi, asub elama Kaliforniasse. Aasta pärast esimese naise surma abiellub 1956. a viiulikunstniku ning psühhoterapeudi Laura Acheriga. Varsti pärast seda kui ta maja kuukekümnendate alul maha põleb, sureb 1963. a novembris Los Angeleses.

HANNES VARBLANE

Lend vastu lendu

*«unscrew the locks from the doors
unscrew the doors themselves from
their jams»**
Allen Ginsberg, «Howl»

Luup! Noorpõlvehaigusest rabatud Huxley'le jäi suurendusklaas karguks elu lõpuni. Võib-olla ka tunnete mimikriks; vaid mõistuse, kirjatahtede ning tolle mineviku peegeldava klaasituki abil võitis geenius kaleidoskoobis heistavast tulevikku ole-
misena. Aldous Huxley oli eneselegi ohtlikult tark inimene. Kui miski tema toodangust kunagi settib, siis see küll kindlasti — mõtelda pole mõnus. Asjast aru saada veelgi vä-

Kirjutanud on too «akadeemiliselt haritud koletis» märkimisväärse hulga romaane, lühijutte, luuletusi, esseid. Kõik nood on vaimukad, elegantsed, targad & teabetihked, ent enamuses pessimistlikud ning ironilised. Tinglikult võib Huxley toodangu jaotada kolmeks: kriitilis-satiiriline algperiood, kuulsa antiutopiaga «Brave New World» kroonitud otsingute ajajärk, ning müstikad ning vahetut kogemust valgustav hilislooming.

töid:

luule: *The Burning Wheel* 1916 (esikraamat), *Leda* 1920.
romaanid: *Crome Yellow* 1921, *Antic Hay* 1923, *Those Barren Leaves* 1925, *Point Counter Point* 1928, *Brave New World* 1932, *Eyeless in Gaza* 1936, *After Many a Summer* 1939, *Ape and Essence* 1948, *Island* 1962, lühijutukogud: *Limbo* 1920, *Mortal Coils* 1922, *Brief Candles* 1930; esseistika: *On the Margin* 1923, *Music at Night* 1931, *The Perennial Philosophy* 1945, *The Doors of Perception* 1954, *Heaven and Hell* 1956 (kaks viimast meskaliinikogemusest), *Literature and Science* 1963.
Huivitava ning sisutiheda ülevaate Aldous Huxley loomingust võib leida tema «Brave New World'i» eestinduse «Hea uus Ilm» (Tln, «Eesti Raamat», 1989) järelsonast, mille autoriks on Lembit Liivak. H. V.

hem. Seda too poolpime prohvet muidugi teadis. Selle esse kirjutamise ajal (viie-
kümnendate keskpaik) teadis ta mõndagi muud. Teadis, et kirjutab ja kunagi avaldab «Island'i». Ent teadmine on valmisolekust sama eraldiseisev kui noorpõlvearmastuse luhtumine raugaeas tuhastuvast kodust. Kui mind miski on hämmastand, siis vast kultuuride järjepidevusest pidevus. Ellujäänuna ei lepi ma kunagi tavapildiga orientaalhilpudes Byronist. Kate jääb katteks, Byron Byroniks, vikervärvitagu siis rüü katoliiklikult või kommunistlikult või mis neil vahe. Küsimus pole ju värvis, ei liilia-valges, ei veripunases. Küsimus oli ning on menetluses. Täpsemalt selle ületamises. Nemaad ütlevad küll «meetodis».

Kõik me sünnime piirile. Enamus seda ei adu. Ometi on kõik me elu piiride ületamine, kadu, sünn sinna, kust tagasiteed ei ole!

Selles lõpetatuses võib alati leida erimeelsusi. Ühed püüdvad teispoolsusse, adumata eelnevat lõpetatuna. Teised lämbuvad esimeste lõpetamatuses. Paljuski on õigus mõlemail. Kõigile pole kõike antud. Kaplinski

* «krugi lahti lukud uste küljest/ krugi
lahi ukseid ise nende piitadelt».

pole Runnel, Kross pole Traat, veel vähem on Gorbatšov Lunastaja. Savisaarest ma siin ei räägi, ehkki teemaks on ju lävepakust üleastumisele eelnev abitus.

Kirjutades siin sellest üleastumisele eelnevast abitusest, meenub mulle Ülo Soosteri pilt, kus meri lahmab akendesse. Laske merel me joontesse tulla või siis meist väljuda. Elades kodumullal jne. Elades me kõik ületame surma, eirame seda, mis on lootusetult loomulik. Kulgedes Maaks nimetatud ühishaua kanname me kõik üht ning sama moondamisrüüd. See pole Dior, pole Chanel, ei Enelin, see pole isegi Paco Rabanne ega hirm alustuse ees. See on see, mis sundis Aldous Huxley't 1953. aasta mais meskaliini manustama. Mis sund see on? Mina nimetaksin seda sisemiseks valuks. Kõigeoks selleks, mis sunnib inimesi mõtlejaiks, joodikuiks, narkomaaneks, armastajaiks, määratsejaiks, enese- ning teiste tapjaiks, nendeks, kel pole, kuhu minna.

Ent nagu ütles vana hea Burns: «on ikka neid, kel on» ning küllap on neil ka kohti, kuhu minna. Ühel 1958. aasta suvepäeval marssis Londonis respektaabli *Sesame Club*'i tagumise banketisaali poole kummaline seltskond. Juhituna tavapäraselt silmatorkavalt rõivastatud ning eebenipuust jalutuskepile toetuvast, tol ajal juba üle seitsmekümne aasta *Dame* Edith Sitwellist, suundusid kõrgseltskonna hämmeldund pilkude saatel klubi numbrituppa kaks sviitreis, džiinides ning sandaalides, «nälgind hundi pilguga» persooni. Oxfordi luulelugemistel Edith Sitwelliga tutvunud biitpoetid Allen Ginsberg ning Gregory Corso olid võtnud vastu inglise kirjandusmatrooni kutse lantšile vestlemaks elust ning kirjandusest.

Selle sümposiooni üheks põhiteemaks said Aldous Huxley meskaliiniekspereimendid ning narkootikumide koht loomeprotsessis üldse. Sitwell suhtus ergutite kasutamisse eitavalt — tõelise ande loomearsenalis olevat kõrgtundlikkus niigi olemas ning selle kunstlik seemendus mõttetu. Seejärel olevat Ginsberg *Dame* Edithile heroiniin pakkunud ja too sellest keeldunud, kuna heroiniin mõjul lõövet tal vistriku välja. Kui Allen mõned aastad hiljem Fidel Castrolit homoseksualismi ning narkootikumide kohta aru päris, saadeti ta ise Kuubalt üpris kiirelt välja. Tõsi küll, vaid Prahasse, kus tudengid ta Mai Kuningaks kroonisid. Kurb on see kuulsuste saatus.

On muidugi tuntud tõik, et biit- ning hipiringkonnad olid kõikvõimalike narkootikumidega sinasõpruses. Burroughsi «Junkie» ning «Naked Lunch» on ju narkokirjanduse klassikasse kuuluvad teosed. Ginsbergi tegevus psühhodeeliliste droogide legaliseerijana, osalemine Timothy Leary psühhodeelilistes

eksperimentides, nende propagandas ning võitluses psühhiaatriaprofessori vabastamise eest (Leary'le mõisteti 14 korral kokku 20 aastat vabaduskaotust) on üldtuntud. Poedi väljaastumistest narkomaanide kaitseks, korruptsioonist CIAs ning teistes narkomaania vastu võitlevais organeis, nende seotusest narkomaffiaga võib lugeda Ginsbergi raamatust «Allen Verbatim», kus sellele teemale on pühendatud terve peatükk «Political Opium».

Ginsbergil oli muidugi kolossaalne narkokogemus. Ise ta väidab, et tarbis narkootikume 15 aasta jooksul (1948—1963). Püüdis osaleda ka kõigis valitsuse& sõjaväe poolt algatatud narkoeksperimentides. Ent narkomaan selle sõna tõeliselt ähvardavas mõttes Ginsberg polnud. Kui Burroughs hakkas neljakümnendate aastate lõpul oma Texase farmis marihuuaanat tootma, oli see kõik veel lapsemäng. Burroughsi *Yage*'i otsingud, millest tänu Ginsbergile& Kerouacile on järeltulijateni jõudnud hiilgav epistolaarne «The Yage Letters», leidsid ju aset enne Huxley eksperimendi. Kerouacilegi osutus alkoholi toime saatuslikumaks kui bensederiini oma. Ning kui Ginsberg astub kuuekümnendatel koos kaaskonnaga hipiliikumisse ning lülitub Leary eksperimentidesse, on seegi vaid püüd jalaga ust lahti lüüa. Ainult et need poisid ei saa aru, et nende ees pole olnud ega ole suletud uksi. Ning nüüd, 1991. aastal STV-lt Peter Fonda 1967. aasta klassikat «The Trip» vaadates, hakkasin ma mõistma, et vanga, milles elab inimene, ei olegi alati okastraadiga piiratud. Võib küll olla, aga ei pea olema. Ning üle tüki aja tundsin ma end jälle vaba inimesena. Peaaegu sama vabana kui 67ndal, kui ma 18 aastat vana olin ning kui Peter Fondal jäi «Easy Rider'ini» tervelt üks aasta.

Inimlik vabadus huvitab muidugi meid kõiki. Selleks on igaüks meist küllaldaselt enesekeskne. Ühiskondlik vabadus vähem, Jumalik on enamusele aga adumatu. Kuid ka neid viimaseid otsitakse. Seepärast kirjutas Ristikivi oma «Imede saare», Orwell «1984», Huxley «Island'i» ning küllap seetõttu otsib Goldingki läbi kogu «Free fall'i» kunagi kuhugi kaotatud «kartuli maitset». Leidmislootust ei kaotanud neist küll keegi. Huxley kõige vähem. Tema ju teadis, mida tähendab lävepaku ületamine, ning nii võis ta elulõpulgi nentida, et tuleb luua uus parem Ilm, milles realiseeruksid kõigi kultuuride & kogemuste seni realiseerimata võimalused.

Milline on selle Ilma loomises narkootikumide osa, allakirjutanu ei tea. Ent mis on väärt isiklik vabadus ühiskondliku & jumaliku vabaduseta?

P.S. «Island'i» võiks eestindada.

ÜLO VALK

PILGUHEIT DEMONOLOOGIASSE II

Kuradi mõjuvõim ei hõlma ainult paganaid, kirikust väljaheidetuid ja usust taganenuid. Oma piiritus õigluses lubab Jumal tal kiusata ning ahvatleda ka kristlasi, kellele jääb võimalus oma vabal valikul õndsus saavutada ning kiusajale oma võiduga häbi teha. Et demonid ründavad patust puhtaid, süütuid ja õigeidki, kinnitab ka Vana Testamendi Iiobi näide. Kurat püüab kiusata just häid, sest kurjad on juba niigi tema võimu all. Origenese järgi ei saa deemonid sundida pattu tegema, nad võivad vaid sellele õhutada ning kes kaotab võitluses kuradiga, kannab ise vastutust, sest Jumal ei luba iialgi üle jõu käivat kiusatust. Samuti ei anta inimest korraga paljude deemonite võimu alla ning ta võib alati loota Jumala abile. Võimsaks vahendiks kuradi vastu loeti tõelist kristlikku usku, palveid, ristimärki ning Kristuse nime. Origenese õpetuse kohaselt heideti võidetud kuri vaim sügavikku ja ta kaotas õiguse teisi kiusatusse viia. Seega deemonite arv väheneb pidevalt. Varakristlased lugesidki end Kristuse sõjameesteks (*militia Christi*) võitluses Saatanaga, kes oli nii kristlaste tagakiusamiste algataja kui ka uskmatusse, ketserlusse ja pattu meelitaja (vt Ef. 6,11).

Aja jooksul muutus võitlus üha raskemaks, nagu kinnitab ka inkviitorite käsiraamat «Nõiahaamer», keskaegse demonoloogia üks tähtsamaid allikaid: «Aastatega on kurjade vaimude kahjustav tegevus üha suurenenud. Iiobi ajal polnud nõidu. Nagu tol ajal oli maa täidetud Jumala tunnetamisest (vt Js. 11), nii on ta nüüd oma huku poole kaldudes tulvil igasugust deemonite viha. Sest inimeste patustus suureneb, aga armastus tuhmub.»¹ Kristlaste vastu tundis Saatan erilist raevu, ent vastumeelne oli talle terve inimkond. Ühe legendi järgi heideti deemonite juht koos oma pooldajatega inglite seast maa sügavikku seepärast, et ta ei nõustunud Aadamat kummardama, mida Jumal kõigil inglitel teha käskis. Analooget legendi tunneb koraan, mille järgi tulest loodud Iblis keeldus kummardamast põrmust loodud inimest. Seepärast tabas teda Allahi needus, ent siiski sai Iblis ajapikenduse

viimse kohtupäevani, mil sel deemonite valitsejal tuleb koos oma pooldajatega põrgusse jääda (38:71-85). Ka M. Luther rõhutas kuradi meelevalda kõige maise üle: «Kõik me kuulume oma ihu ja omandusega kuradi võimu alla. Me oleme vaid külalised maailmas, kus tema on valitseja ja jumalus. Seepärast alluvad talle ka leib, mida me sööme, ja jook, mida me joome, ja rõivas, mida me kanname, ja isegi õhk ning kõik, millest meie ihu elab.»² M. Luther ei tundnud sellist mõistet nagu õnnetusjuhtum, sest kõike halba pidas ta kuradi süüks.

Talmudi järgi saadab iga inimest tuhandeid deemoneid, kes kiusavad teda erineval moel, põhjustades rahvakogunemiste ajal trügimist, põlvede väsimust, ka kannaleastumist. Kes soovib deemonite olemasolule kinnitust saada, võtku sõelutud tuhka ja puistaku voodi ümber — siis näeb ta hommikul kukejälje sarnaseid jälgi. Kristlikku demonoloogiat mõjutas ka kabalistlik kirjanud, mille järgi iga inimest ümbritseb 11 000 kuradi, tuhat paremal ja kümme tuhat vasakul pool. Deemonite koguarvus ei olnud teoloogid siiski ühel meelel. Üldtunnustatud seisukoha järgi hakkas Jumala vastu mässama üks kümnendik inglitest. Albert Suur kirjutas XIII sajandil, et nende koguarv on teada ainult Jumalale. Ent aja jooksul lisandus demonoloogiasse palju detaile ning teoloogid pretendeerisid sellele, et miski, ka kurjade vaimude arv, ei ole nende ees saladuseks jäänud. XVI sajandil väideti, et neid on 7,5 miljonit ja nad alluvad 79-le vürstile, aga ühe teise teoloogi kinnituse kohaselt on neid koguni kümme tuhat biljonit (s.o kuueteistkümne nulliga arv).

Ent 1569. a ilmunud traktaatide kogus «Theatrum Diabolorum» tuuakse ära Martinus Borrhausi väide, et deemonite koguarv on 2 665 866 746 664. Samal sajandil pakkus Johann Weyer välja pisut väiksema arvu: 44 635 569. Schönthali abt Önnis Richalm olevat 1270. aasta paiku saanud Jumalalt

¹Я. Шпренгер, Г. Инститорис. Молот ведьм. М, 1932, lk 102.

²Н. Сперанский, Ведьмы и ведовство. Очерк по истории церкви школы в Западной Европе. М, 1906, lk 175.

anni neid olendeid näha ja ta nägi neid nii palju, kui on õhus tolmukübemeid või tihedalt langevaid vihmapiisku. Ta ütles deemonite arvu olevat nii suure, et kogu atmosfäär on neid täis ja nende häälteks on kõik looduse helid nagu kose mühin, kivide kokkupõrkamine ja tuule kohin.

Deemonite võimed ning teadmised usuti inimesega võrreldes olevat tohtu suure, ent võrreldes Kõigevägevamaga siiski piiratud. Dominikaanlastest teoloogiaprofessorid Jakob Sprenger ja Heinrich Institoris väidavad Dionysios Areopagitale tuginedes, et «patt ei muuda loomupäraseid omadusi ning pärast langust ei kaotanud deemonid oma loomulikke andeid».³ Teisal kinnitavad nad, et Luciferil on selline loomulik võim ja jõud, mida pole isegi headel inglitel taevas. Deemonid teavad ka kõige varjatuid mineviku ja oleviku asju, ent üldise seisukoha järgi mitte tulevikusündmuse, sest see välistaks tahtevabaduse. Tulevik on teada ainuüksi Jumalale enesele, sest ka head inglid näevad seda vaid niipalju, kui võrd nad loevad Tema mõtteid ja kui võrd Jumal seda lubab. Ent Püha Bonaventura (1221—1274) järgi võivad deemonid siiski näha kaugele tulevikku sellistes valdkondades, kus sündmuse ei määra ära inglite või inimeste vaba tahe, vaid põhjuslik seos. Origenese väitel näevad nad tulevikku taevakehade liikumise põhjal ning neil on ka salateadmisi, mida nad naistele meeeldi avaldavad. Viimast rõhutas eriti II—III sajandi teoloog Clemens Aleksandriast. Taevakehadest saavad deemonid teada sedagi, milline inimene on nõiduseks suutlikum ja seega nende võimalik abiline. Aga teisalt mõjutab taevakehade seis deemonite maagilisi võimeid, sest need pole pidevalt ühesugusel tasemel.

Institoris ja Sprenger iseloomustavad deemonite mõistust kolmekordselt tugevana: sügavuse ja aastatepikkuse kogemuse poolest ning kõrgemaiseisvate vaimude abi tõttu. Erineval seisukohal olid teoloogid selles, kui võrd suudavad kurjad vaimud inimese mõtteid lugeda. Oletati, et kurat inimest läbi näha ei suuda, kuid võib teha kaugeleulatuvaid järeldusi kehaliigutuste ja muude väliste märkide põhjal. Honorius Augustodunensis (surn. 1130) väitis aga, et deemonid ei suuda lugeda inimeste häid mõtteid ja kavatsusi, küll aga halbu. On teada mitmeid lugusid õnnetutest eksortsistidest, kurja vaimu väljaajajatest, kes pidid vaevatud inimeste suust kuulma kõigi oma salajaste pattude loetelusid, kaasa arvatud mõttes

sooritatu. Aquino Thomas väitis, et deemonid loevad inimese mõtteid nagu lahtisest raamatust.

Keskaegne maagiline käsiraamat «Lemington» loendab 72 kuradi nime ning annab huvitava ülevaate nende võimetest ja maagile osutatavatest teenetest. Selgub, et deemonid on kodus kõikides teadustes ning võivad õpetada kunste, filosoofiat, matemaatikat, loogikat, keeli, astronoomiat ja astroloogiat, taimede ja kalliskivide okultseid vägesid ning muid maagilisi teadusi. Üks neist õpetab käsitööd, üks grammatikat, üks lindude ja loomade keeli ning üks isegi eetikat. Deemonid võivad ilmutada ka mitmeid saladusi ja näidata mineviku, oleviku ning tuleviku sündmusi ning suudavad leida kadunud või varastatud asju. Teine kuradite hulk põhjustab surma, hävingut ning vihkamist. Nad toovad endaga kaasa mõrvu, sõdu ning verevalamist ja põhjustavad torme ning maavärinaid. Kaks piinavad inimesi haavu mädanema ajades, kaks rikuvad oma ohvri nägemist, kuulmist või mõistust ja kaks röövivad mõjukaid inimesi. Mitmed deemonid võivad inimesele anda nii loomaku teistsugust inimkuju. Üks kuradite grupp on seotud maagi enese jõukuse ning seisundiga. Nad muretsevad talle varandust, tagavad teiste sõpruse ja soosingu ning kindlustavad kõrge maise positsiooni, kavaluse, julguse, teravmeelsuse ja kõneosavuse. 3 neist muudavad põhimetalle kullaks või rahaks, 12 hangivad kuulekaid vaime teenriteks, 11 kindlustavad naiste armastust ja vastutulelikkust ning 1 sunnib naisi ennast alasti näitama. 3 kontrollivad surnete hingi ja kehasid, teised muudavad maagi nähtamatuks või näitavad meeldivaid illusioone: üks võib esile manada mis tahes isikut, teine võimaldab illusiooni voolavatest vetest, kolmas pillimängust, neljas lendavatest lindudest. 4 kuradit toimetavad inimesi ohutult ühest paigast teise. Üks soojendab vannimeinekuks vett ja üks muudab vett veiniks. Hämmastav on kuradite teoloogia-tundmine, sest arvutu hulk kordi olevat eksortsistid nende suust kuulnud küll pikki piibllilõike, küll kirikuisade ja pühade õpetajate tsitaate, mis nende eneste teadmised kõvasti ületas.

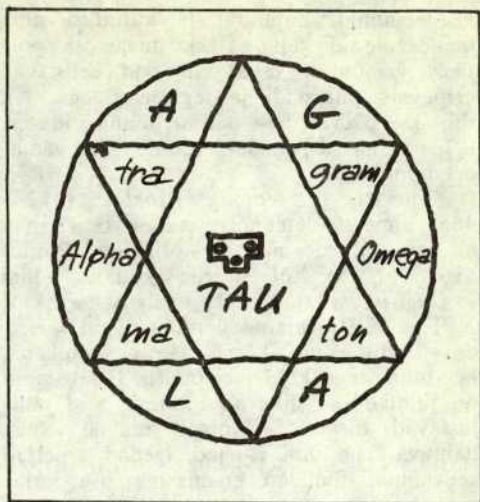
Siiski rõhutavad teoloogid deemonite vägevuse piiratust. Et võimalikult palju rahvast end kummardama meelitada, petavad nad kõiki oma tegeliku jõu suurusega, et inimesed usuksid, nagu suudaksid nad Jumalaga võrdseid imesid teha. Maagid ja nõiad ei suuda deemonite abil kunagi maailma alistada ja maistest kuningatest vägevamaks tõusta, sest deemonid võivad kõike, mida nad suudavad, sooritada vaid

¹ Я. Шпренгер, Г. Инститорис, op. cit, lk 115.

Jumala loal ja seda ei saa nad kaugeltki mitte alati. Omaette probleemi moodustab küsimus, miks Jumal üldse lubab kuradil tegutseda. Teoloogid väidavad, et kurja pole hävitatud, sest see teeb võimalikuks headuse. Eeldab ju voores kurjuse ning pahedega võitlemist, mis annab meile pälvimusi Jumala ees. Augustinuse järgi karistab Jumal patuseid kurjade inglite abil. Nii ilmneb kuradi tegevuse kaudu inimesi proovilepaneva ja karistava Jumala kõikvõimsus. See äratav tänuikkust kaastundliku ning armastava Looja vastu, kes üksinda võib inimesi kuradi võimust päästa. «Nõiahaamri» sõnade kohaselt on deemonid äärmiselt rahulolematud, kui Jumal kasutab neid nende tahte vastaselt omaenese ülistamiseks. Teenib ju kurjus maailmas lõppkokkuvõttes head. Näiteks kristlaste tagakiusamise tõttu saavutasid märtrid õndsuse ja kõrge taevase seisundi ning ka nõidade tegevus põhjustab õigete pöördumist Jumala poole ja usu tugevdamist.

Mõned teoloogid jagavad kurjad vaidum üheksasse järku, vastandina üheksale inglite koorile. Esimese moodustavad väärjumalad, kes nõuavad juhmidele ja nõtradelt inimestelt austusavaldusi. Nende juhiks on Beelzebub (ka Beelzebuth, Beelzeboul, eesti k. Piiblis Peeltebul), keda mainib nii Vana kui Uus Testament (2 Ku. 1,2-16; Mt.12, 24—27). Teise järgu moodustavad valede vaimud ehk valeprohvetid, kelle vürst on Pytho. Nende hulka kuulub deemon, kes Jahve loal oli valevaim kuningas Ahabi prohvetite suus (1 Ku. 22,20-23), Kolmandasse järku kuuluvad kõige kurja, nii pahede kui patuste kunstide leiutajad, keda tuntakse ka nimetuse all «ülekohtu või viha riistad». Nende vürst on deemon Belial. Neljanda järgu moodustavad kurja eest kättemaksjad, kelle vürst on Asmodeus. Viienda järgu deemonid on petised, kes jäljendavad imesid ning teenivad loitsijaid ja nõidu. Kuuenda järgu moodustavad õhuvalla jõud — deemonid, kel on meelevall maa ja mere üle ning kes teenivad nõidu, hävitades viljasaaki ning tõstes torme. Nende kohta mainib Aquino Thomas: «Tuleb tunnistada, et Jumala loal võivad kuradid kutsuda esile õhukeeriseid, tõsta tuuli ja põhjustada otsekui tule langemist taevast».⁴ Mõnede teoloogide järgi on selle deemonite järgu vürst Meririm. Seitsmenda järgu moodustavad vaenlased, fuuriad, keda peetakse põrgu hierarhias kõige hullemaks. Nad on kurjuse,

Salomoni kahekordne pitser

lahkkelide, sõja ning laastamise jõud ja maailm on praegu nende meelevalla all. Nende juht on põhjatu sügaviku ingel, kelle nimi on Abaddon (heebrea keeles («hävitaja»). Nad teivad põhjatu kuristiku suitsust ja kihavad maailmas nagu rohu-tirtsuparv. Kaheksanda järgu deemonid on pealekaebajad, kes süüdistavad inimesi Jumala ees nii päeval kui öösel. Nad täidavad inimeste südameid kadedusega ja panevad iga teo tagant otsima halbu kavatsusi. Viimase järgu moodustavad kiusajad ja ahvatlejad, kellest üks saadab iga inimest. Nende deemonite vürst on Mammon. Tertullianus ja Origenes kirjutasid, et peaaegu ükski inimene pole ilma ebapuhta, kurja deemonita, kes saadab teda sünnist alates, kuid ristimise kaudu saab kurjast vaimust vabaneda.

Õpetatud maagid ja salateaduste harrastajad jagasid deemoneid kolme liiki ega tavatsenud neid inglitele selgelt vastandada. Esiteks mainitakse taevaseid deemoneid (*coelestes*), kes elavad kõrgeimates sfäärides ja täidavad ainuüksi Jumala tahet, kelle ümber nad pidevalt tiirlevad. Teise liigi moodustavad maailmadeemonid (*mundani*), kellele on usaldatud maailmade järelevaatus. Eristatakse Saturni, Jupiteri, Marsi, Päikese, Veenuse, Merkuuri ja Kuu deemoneid, 12 sodiaagimärgi ja 36 taeva dekuuria omi ning teisi. Kolmandasse liiki kuuluvad maised deemonid, kes jagunevad elementide järgi neljaks — tule, vee, õhu ja maa deemoniteks. Nad elavad pidevalt inimeste seas ja sekkuvad aina nende asjadesse. Tuledeemonid mõjutavad peamiselt inimeste mõistust, õhudeemonid tundeid,

⁴ M. Summers. Witchcraft and Black Magic. London, New York, Melbourne, Sidney, 1946, lk 168.

veedeemonid fantaasiat ja kujutlusi ning maadeemonid keha. Ükski maa osa pole neist vaimudest vaba, ent nad eelistavad erinevaid piirkondi ja tegutsemisaega. Nii tuntakse päeva-, öö-, põhja-, lõuna-, ida- ja lääne-, metsa-, mäe-, põllu- ja majadeemoneid.

Filosoof ja teoloog Proklos (412—485) nimetas elemendivaimudele lisaks maa all elavaid deemoneid. Michael Psellos (1018—1078) tõi juurde kuuenda liigi — *lucifugum* (ladina k «valgusekartlik»). XVI ja XVII sajandi demonoloogid kirjeldavad tulevaima kõrge taeva elanikena, kes inimestega kokku ei puutu. Õhuvaimud on julmad ja vihkavad inimesi. Nad põhjustavad torme ja võivad endale õhust nähtava keha luua. Kurjad, ägedad ja petjad veevaimud ilmuvad enamasti naise kujul ning põhjustavad laevahukke ja uputavad ujujaid. Maavaimud elavad metsades ning osa neist on inimsõbralikud. Ent on ka vaenulikke maavaimu, kes näiteks rändureid teelt eksitavad. Maa-alused vaimud on eranditult pahatahtlikud. Nad ründavad kaevureid ja ardeotsijaid, põhjustavad maavärinaid ja vulkaanipurskeid. Salapärased lucifugumid ei ilmu kunagi päevaajal ja seisavad täiesti väljaspool inimliku mõistmisvõime piire. Ent nemadki on pahatahtlikud ja ohustavad eriti öiseid rändureid.

Üheks deemonite liigitamise aluseks on veel erinevad pahed, mida üks või teine kurvi vaim esindab. Seitsmest surmapatust valitseb Lucifer uhkust, Mammon ahnust, Asmodeus liiderlikkust, Saatan vihkamist, Beelzebub liigsöömist, Leviathan kadedust ja Belphegor laiskust. Samuti tunti deemoneid, kes valitsevad aastaagu, nädalapäevi ja öö ning päeva üksikuid tunde.

«Nõiahaamri» sõnade kohaselt «ei või kahelda, et maailma loomisest saadik seisid ühed inglid oma loomult kõrgemal, aga teised madalamal. Pole isegi kahte inglit, kes seisaksid täiesti võrdsel tasandil».⁵ Dionysiose juhtnööride järgi tuleb kõigepealt eristada kolm inglite gruppi: kõrgeimad, keskmised ja madalaimad. Sarnaselt sellele on hierarhia ka deemonitel, kelle juhina nimetatakse enamasti Luciferi. Enne langust polnud temast täiuslikumat ja kõrgemat inglit, ehkki oli samaväärseid nagu peainglid Miikael, Gabriel ja Rafael. Hilisemas kristlikus mütoloogias peeti Luciferi isegi Kristuse vanemaks või nooremaks vennaks.

Mitmesuguseid legende on teada Saatana õukonnast. 1587. a ilmus Saksamaal teos

«Lugu Johann Faustist, kuulsast võlurist ja mustkunstnikust», kus Fausti külastab peakurat oma saatjaskonnaga. Kuradite ninamehiks on seekord Belial, kelle kitsam tegevuspiirkond on lõuna. Ülemkuraditena tegetsevad idas Luzifer, põhjas Beelzebub, läänes Asteroth ning Satanas, Anubis, Dythicanus ja Drachus, kes on ilma kindla tegevuspiirkonnata. Ühe teise allika järgi on põrgu kuningas Lucifer, tema ase-täitja Belial, kuberneriid on Saatan, Beelzebub, Ashtoreth ja Pluto, vürstid on Mephistopheles ja 6 teist deemonit. Lisaks neile on Luciferi õukonnas veel 5 ministrit, sekretär ja 12 lähikondset vaimu. «6. ja 7. Moosese raamatus»* üks saksakeelne väljanne mainib seitset peakuradit: Lucifer on keiser, Beelzebub vürst, Astarot suurmogul, Lucifuge minister ja president, Satanachia feldmarssal, Fleurety peakojaülem ning Nebiros ooberstkammerherra. Sageli mainitakse põrgu õukonna kantslereid, varahoidjaid, tseremooniameistreid, hertsogeid, markiisid, krahve ja väepealikuid ning sedagi, kuipalju deemoneid kellelegi allub, sest nad moodustavad organiseeritud sõjaväe. Nimetatakse ka põrgu esindajaid erinevate riikide õukondade juures. Näiteks Venemaal täidab seda kohustust demon Rimmon, Inglismaal Mammon, Hispaanias Thamuz, Türgis Belial.

Aquino Thomaski mainib kõrgemaid ja madalamaid deemoneid ning nende seisuste hierarhiat, kuid ei lasku detailidesse. Ta kirjutab, et on kuradeid, kes oma üllameelse loomuse tõttu (*ex nobilitate naturae*) ei lasku mõnede tegudeni, vaid tunnevad nende vastu isegi vastikust. Ka «Nõiahaamri» autorid märkisid: «Täiesti õige on väita, et deemonitel eksisteerib teatud tegevuse kord. Seepärast sooritavad mõningaid pahategusid madalamad deemonid, kuna kõrgemaisevad deemonid on tänu oma suursugusemale mõtteviisile neist tegudest vabastatud.»⁶ Kõige põlastusväärsemateks kuradite seast peetigi neid, keda tuntakse inkuubide ja sukuubide nime all (lad. *incubus* 'peallamaja', *succubus* 'allaheitja') ja kes inimestega mehe või naise kujul seksuaalühendusse astuvad. Igatahes

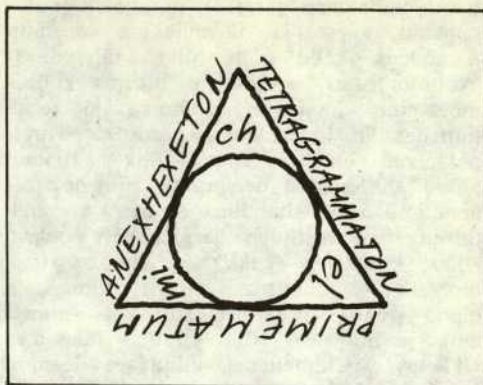
* «6. ja 7. Moosese raamat» on pärimuse järgi 330. a Rooma jõudnud käsikiri, mis koosneb erinevate vaimude vannutusvormelitest ja sümbolitest. Jahve olevat selle ilmutanud Moosesele Siinai mäel, et ta saaks väe ja tarkuse valitseda taevast ja põrgut, samuti 4 elementi ning 7 planeedi vaimu. Hiljem avaldati selle pealkirja all kireva sisuga praktilise maagia käsiraamatuid.

⁶ Я. Шпренгер, Г. Инститорис, ор. cit, lk 114.

⁵ Я. Шпренгер, Т. Инститорис, ор. cit., lk 115.

arutlesid nende olendite üle põhjalikult paljud keskaegsed demonoloogid. Juba Püha Augustinus kirjutas: «Paljud kinnitavad omaenda või teiste kogemuse põhjal ja need on kaheldamatult ausad ja usaldusväärsed, et üldiselt inkuubideks kutsutud faunid ja metsavaimud on sageli naisi kahjustanud, neid ihaldades ja nendega ihulikku vahekorda astudes ning et teatud kuradid, keda gallialased kutsuvad «duses», jätkavad endiselt seda kõlvatust ja meelitavad sellele teisi, mida kinnitavad sellised isikud ja sellise usaldusväärsusega, et oleks häbematus seda eitada.»⁷ Ka õpetatud Pariisi Wilhelm (surn. 1249) kirjutas: «Et eksisteerivad sellised olendid, keda üldiselt kutsutakse inkuubideks või sukuubideks ja et nad anduvad oma põletavatele himudele ja nagu üldteada, et neist võivad sündida lapsed, on tõendatud paljude meeste ja naiste kaheldamatute ja kindlate tunnistustega, keda nad on täitnud jälkide kujutlustega ja kes on talunud nende kõlvatuid rünnakuid ning alatust.»⁸ 1484. aasta bullas «Summis desiderantes» kirjutas Innocentius VIII (paavst 1484—1492): «Meile on tõesti teatavaks saanud ja me oleme sügavalt kurvad kuuldes, et paljud mõlemast soost isikud, unustades sootuks oma hinge päästmise ja eksides kaugele katoliku usuist, on olnud läbikäimises kurjade vaimudega, nii inkuubide kui sukuubidega.»⁹ Keskaegse õpetuse nende olendite kohta esitavad kokkusurutud kujul «Nõiahaameri» autorid, kes väidavad: «1) Deemonid sooritavad paha ihulikku tegevust mitte naudingu pärast, vaid soovist määrada nende hinge ja ihu, keda nad inkuubide ja sukuubidena teenivad. 2) Selle tegevuse tulemusena naised tõepoolest viljastuvad ja sünnitavad sel juhul, kui deemonitel läheb korda toimetada inimseme naise keha vastavasse kohta, kus enne seda juba oli olemas eostumiseks vajalik ollus. Deemonid koguvad oma kurjadel sihtidel ka loomade seemet. 3) Sellise eostumise korral on deemonitele antud vaid võimalus seemne ruumiliseks ümberpaigutamiseks, mitte aga päris viljastamiseks. See viimane pole deemonile või tema poolt võetud ihulikule kujule jõukohane. Viljastav jõud lähtub sellt, kellelt deemon seemet võttis. Siit järeldub, et sündinud laps ei ole deemoni oma, vaid inimese laps.»¹⁰ Nimelt saab deemon naise kuju võttes meestega ihulikult

Salomoni kolmnurk

ühinedes spermat ning omakorda mehe kujul esinedes võib ta seda naistele edasi toimetada.

«Nõiahaamer» jutustab ka loo naisest, kes kohtas inimkujulist deemonit, kui ta parajasti armukese juurde minemas oli. Kui inkuub küsis, kas naine teda tunneb, ja naine eitavalt vastas, ütles ta: «Ma olen kurat ja kui sa tahad, olen alati valmis sind teenima ega jäta sind kunagi puudusesse. Naine nõustus ja andus neile kuratlikele jälkustele 18 aastat, täielikult usku salates.»¹¹ Loomulikult ootas teda lõpuks tule surm. Eriti aktiivsed on inkuubid sellise tähtede seisu korral, kui see on järglaste saamiseks kõige soodsam. Ent kui küsimus on vaid nõia ihulikust rahuldamises, eelistab ta aasta suuri pühasid nagu jõulud, lihavõtted või nelipühad ja seda kolmel põhjusel nagu kinnitab «Nõiahaamer». Esiteks on see pühaduse rüvetamise pärast suurem Looja solvamine, teiseks põhjustab see tema viha inimeste, ka süütute vastu ning kolmandaks on paljud inimesed, eriti aga noored neiu pühade ajal tegevusetud ja alluvad nõidade ahvatlustele. Nõidade jaoks tegutsuvad inkuubid ja sukuubid enamasti nähtaval kujul, kuid kõrvaltvaatajaile võivad jääda ka nähtamatuks. Juhul, kui tegemist ei olnud vabatahtliku deemonile andumisega, nagu see oli nõidade puhul, soovitati mitmeid tõrjevahendeid. Viini ülikooli professor Johannes Nider kirjutas 1435. aasta paiku teoses «Formicarius» (nn «Sipelgaraamat»), et kõige tõhusamad on järgmised abinõud: 1) pihisakrament; 2) kindlate palvete kordamine; 3) eksortsism; 4) elukoha vahetamine ja 5) vande alla panemine pühade inimeste poolt.

⁷ M. Summers, The History of Witchcraft and Demonology. London, New York, 1926, lk 91.

⁸ Sealsamas.

⁹ Sealsamas, lk 94—95.

¹⁰ Я. Шпенгер, Г. Иститорис, op. cit., lk 113.

¹¹ Sealsamas, lk 172.

«Nõiahaamri» järgi on inkubaadi ja sukubaadi vürst ja liiderlikkuse deemon Asmodeus, kelle nimi tõlkes tähendavat «kohtumõistja». «Algas ju hirmus kohtumõistmine Soodoma, Komorra ja teiste linnade üle liiderlikkuse pärast.»¹² Huvipakkuvad on ka samas alikas toodud teised tähtsamate deemonite nimede tõlgendused. Sõna «diabolus» ('kurat') koosneb Sprengeri ja Institorise järgi kahest pooldest: «dia» (s.o *duo* 'kaks') ja «bolus» (s.o *morcellus* 'hammustus, surm'), kuna see olend «toob kahekordset surma — nimelt ihule ja hingele». Nimi «Belial» tähendab «ikketa», «peremeheta», kuna see deemon tegutseb jõudumööda vastu sellele, kelle alluvuses peab seisma. «Beelsebub» on tõlkes «kärbeste mees», kuna ta on patuste hingede mees, kes on hüljanud oma tõelise peigmehe Kristuse. «Behemoth» tähendab «metsloom», kuna ta annab inimestele loomalikke kalduvusi. Lewiathan on kõrkuse deemon ja nimi tähendab tõlkes «juurdelisamine», «kuna kurat lubas Aadamat ja Eevat kiusatusse viies anda neile juurde jumalasarnasuse». Mammon on rikkuse ja ihnsuse deemon, kellest rääkis ka Kristus.¹³

Mitmed keskaja tähtsamad deemonid esinevad juba Vana Testamendis, kus nad on veel paganlike rahvaste jumalad. Astharoth (eestikeelses Piiblis Astarot) oli Kaanani ja Foiniikia alal austatud jumalanna, kes vastab läänesemiidi Astartele ja Babüloonia Istarile ning kelle kultuse mõistsid hukka juba Vana Testamendi prohvetid. Ta oli eelkõige armastuse- ja viljakusejumalus ning vilistite jaoks ka sõjajumalanna. Kuningas Saalomon lasi talle Jeruusalemma lähedale pühamu rajada (2 Ku. 23,13). Beelzebubi on ikka seostatud Vana Testamendi Ekroni linnajumala Baal-Zebub'iga (e.k. Paalsebub) (2 Ku. 1,2-16), mis tähendab «kärbeste jumal» või «kärbeid peletav jumal», keda juudid pidasid deemonlikeks olenditeks. Rabide tekstid seletavad nime kui «sõnnikuhunniku isand». Valede deemon Belial (või Beliar) on tuntud ka nimetuse all «ebaõigluse vürst» ning tema nimi tähendab tõlkes «kohutav, kõlvatu». Näib, et ta on algusest peale olnud kuri vaim. Vana Testament nimetab kurje inimesi «Beliali meesteks» (2. Sa. 16,7). Keskaegne kuradi nimi «Behemoth» (mitmusevorm heebrea sõnas «behema» — 'loom') tähistas algselt jõehobu (Ii. 40). Juudi kirjanduses sai temast maailmalõpu- ja pörgukoletis, kes patuseid õgib. Fausti-lugudega populaarseks

saanud Mephistopheles tuleneb tõenäoliselt heebrea sõnadest «mephir» ('hävitaja') ja «tophel» ('valetaja').

Meelilisuse, iharuse ja luksuse deemon Asmodeus (Ashmedai) esineb juudi kirjanduses tihti ja on ilmselt samuti alati kurat olnud. Nime päritolu pole selge. Ahnuse deemon Mammon polnud algselt kurat, vaid arameakeelne sõna, mis märkis rikkust või kasu. Deemoniks hakati teda pidama Jeesuse sõnade põhjal, kes lausus: «Te ei või teenida Jumalat ja mammonat» (Mt. 6,24).

Et end inimestele nähtavaks teha, kujundavad inglid ja deemonid õhku tihendades ning maa- ja vee-elementi lisades endale keha, mis saab maa omadused, aga säilitab õhu olemuse. Head inglid teevad seda atmosfääri kõrgetes, eriti puhastes kihtides, deemonid aga madalates. Sellised kehad ainult meenutavad elusolendeid, sest tegelikult on nad automaatide sarnased, ehkki küllalt täiuslikud, ja võivad väliselt täita kõiki inimihu põhifunktsioone. Ent nende silmad ei näe ja kõrvad ei kuule, sest tegemist on vaimse nägemise ja kuulmisega, mis on palju teravam. Deemonid võivad ka süüa, ent seedimist ja jääkide eemaldamist kehast ei toimu, sest toit muutub momentaanselt teiseks aineks. Kurat võib võtta igasugust kuju, ent keskaegsetes kirjeldustes ja piltidel korduvad siiski sarnased jooned. Pärast taevast väljaheitmist moondus deemonite algne ilu häbi-väärselt ning nende groteskes ja kohutavas välimuses kombineerub loomalik sageli inimsarnasusega. Pühale Antoniusele (u 250—356) ilmus kurat kord tohutu musta hiina, kelle pea puudutas pilvi, teinekord väikse musta alasti lapsena. Juba esimestel kristlikel sajanditel oli deemoni tavaliseks värviks must ning saades inspiratsiooni võõra rassi esindajatest usuti teda ilmuvat etiooplase või neegri kujul. Ka kuradi hiiglasena kujutamine pole üllatav, sest mütooloogias on hiud enamasti pahelised olendid. Ka Dante Lucifer on hiigelsuur ja kujutatud kolmenäolisena, mis on ilmselt saatanlik paralleel kolmainisuseõpetusele.

XIV sajandil nägi Püha Brigittaajakäelist ja sajajalgset kuradi. Mõnikord esineb ta ka kui pikk ja kõhn leegitsevate silmadega mees. Tavaline on tumeda ja inetu ingliliku kuju, kel on nahkhiire tiivad, kõhn ja karvane keha, peas sarved, suus seakihvad ja nina kongus. Kõrvad on tihti eesli omad, sabaots võib olla mao pea, liigestel, rinnal, kõhul ja tuharatel paistavad hirmuäratavad näod. Kuradi jalad on enamasti sikujalad, käed mõnikord rõõvlinnu küüntega. Käes hoiab ta sageli mitme-

¹² Sealsamas, lk 116.

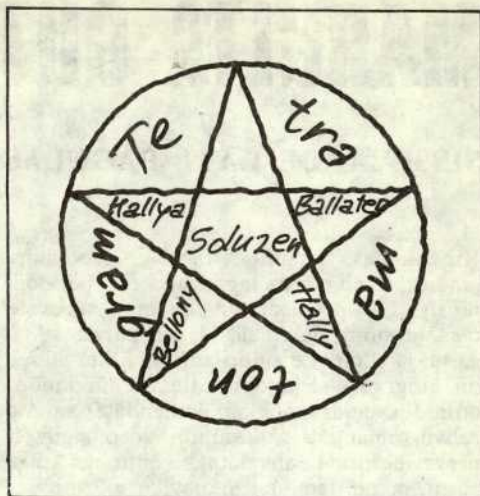
¹³ Sealsamas, lk 115—116.

harulist konksu, mis on mõeldud põrgutule segamiseks. Ent ohvrite piinamiseks on tal mõnikord kaasas ka oda, vibu, nool või nui.

Arvukates lugudes ilmub kurat ka ahvatle-va ja ilusa naisena või kena ja rõõmsameelse noormehena. Ta võib võtta nägija sõbra, tuttava või abikaasa kuju, samuti on teda nähtud preestri, piiskopi või mungana. Kuid välistatud pole seegi, et ta võtab pühaku, hiilgava ingli, Neitsi Maarja, Kristuse või isegi Jumal-Isa kuju ning koos oma seltsilistega võib ta esineda taevase õukonnana. Sagedasem on siiski kuradi esinemine loomana, nagu näiteks nõiasabatitel soku kujul. Varased kiriku-ised kirjeldavad teda ka lõvi, leopardi, sõnni, karu, hobuse, hundi, mao ja skorpionina. Püha Colette (1380—1447) nägi kuradeid rebaste, madude, kärnkonnade, tigude, kärbeste ja sipelgatena. Maagia harrastamises kahtlustatud Silvester II (paavst 999—1003), Cornelius Agrippa (1484—1535) ning Fausti kaaslane olevat deemon olnud koera kujul. Keskaegselt Inglismaalt on eriti palju teateid, et deemon saatis nõida pidevalt mõne elusolendina, kes võis olla koer, kass, tuhkur, nirk, kärnkonn, rott, hiir, mõni lind, siil, jännes, isegi herilane, ööliblikas, mesilane või kärbes. Sageli pidas nõid tõesti mõnd väikest looma, kelle kõnnaku, käitumise ja hääliisuste järgi ta tulevikku ennustas ning kes toidule lisaks ka mõne tilga peremehe või perenaise verd sai.

Mõned elusolendid olid kurjade vaimudega sedavõrd seotud, et kippusid nendega lausa samastuma. X sajandil toimus Šveitsis kohtuprotsess röövikute üle, kes Lausanne'i ümbruses laastamistööd tegid. Piiskopi käsul kutsuti neid kolmekordse kellahelinaga kohtusse, kusjuures usklikud lugesid kolm korda «Meie Isa» ja «Ave, Maria» palvet ning palusid Kolmainujumalalt kaitset põlde ründavate kahjurite eest. Kohtuistung toimus kõigi reeglite kohaselt, seal olid nii

Salomoni pentagramm

kaitsja kui süüdistaja. Röövikud neeti ära Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel ning neil kästi kõigilt põldudelt kaduda. 1747. aastal mõistis Baseli magistraat tulesurma saatanliku kuke, kes oli munenud muna. Ent kurat võib ilmuda ka elutu asjana nagu veinipeeker, rahakott, kullatükk, puutüvi, veerev vaat või isegi lehma saba. Samuti võib ta elustada laipa. Saksa kroonik Caesarius (u 1170—1240) jutustab loo surnud ametnikust, kelle kehas elas kurat ja kel oli kombeks laulda kõiki võluva meeldiva häälega. Ent üks pühamees tundis ta ära ja lausus: «See pole inimhää, see on kahekordselt neetud kuradi hää.» Ta sundis eksortsismi abil deemoni lahkuma ning laip pudenes elutult maha.¹⁴

¹⁴ A. Graf, *The Story of the Devil*. London, 1931, lk 38—39.

MARGITA GÜTMANE

SISSEVAADE LÄTI PAGULASKIRJANDUSSE III

Kirjeldamiseks paguluse algusaja proosakirjandust, tuleb minna tagasi sõjaeelse perioodi juurde. Läti prosaistid olid enamasti tugevate maaelu-mõjudega realistid. Ka pärast 1934. aastat ja Ulmanise autoritaarset pööret jäi see nii, kuigi osas kirjandusest ilmes nüüd möödunud sajandi kaheksakümnendate aastate rahvusromantika taassünd, ideoloogiliselt perverteerituna rahvalikuks võitluseks kõige vastu, mis ei teeninud mineviku müstifitseerimist.

Jānis Grīns, kes oli 1934. aasta pööret ter- vitanud, lootes «kindlat läti kultuuripoliitikat», pettus peagi, sest «kultuurinatsionalismi asemel hakkas juurduma provintslik rämp ja rahvuslik sektantlus». Jānis Grīnsi hoiatust sobib tänapäeval taas ja taas korrata:

«Mõisteid «rahvuslik» ja «lätilik», mida nüüd nii laialt ja tihti kasutatakse, soovime me mõista tugevasti süvendatult, sest nende vastu peab valitsema suurim austus ja aukartus. Meile ei meeldi suurte sõnade ilmaasjata kasutamine. Kirjanduslik analfabeet ja lobamokk, kel need sõnad suus, ei ole meile seetõttu vähem, vaid on võib-olla enamgi vastik kui ilma nendeta. . . Eelkõige ärgu keegi katku meie pühade sõnadega oma vaimset loidust» (*Daugava* 1936, nr 1).

Aasta hiljem sünnib Grīnsi kategooriline imperatiiv:

«Diletantlikkus ei ole lätilik, lätilikkus ei tohi olla diletantlik!»

Sugenevad sellised proosakirjanikud nagu Aleksandrs Čaks (kelle jutte ei ole veel tänagi õigesti hinnatud), Ēriks Ādamsons, Mirdza Bendrupe ja Anšlavs Eglītis, kes oma psühholoogiliste ja sürrealistlikult grotesksete juttudega olid vastukaaluks romantiliselt idealiseerivale kirjandusele.

Sõjajärgse Saksamaa põgenikelaagris, kui inimesed elasid veel justkui sõjasündmuste uimas, kuid ühtlasi lootuses, et varsti võib tagasi koju pöörduda, peegeldab kirjandus ainult laagrielu, sõjaelamusi ja sõjaelset elu.

«Kodu ja maa kaotus ning sõjas kaotatud elud ei viinud lätlasi nii kaugele, et nad oleksid ümber hinnanud rolli, mida nad olid neis sündmustes mänginud. Süüd selles, mis oli Lätimaaga juhtunud, tundus leiduvat ainult teiste, eeskätt vene kommunistide ja alles teises järjekorras saksa natside juures. (. . .) Läti põgenikud pidasid end ohvriteks,

keda ei olnud reetnud mitte ainult sakslased, vaid ka liitlased, kes ei hakanud pidama sõda Nõukogude Liiduga» (Ojārs Krātinš, *Jauna Gaita*).

Lätlaste pagulasühiskond hakkas tegelema iseendaga — ja kirjanikud jätkasid kirjutamist nii, nagu nad olid kirjutanud enne sõda, justkui ei oleks maailmasõda vahepeal olnudki, sest midagi muud ei tahtnud pagulasühiskond lugeda. Ta ei võtnud vastu uut olukorda maailmas: lätlased — baltlased — olid selles maailmas jäänud kohata.

Laagrite intensiivne kultuurielu ja samas eraldatus välismaailmast soodustas kirjanduses tugevasti konservatiivseid tendentse. Selle eesmärk oli anda lugejale rahvusliku ühtsuse tunnet. Nii saab seletada pagulasproosa homogeensust viiekümnendail aastail.

1956. aasta eelse proosakirjanduse kohta ütleb Jānis Rudzītis oma avaras ülevaates «Kirjaniku vastutus» nõnda:

«. . . nii meie kultuuri kui kogu meie rahvuse tuleviku huvides me ootame, et tekiks autorid, kes demonstreeriksid pisutki suuremat vastutustunnet kaasaja ees, kui seni on olnud. Õeldu ei käi luuletajate kohta, sest neil on suuremas osas olnud ja on ka praegu seda kiiduväärt vastutustunnet. Oleks tähtis, et sedasama ilmneks proosavormides. (. . .)

(. . .) ei ole ju vaja mitte midagi muud kui õigemini, kibedamini läbi elada ja sisukaks kunstiteoseks tõlgendada need läti rahvusele saatuslikud aastad. Kui tohib parafraaseerida mõnd eksistentsialismi põhitseisi, siis võime oma olukorda kirjeldada piirsituatsioonina «olla» ja «mitte olla» vahel, ja me kõik oleme lätlastena määratud kas siinpool piire vabaks jääma või sealpool kaduma minema. Me oleksime tänulikud, kui vähemalt mõned meie suuremad kirjanikud seda olukorda meile alati meelde tuletaksid ja mõista aitaksid ning vähendaksid kergemeelsust astuda tähelepänematu samm üle hamletliku piiri.»

Ja edasi ütleb Rudzītis:

«Meil on romaane, novelle, jutte, on ka draamasid ja komöödiaid küll Saksamaa laagriteks, küll emigratsioonielu tingimustest, küll leegionäride võitlustest, küll kõigest muust, kuid, välja arvatud suhteliselt väike osa neist teostest, ilmneb neis valestimõistetud, oportunistlik vastutus, aktualiteetide ees roomamine. Kunstipärase kujutamise asemel valitseb

sündmuste reportaaž. On sündinud üsna korralikke teoseid, mis pakuvad lektüüri massilugejatele, kuid see, mida ootab kirjandus kui kunst, on väiksema kaaluga. Ei saa salata, et äsja mainitud nähtus muutub juba ohtlikuks, sest on kuulda jutte pahast needusest, mis on ootamatult meie viljakate kirjanike loova töö peale langenud.»

Viiekümnendate aastate keskel, mil Rudzītis neel halastamatud read kirjutas, oli pööre luules juba toimunud. Peagi hakkasid ka proosakirjanikud vabanema kitsast vaatepunktist kirjandusele otseku mingile terviklikule paguluse rahvuskirjandusele.

Rahvusliku identuse dilemma on ühtlasi keele dilemma, sest ainult keel loob meie vaimse maailma. Kuni püsib keel, seniks on ka läti identiteeti, paguluses küll muundunud, eraldatud, veel ohustamatut kui Lätis, kuid siiski läti oma. Kirjutada läti keeles on väga teadlik seisukohavõtt ja otsus, sest see on otus vaimse pagenduse kasuks. Paljudel oluks kergem elukohamaa igapäevakeskkonnaga kokku sulada. Selles keskkonnas tähendab läti keeles kirjutamine, et emakeel muutub kiiresti võõrkeeleks. Proosas on palju kiiremini tuntav see piir, mis seisab pagulaskirjanike ja meid ümbritseva reaalse argipäeva vahel.

Kuid on veel üks teine nähtus, millega kirjanik Läänes kokku põrkab — see on semantiline (ja mitte ainult semantiline) kriis. Inimene, asjad, suhted on täielikult kaotanud oma väärtuse — ja ka sõnad on muutunud väärtusetuks. Samuel Beckett'i kangelsed on täielikult kaotanud oma inimliku palge ja on kohati taandatud kehakõntideks prahihoidlaid, hiljem koguni mingeiks kehatauks häältteks.

Kahtlus sõnade väärtuses, kuid samas teadmine, et iga väljaütlemata sõna vaigistab meid kõiki igaveseks ajaks, võib pagulaskirjaniku meeleheitele viia.

On harjutud mõtlema, et igal sõjal on oma kadunud põlvkond. Ent kui Esimese maailmasõja lõpul oli see kadunud põlvkond võitjate oma, oli võidelnud kätte oma sõltumatu riigi ja aitas nüüd seda ehitada, siis Teise maailmasõja lõpul (kui kõnelda ainult pagulaslätlastest) asus see põlvkond vangis või põgenikelaagris. Ta kuulus kaotajate hulka, ja jäi, nagu näitas Euroopa hilisem areng, veel enam lollitatuks, äranarrituks ja paljaksvarastatuks kui selle kuritegeliku sõja algatajad.

Andrejs Irbe luuletus «Pärast referaati: diskussioonid» sisaldab selle põlvkonna täpseima kirjelduse. Vaadake väljakirjutust klassipäevikust, mis moodustab luuletuse keskosa:

Klassipäevik nägi välja nii

(p tähendab poissi,

t — tüdrukut):

J. A., p., 12. 11. 1924:

*põgenes koolist, kuuldavasti laevale. Vane-
mad taganevate venelaste poolt maha lastud.*

S. A., p., 8. 12. 1924:

*astus vabatahtlikult Waffen-SSi, sai haavata,
praegu peab keeleloenguid ühes Kanada kol-
ledžis.*

O. B., t., 1. 2. 1925:

*põgenes koos vanematega Rootsi, õhtuti
töötab Stockholmis kindlustusfirma korista-
jana, kasvatab kolme last.*

V. C., p., 28. 12. 1925:

*astus vabatahtlikult tööteenistusse, hiljem
ühe saksa üksuse ehitusroodu, suri vanglas
pärast põgenemist inglase juurde.*

T. D., t., 10. 9. 1924:

*saadeti tööle Saksamaale (Ostarbeiter), vä-
gistati SS-meeste poolt, pärast Saksamaa
vabastamist lasi keegi vene major ta maha.*

A. E., p., 31. 12. 1924:

*astus vabatahtlikult Waffen-SSi, hukati mah-
alaskmise läbi, kuna ei kuuletunud läti pä-
ritoluga SS-sturmbannführerile.*

E. E., t., 2. 1. 1925:

*jäi Kuramaal piiramisrõngasse, saadeti välja,
tagasipöördumisest saadik töötab lüpsjana
ühes sovhoosis Zemgales.*

Z. F., t., 13. 3. 1925:

*abiellus Saksamaal 1945. aasta kevadel, mees
surnud. Emigreeris USAsse, abiellus teist
korda, ameeriklasega, läti keelt peaaegu
enam ei kõnele.*

Z. G., p., 1. 10. 1924:

*lahkus koolist, SD-meese, koonduslaagri val-
vur, emigreeris Argentiinasse, edasine saatus
teadmata.*

O. J., p., 24. 12. 1924:

*astus vabatahtlikult Waffen-SSi, vastupanu-
liikumise informaat Kuramaal, praegu
elab Austraalias, kooliõpetaja.*

V. H., t., 24. 10. 1924:

*õppis Saksamaal ülikoolis, abiellus ja emigre-
reeris USA-sse, õnnelik abielu, kaks last,
huvitub koeratõugudest ja saanud näitustel
mitmeid autasusid. Läti seltsi daamide komi-
tee kauaaegne esinaine.*

B. K., t., 15. 2. 1925:

*saksa okupatsiooni ajal toimetas vene vangii-
dele salaja toiduaineid, sel põhjusel loeti pä-
rast sõda kahtlaseks, küüditati Siberisse, sai
lasust haavata ja külmus lumes surnuks.*

R. L., p., 1925:

*kui sakslased avastasid, et ta vanaisa on juut,
paigutati getosse. Edasine saatus ei ole teada.*

M. M., p., 19. 11. 1924:

*õppis halvasti, spekulant, lahkus koolist ja
töötas raudteel, praegu veoautojuht ühes kol-
hoosis.*

F. P., p., 29. 10. 1924:

*astus vabatahtlikult Waffen-SSi, deserteeris,
praegu Inglismaal mehaanikatöökoja eestö-*

line, *abielus inglannaga, mingi ühingu kassiir, andunud alkoholile.*

A. R., t., 19. 1. 1925:

pärast vanemate äraviimist Saksamaale jäi Lätisse, praegu kooliõpetaja ja noorte naturalistide ringi juhataja.

J. R., p., 15. 12. 1924:

ema poolakas, elab võõra nime all Poolas, ühe majandusettevõtte juhataja abi, partei liige.

A. Š., t., 8. 4. 1925:

abiellus Saksamaal, praegu elab Philadelphia, neegrirestorani «Sun Club» omaniku naine, viis last. Läti keelt ei oska.

Z. Š., p., 23. 8. 1924:

saksa ajal haigestus tuberkuloosi ja paigutati sanatooriumi, vanemad põgenesid Rootsi. Joobnud päi tehtud mõtlematute avalduste eest saadeti Siberisse, surnud.

H. T., p., 23. 3. 1925:

astus vabatahtlikult tööteenistusse, langes õhurünnaku ajal.

E. U., t., 16. 3. 1925:

tuli koos emaga Saksamaalt tagasi Läti nõukogude teenistujast isa juurde. Kolhoosi sekretär Vidzemes, partei liikmekandidaat.

J. U., p., 1. 8. 1924:

haiglane, emigreeris koos vanematega Saksamaale, sugulased baltisakslased. Praegu ekspeditioonifirma tegevdirektor.

A. Z., t., 10. 9. 1924:

saadeti Riias Zemgalesse kaevikutöödele. Teadmata kadunud.

Seda klassinimekirja võiks täiendada Andrejs Irbe enese, Guntis Zariņš, Richards Rīdzinieks (õige nimega Ervīns Grīns), Aivars Rungise, Dzintars Sodumsi, Jānis Klāvsoni, Talivaldis Kļāuka jt nimedega. Kadunud põlvkond? Kes ellu jäi, oli — ohustatud põlvkond. Ainus tõde oli see, et nad olid pääsenud ja ellu jäänud — küll Pommerimaa lahinguis, küll Kuramaa katlas, küll vangilaagris, küll väljaandmise ajal. Kõik muu oli jäädavalt kadunud.

Üks selle põlvkonna iseloomulikumaid esindajaid proosakirjanduses on Guntis Zariņš. Ta sündis 1920. aastal Riias, sattus 1944. aastal pärast Jelgava lahingut leegionärina Saksamaale, 1952. aastal emigreeris Inglismaale, kus töötas ühes psühhoanalüütilises lastehaiglas. 1959. aastal ilmus tema esimene jutustustekogu «Jumala pärdik», millele järgneb kiiresti, peaaegu igal aastal raamat: «Süüdistatud» (1961, romaan), «Teekond maailma otsa» (1962, jutustused), «Hingede hukkimine» (1963, romaan), «Pärm» (1964, romaan). 1965. aastal külastab Guntis Zariņš Lätit. Selsamal aastal sooritab ta enesetapu. Pärast tema surma ilmub veel kaks romaani: «Inimjaht» (1966) ja «Paguluse ülemlaul» (1967). Guntis Zariņš

varane surm ja spekulatsioonid selle ümber on varjutanud kirjanik Guntis Zariņš. Nii kirjutas Jānis Rudzītis 1966. aastal ühes läti pagulaskirjanduse ülevaates:

«Eriti paguluse noorem põlvkond võttis suurte lootustega vastu hiljem poliitilistele eksiteedele sattunud neurootiku Guntis Zariņši, kelle elu lõppes traagiliselt.» (Arhīvs 1966.)

Tuleb öelda, niisugune hinnang ei tee läti pagulaskriitikale au. Nimetada neurootikuks kirjanikku, kellele tegid nii palju muret lätlaste pagulusprobleemid, tundub täiesti uskumatu. Kes ja missuguse mõõdupuuga määrab meie kirjanduse «tervist»?

Guntis Zariņš, kes oli lõpetanud Riias prantsuse lütseumi, jätkab läti kirjanduses üht kindlat traditsiooni — prantsuse kirjanduse mõjude traditsiooni. Zariņšile on sügavat muljet avaldanud prantsuse eksistentsialism, peamiselt Jean-Paul Sartre. Ta ei varja seda mõju, pigem rõhutab. Avalik osutamine prantsuse eksistentsialismile ei olnud mõnele lugejale ja kriitikule sugugi meeltemööda ega vastanud nende vaimsetele võimetele, sest kuidas teisiti mõista küsimust: kas meile, lätlastele, on niisugust eksistentsialismi üldse vaja?

Zariņš teostes on selgesti esile toodud kolm peateemat. Kahe kohta ütleb ta ise:

«Hingede hukkimises» otsisin ühiskonda. «Pärmis» otsisin Jumalat. Kumbagi ei leidnud.»

Kolmandaks teemaks on «inimese silmakirjalikkus ja valelikkus nii teiste kui ka iseenda ees» (Ausma Medne, *Jauņā Gaita* nr 64), või, nagu Václav Havel on öelnud, «katse elada tões». Niisugune on kogu selle põlvkonna põhiseisukoht. Zariņš teostes mõjutavad kõik kolm teemat pidevalt üksteist.

Ühiskonna, s. o mitteeksisteeriva läti pagulasühiskonna probleem esineb kõigis Zariņš teostes, ka «Pärmis», kus inglise ühiskonna moraalinormid ja seadused määravad lätlaste kuriteo raskusastme. Kuid Zariņš ei otsi mitte inglise, vaid nendesamade lätlaste ühiskonda — mida ta ei leia, sest seda ei ole. «Meil ei ole ühiskonda» («Hingede hukkimine»). Pagulaslätlastel on inglise, ameerika, kanada, rootsi, saksa jne ühiskond oma eripäraste ühiskondlike normide ning moraalseaduste ja eelarvamustega, aga mitte läti oma. Pagulaslätlastel on seltsid, kes korraldavad kõiksugu kokkutulekuid, koosolekuid, mälestuspäevi jne, kuid puudub kõige elementaarsem — läti ühiskond.

«Maalil on figuurid, kuid puudub taust — kes me oleme, kus on meie ühiskond? Kuidas kirjutada sellest, mida ei ole?

Kusagil tavaliste definitsioonide all on mingi allhoovus — inimesed loovad seda kunsti,

arhitektuuri, seaduste, religiooni, filosoofiaga ja oma eluviisi või maneeridega. Kõiki neid tegureid koos on raske ära näha, kuid me tunneme neid. Tunneme inimrühmi, mis moodustavad ühiskonna. Meil seda allhoovust ei ole! Me võiksime kirjutada, toetades minevikku tänapäevale, kuid ka siis ei ole meil seda tunnet, sest kõik oli nii uus nagu lõpuni käärimata vein, kui seda rentlisse kallatakse» («Hingede hukkimine»).

Samal ajal kui Sartre nõudis natsionalismi ületamist ja võis ujuda nagu kala vees Pariisi tänavail ja Montmartre'i kohvikuis, imeda endasse prantsuse intellektuaalide kultuuri ja kergelt meelt, lämbus Zariņš Lääne-Saksamaa ja Inglismaa läti pseudoühiskonnas, mis tuli kokku 18. novembril või küüditatute mälestuspäeval ja jumalateenistustel mingites üürisaalides, «kus ei puudu isegi läti raamatud, paar puutaldrikut ja muidugi Läti lipuke kuninganna pildi all» («Hingede hukkimine»).

Natsionalismist võib üle saada või seda võib keelata, kui natsioon ei ole ohus, kui ta seisab kindlail rahvuslikel ja poliitilistel alustel, kui rahvast tema vaimses ja füüsilises eksistentsis ei ohusta häving. «Man muß Heimat haben, um sie nicht nötig zu haben» (Jean Améry: «Kodumaa peab olemas olema, et temast mitte puudust tunda»). Zariņšil, meil kellelgi seda kodumaad ei ole.

«Hingede hukkimisse» on Zariņš valinud tsitaadi Sartre'ilt:

«Väljaspool, väljaspool maailma; väljaspool maailma, väljaspool minevikku, väljaspool iseennast; vabadus on pagulus ja ma olen mõistetud vabadusse.»

Zariņš on seda vabadust kahtmoodi mõistnud:

«... me põgenesime Rasputini eest sellepärast, et me otsisime vabadust, niisiis tuleb elada ja luua midagi vaba ja uut. Ühed kujutlevad, et me sõidame kord koju ja meilt küsitakse: mida te tegite kõik need aastad? Me ütleme: me tähistasime riigipühi, kangelaste mälestuspäevi, laulsime vanu laule. Siis need, kes on võidelnud ja meile vabaduse kätte võitnud, vastavad meile: te olete lövid, ainult teid me ootasimegi! Ei, nad annavad meile vastu tagumikku ja ütlevad: minge tagasi oma pehkinud pühade ja uute mähkmete juurde!» («Hingede hukkimine»).

Kuid pagulus ei ole vabadus — ei Zariņši ega ka teiste pagulaste-emigrantide puhul. Siin mainitud «vabadus» on seesama, mida mainib Veronika Strēlerte oma luuletuses «Vabadus»:

*Priiust ei anna konstitutsioon,
seda ei võta ahel.
Kui valikut pole,
jääb valida kahest:*

*kannatada
või teha lõpp.*

Kõigis Zariņši raamatutes on jõulised surma ja enesetapu motiivid. Ta on silmanähtavalt aastaid selle mõttega tegelnud, sest kirjaniku vaimne seisund tuleb tahes-tahtmata esile tema peategelastes. Zariņši tegelesed on täiesti välja heidetud keskkonnast, ajast, ühiskonnast, igasuguse tuleviku- ja igapäevaelu perspektiivita. Seda ei suuda keegi välja kannatada. «Hingede hukkimises» on ühe läti mehe ja inglise tüdruku pulma kogunenud mõlema sugulased ja sõbrad:

«Ühes toanurgas on Organisatsiooni meeste ümber kogunenud peremees, perenaine, naabripaar ja Indulis. Organisatsioonimees võtab üles «Daugava kulli» laulu. Äkki Brigita sugulased justkui ärkavad, ja kaks naabrinat, jooksnuud toa keskele, hakkavad tantsima, lauldes valjusti: «Näita teed, Browni emal» Ma lähenen lauale, pea käib ringi, ma võtan pudeli viskit, tõstan suu juurde ja joon. Kibe jook voolab mööda, kaelale. Ma ei näe midagi. Kui lõpetan, on toas vaikus. Kõik vaatavad mind — üllatunult ja hukkamõistvalt. Kõik käib ringi. Tuigun toa nurka. Surun pea vastu seina ja hakkkan lõugama. Mitte sõnu, vaid helisid — ema Browni ja Daugava kulle, mõlemad laulud segatud üheksainsaks seosetuks helide rägestikuks.»

Ükski teine läti pagulasprosaist ei ole nii halastamatult näidanud pagulase üksindust, hajaliolet, hüljatust, pessimismi, meeleheidet, lootusetust, resignatsiooni ja vaimset osavõtmatust kui Guntis Zariņš. Jääb veel viimne inimvabadus: «kannatada või teha lõpp».

1965. aastal külastas Zariņš Riiat. Töökordeis oludes ei olnud Zariņšil lootust oma töid Lätis avaldada. Pool aastat hiljem sooritas ta enesetapu.

Kui Guntis Zariņš jääb oma jutustamisviisiga traditsioonilisele pinnale, siis Andrejs Irbega tekib pagulasproosas ammuoodatud pööre väljendusotsinguis, kujutamislaidis ja jutustamisviisis, mis viib eksperimentidele. Irbe novellid raamatus «Meil ei ole pühade laupäeva» (1962) asuvad vaba fantaasia ja tegelikkuse piiril, nad ei ole kindlas ajas ja ruumis — kuigi kohati kerkib silma ette mingi Rootsi looduspilt, ei ole seda sõnades otseselt mainitud. Mitmed kohad, eriti teises kogus «Marisandra kits» (1966), seostuvad Bergmani filmidega. Tegelikkusel ei ole iseenesest mingit tähendust. Kohad on objektiivsed ja neutraalsed. Aeg on vältimatult Irbe enda paguluse aeg. Inimene esineb siin eraldi indiviidina, oma ümbruskonnast isoleerituna. Me oleme aastakümneid hellitanud mingit ühtekuuluvustunnet, mis ei ole kooskõlas tegelikkusega. Ent kui esimeses kogus on seda

tegelikkust võrreldud «topeltsäritusega» (viimase novelli pealkiri, kus segipaisatud sündmused on nagu fotofilm, mida on kaks korda säritatud), siis teises kogus on see nagu mingi õhtutaeva taustal eristuv siluett (Ingmar Bergmani film «Seitsmes pits»!). Kontaktid teiste inimestega on ebamäärased, haaramatud. Inimesed on põgenikud, pagulased sõna absoluutses mõttes. Kõik, mis kutsub elama, tõendab ühtaegu ka selle elu absurdust (Juris Silenieks).

Hoopis teistmoodi on paguluse probleemi vaadeldud Ilze Šķipsna romaanides ja jutustustes. «Seitsmenda silla taga» (1965) on kujutatud inimese dualismi, hinge kahetisust naises, kes figureerib romaanis kahe isikuna, kahe koolipõlvesõbratarina Läti-aegadest, kes olid sõja ajal ühenduse kaotanud, kuid New Yorgis taas juhuslikult kohtunud. Kohutamine ja jutuajamised mõlema naise vahel on nii reaalsed, et lugeja ei suuda kujutleda, et siin on tegelikult kujutatud ühtainsat isikut. Raamatus on kujutatud iga tänapäeva inimese privaatset dualismi, kuid ka lõhestatust, mille on peale sundinud pagulussituatsioon. Järelduseks on, et on täiesti ükskõik, kas me kohaneme elukohamaa tavade ja kommetega või jääme oma, lätiliku juurde — me sõidame alati «tee valed poolel, seetõttu oleme määratud hukkamisele», antud juhul autoõnnetuses. Lõpuks ilmneb, et mõlemad

sõbratarid on üks ja sama isik, kes nüüd puhkab hauakivi all, mis meenutab kontuuri-delt Lätimaa kaarti. Läti piirjoontega teeviidakivist on ameerika keskkonnas saanud hauakivi.

Ilze Šķipsna teostes, nagu ütleb Juris Silenieks, on läti põgenikud enam või vähem assimileerunud. Eriti saab seda öelda tema järgmise romaani «Töötamata maad» (1970) kohta. Pagulusest «saab oma üksildusega ja eraldatusega peaaegu mingi privilegeeritud inimese seisund, mida täiusele jõudmiseks kultiveeritakse ja kindlalt kaitstakse rämpsu eest, mida koguneb kiindumusest argielu vastu. Pagulus on vabaduse puhtaim väljendus, üllaim eluvorm» (Silenieks, *Jaunā Gaita* nr 95).

Kuid sellele vaatamata on läti pagulasproosas sellest põlvkonnast alates näha mingit võltsimatut austust oma aja ja pagulas-«ühiskonna» vastu. Ehk sellepärast, et proosakirjanduses on see põlvkond võib-olla juba viimne, ja «viimseina ei jää neil aega poseerida ja meelitada, kui nende suurim soov on olla ühe rahvusliku ja üldinimliku tragöödia tõelised tunnistajad. Milline paljutöötav algus kaduvuse varjus» (Juris Silenieks, *Jaunā Gaita* nr 95).

Läti keelsest käsikirjast tõlkinud

Toomas Rosin

Toimetanud ja värsid tõlkinud Ita Saks.

Honorar Riia 1991. aasta jaanuarisündmuste ohvrite perekondadele.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS Mälestusi 1939—1944

Valmar Adams

Enne kui oma mälestustes edasi lähen, teen tagasiharde Valmar Adamsi suhtes. 1924. aasta jõulu eel ilmus Tartus «Sõnavara» kirjastusel Valmar (tookord Vilmar) Adamsi luuletuskogu «Suudlus lumme». See oli Adamsi esikteos ja uudne oma irdriimide poolest. Tiibuse Jaak (August Kitzberg) «Päevalehes» oma vestes nimetas Adamsi riime pirdriimideks. Uudne oli selle raamatu juures neljaleheküljeline kaasanne: «Lahtised lehed», millise pealkirja alla oli trükitud «Pliiatsiga kirja pand». «Lahtistes lehtedes»

seletati irdriimide kasutamist kui üht eesti luulekunsti rikastamisvahendit ja lõpuks öeldi: «Taara keela ja kaitse seda kannelt karjapoiste kätte sattumast!»

Toleaeagne arvustus tegi luuletuskogu üsna maha leides selles seksuaalset ebanormaalsust ja edvistamist, viimast eriti «Lahtiste lehtede» osas. Üks arvustaja märkis halvaks-panevalt: milleks selline väljendus — «pliiatsiga kirja pand»? See olevat puhtakujuline koketerii lugeja ees.

1925. aastal, üsna alguses Tartu Eesti Koolinoorsoo Liidu humanitaarseksioon korraldas ühel pühapäeva pärastlõunal kir-

jandusõhtu, kus refereeris Mart Raud, kellelt ka jõuluks oli ilmunud luuletuskogu «Kangastused». Ei mäleta enam ta referaadi pealkirja, kuid selles oli juttu, et kirjandus peab olema elulähedasem ja rahvuslikum. Kuna referaat oli avalikult välja kuulutatud, siis olid sinna tulnud ka mitmed meie tookordsed tuntud kirjanikud. Kohal olid F. Tuglas, A. Alle, H. Visnapuu, samuti J. Sütiste ja V. Adams. Juba ettekande ajal tegi Alle sapiseid vahelehiiteid ja pärast läbirääkimiste all sõna võttes nimetas Mart Rauda kirjanduslikuks kurnipoisiks. Tuglas kõneles rahulikult ja tõrjus tagasi referendi väiteid rahvusliku aine puudumisest meie kirjanike loomingus. Ta loetles rea oma novelle, kus on kasutatud rahvuslikke aineid. Adams istus, monokkel silmas, ja võttis ka sõna ning rõhutas, et eesti kirjanduses valitsevat ühe vanema grupi diktatuur. Kui tuleb keegi noorem ja kirjutab ka midagi, mis on vaja läbi lugeda, siis minevat lahti suur lärm ja autor tahetakse teha maatasa. Tema «Suudlus lumme» oli juba saanud kibeda kriitika osaliseks. Alle hüüdis Adamsi sõnavõtule üsna robustselt vahele, kuid kõneleja ei lasknud end eksitada. Monokliga ta jättis veidi poseeriva mulje tahtes sellega imiteerida omaaegset vene aristokraatiat.

Kevadel ilmus sama «Sõnavara» kirjastusel raamatuke — Inno Vask, «Eesti kirjandusliku kriitika pankrot». Seal olid järjestatud Adamsi luuletuskogu kohta sõnavõtnud kriitikud A. Jürgenstein, Ed. Hubel ja A. Alle. Selles järjekorras, kuidas raamatu autor nende võhiklust hindas. Alle oli kõige võhiklikumaks ning sihilikumaks tunnistanud. Raamatus oli märkus, et Inno Vask on varjunimi ja aasta pärast avaldatakse autori tõeline nimi. Aasta möödus, kuid ei mäleta, et siis oleks selgunud, kes peitub Inno Vask'i varjunime taga. Küll aga levis kuuldus, et raamatu autor ei ole keegi muu kui Vilmar Adams ise, mis pole ka võimatu, sest pretensioonika pealkirja all «Eesti kirjandusliku kriitika pankrot» ei käsitletud muud kui Adamsi ainsat luuletuskogu. Oma luuletuste valikukogu «Nooruse tolmunud kuld» (1972) järel sõnas kirjutab Adams, et teose varjunime taga peitub Ivan Beljajev.

Adamsi raamatus algas üks luuletus:

«Taas hüppab üle hulga aja

Grišani sildil vana kann. . .»

Vana konna all olevat Adams mõelnud August Allet. Grišani restorani olevat Alle käinud pummeldamas. Kuna Alle oli võrdlemisi napi loominguga ja 1923. a. ilmus tema kolmas raamat, följetonide kogu «Lilla elevant», siis sel puhul oligi Adams kirjutanud ülaltsiteeritud read. Ühes vestes, mis ilmus «Üliõpilaslehes» ja kandis pealkirja «Eesti

entsüklopeedia», tegi Adams mitmete kirjanike kohta vaimukat nalja. Nii oli märksõnana antud Alle luuletuskogu «Carmina barbata» ja seletus: barbaarsed laulud.

Adamsi olles «Üliõpilaslehe» toimetaja ma kirjutasin ühe kirjandusliku veste, milles muu hulgas nõokasin Allet. Selle veste andsin Adamsile ja tookordne «Üliõpilaslehe» toimetuse sekretär Ed. Roos ütles mulle, et Adams olevat mu käsikirjale kolm (!) korda peale kirjutanud: «Kohe anda laduda!» Adamsi ja Alle vahekord oli pidevalt terav. Oma teises luuletuskogus «Valguse valust» on Adamsil ühes luuletuses mõte, et teda on risti löödud nagu Kristust.

Eesti Kirjanduse Seltsil oli kombeks igal kevadel korraldada avalik kõnekoosolek Aia tänaval ülikooli suures auditoriumis. Seal olid referaadid eelmisel aastal ilmunud kirjandusteostest. 1926. a. kevadel oli sellisel koosolekul üheks referendiks August Alle. Tema kõneles eelmisel aastal ilmunud luulest ja nimetas Adamsit mainitud luuletuse põhjal «Herne tänav Kristuseks». Aastal 1927 ilmus Hugo Raudsepalt näidend «Sinimandria», milles on üks veidik tegelane Sile Peeter, kes uurib ja kõneleb Kristuse poosidest ristil. Tol ajal kõneldi, et Raudsepp selleks kujuks on saanud tõuke Adamsi samast luuletusest. «Vanemuise» teatris «Sinimandria» lavastuses mängis Sile Peetrit tantsija Robert Rood, kes oma kasvult ja kehakujult andis välja Adamsi mõõdu ja Kristuse pooside otsimisega tegi rahvale nalja.

Kord ühelt koosolekult tulles sattusin kokku Adamsiga, kes seal oli olnud referendiks. Tahtsin talt mõningaid täiendavaid andmeid ettekande kohta. Kutsus siis enese poole Oa tänavasse, kus tal oli vanematelt päritud pisikene maja. Mäletan, et ta toas oli rohkesti raamatuid. Ta võttis šokolaadi tahvli, pakkus mulle ja murdis enesele ning ütles, et suitsumees ta ei ole. Samuti ta ei armastanud alkoholi. Ja selle tõenduseks tõmbas portfelli, mis tal koosolekul oli kaasas, tühja limonaadipudeli.

1938. a. ma avaldasin pikema uurimuse punaste võimuaajast Tartus Vabadussõja ajal pealkirjaga «Kolm nädalat punast diktatuuri». See ilmus algul «Postimehes» seeriakirjutisena ja pärast eriraamatuna. Oli pikem töö (320 trükilehekülge) ja kogusin paar aastat selleks andmeid, uurisin arhiivides, korjasin asjaosaliste isiklike mälestusi jne. Tol punasel ajastul anti Tartus välja venekeelset ajalehte «Molot». Seal avastasin, et Adams oli olnud tol ajal selle lehe peatoimetaja. Ta esines lehes Vladimir Aleksandrovski nime all. Vähesed teadsid seda, et Adams oli olnud aktiivne kommunist. Kaalusin, mis teha. Kas öelda oma uurimuses, et Vladimir Aleksandrovski ei ole keegi muu kui praegu tuntud

luuletaja Valmar Adams. Kuid jätsin selle tegemata. Ei tahtnud unustuse hõlma vajunud asju hakata taas üles soendama, pealegi oli see olnud tema verivärskes nooruses (ta oli tol ajal 20 aastat vana) ja ise ta oli 1938. a. stipendiaadina Tšehhis. Mõtlesin, et tolle vana asja esile toomine võib talle halvasti mõjuda. Kõneldes ajalehest «Molot» märkisin toimetajana vaid Vladimir Aleksandrovski.

See osa oli «Postimehes» ilmunud, kui järgmisel päeval mingi asja pärast tuli toimetusse prof. Hans Kruus. Nähes mind ta ütles, et loeb minu uurimust lehest, ja küsis, kas ma tean, kes on Vladimir Aleksandrovski. Vastasin jaatavalt. «Miks sa ei ole seda siis oma töös märkinud? Ajaloo uurimuse ülesanne on kõik mõisted dešifreerida!» Nime-tasin põhjuse, miks ma seda ei teinud. Mu vastus professorihärrat ei rahuldanud. Ajaloo ülesanne olevat igasugune tõde välja tuua.

Pärast N. Liidu ultimaatumi esitamist Eestile hakkas Adams igapäev toimetuses käima uudiseid küsima. Mis on teada uue valitsuse moodustamisest? See erakordne huvi äratas kahtlust, pealegi kui oli teada tema noorpõlve side kommunistidega. Kord, kui teda tänaval kohtasin ja ta jälle suure innuga hakkas pärima uudiseid uuest valitsusest, kuid mul ei olnud talle midagi öelda, ta sõnas: «Mulle näib, et paljud teavad rohkem kui mina, aga mulle lihtsalt ei öelda!» Lisas siis: «Ega see kõik nii ei jää nagu mõned arvavad. Kus metsa raiutakse, seal laastud lendavad!»

Hiljem oli mul Adamsiga veel paljudel kordadel kokkupuutumisi, kuid sellest kõigest edaspidi.

Punavägi okupeerib Eesti

Kui ma esmaspäeval 17. juuni hommikul läksin toimetusse, olid seal ees meie vägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri karmid korraldused lehes avaldamiseks. Nendes keelati: 1. Igasugused rahva kogunemised ja koosolekud. 2. Igasuguste teadete avaldamine N. Liidu täiendavate väeosade Eestisse saabumise kohta, eriti nende relvastuse ja dislokatsiooni suhtes. 3. Päevapildiparaatide kaasas kandmine ja väeosade pildistamine on valjult keelatud. Selle sundmääruse vastu eksijad langevad sõjakohtu alla.

Oli selge, et meie valitsus tegi omalt poolt kõik, et vältida võimalikke provokatsioone ja nendega koos uusi süüdistusi Eesti riigivõimu vastu.

Eelmisel päeval esitatud ultimaatumis oli kõneldud N. Liidu uute täiendavate väeosade saatmisest Eestisse, kuid nagu hommi-

kul meie toimetuse Tallinna osakonnast oli teatatud, et juba öösi ilmunud Vene tankid Tallinna ja nimelt Paldiskis asetsevat N. Liidu baasist. See mõjus kummalisena ja lõhnas kogu maa täielikust okupeerimisest, sest miks pidid just baasides asuvad väeosad kiiresti maale laiali saadetama, kui ultimaatumis oli just rõhutatud uute täiendavate väeosade toomist, mitte kogu maa okupeerimist. Ühtlasi sai ka teatavaks, et öösi on N. Liidu väed ületanud Narva ja Pihkva juures Eesti piiri ning liiguvad sisemaa suunas. Palju neid oli või kuhu nad suundusid, seda ei teatud. See kõik tõendas, et Moskva uus nõudmine oli täieliku okupatsiooni teostamine, kuigi seda esitatud ultimaatumis oli püütud varjata ebamäärase sõnastusega.

Pöörasime toimetuse raadioaparaadi Leningradi saatja lainele, kus päevauudistes räägiti, kuidas N. Liidu valitsus on olnud sunnitud esitama Eesti ja Läti valitsusele ultimaatumi, sest need on rikkunud abistamis-pakti ausat täitmist ja septsenud N. Liidu julgeoleku ohustamist. Kogu Nõukogude Liidus olevat käimas töötajate miitingud, kus Rahvakomissaride Nõukogu otsus Eesti ja Läti osas tehtud teatavaks ja rahva poolt üksmeelselt heaks kiidetud. Tassi poolt sõnastatud vastav teade Eesti ja Läti kohta oli sügavalt süüdistav ja toon, millega Leningradi saatejaama direktor selle esitas, oli äärmiselt ebasõbralik. Kuulasime seda ja meis kasvas veendumus, et asi näib võtvat halvema pöörde kui seda eilse ultimaatumi teksti põhjal võis oletada.

Üks Pihkva kaudu tulnud tankiüksus pidi lõunaks jõudma Tartusse. Peagi saabus toimetusse teade, et Vene tankid on juba Jaamamõisa heinamaal Räpina maantee ääres. Umbes kella 1 paiku läksime kolmekesi — J. Kitzberg, A. Tõllasepp ja mina — «külalisi» vaatama. Ja tõepoolest Tartu linnale kuuluva Jaamamõisa heinamaal oli mõnikümmend väiksemat tanki, mille juures oli näha mõned pruunikashallid mundris, punase viisnurgaga mütsi ees mehed. Suur enamik tankide meeskonda aga oli masinate sisemuses. Teepoolsele küljele olid asetatud mõned patrullid püstolkuulipildujatega.

Ilm oli päikesest ja suvi oma haritipule jõudnud õitsemisest tulvil, kuid see vaatepilt siin — meie maale ja rahvale hävituse toojatega masendas meeli, nii et kõik muu kadus selle varju. Tõllasepp küsis ühelt patrullilt, miks nad ei tulle linna. Vastati, et neile on antud käsk tulla ainult linnani ja siis jääda ootama uusi korraldusi.

Teade Vene tankide jõudmisest Tartu juurde levis kiiresti. Samal õhtupoolikul mõned Tartu kommunistid, eesotsas Valli Monika Haldrega, kes oli röntgenoloog

Haldre naine, olid käinud saabunud tankiste linna taga tervitamas punaste roosidega.

Miks jäi esimene tankiüksus linna taha peatama? Nagu tagant järele selgus, kartis tankidiviisi komandör, kellele allus too üksus, et linnas võidakse hakata tanke ründama (!). Linna tulek teostati alles järgmisel päeval, kui tanke oli saabunud suuremal arvul ja linn nende poolt haardesse võetud.

Kolmapäeva 19. juuni hommikul toimetusse läinud, oli seal ees uus üllatus: Tallinna oli saabunud kompartei keskbüroo liige Ždanov erirongiga. Riiga olevat läinud samal ajal kurikuulus prokurör 1937. aasta Moskva kahjurite protsessist — Wõžinski ja Kaunasse väliskomissari abi Dekanosov. Mis need tegelased öieti tahavad, küsisid paljud lugejad, kes olid kuulunud raadiost hommikusi päevauudiseid. Mida sai toimetus küsijaile vastata, ainult oletusi. Mäletan, kui ühele sellisele järelepärijale ütlesin, et tõenäoliselt Ždanovi tulek on ühenduses uue vabariigi valitsuse moodustamisega, sest Tallinnast kuulsime Ždanovi kontakti võtmisest meie presidendiga. Usutleja ei jäänud mu vastusega rahule ja sõnas: Kas siis nüüd tahetakse presidendile ette dikteerida, keda valitsusse kutsuda! Nii võivat siis panna valitsema päris põranda-alused kommunistid ja see oleks ju täiel määral vastuolus abistamispahtiga, kus sõnaselgelt on öeldud, et see pakt milgi määral ei tohi riivata lepinguosaliste riiklikku korda ja majanduslikku struktuuri. Vastasin, et tema seletus on kõigiti loogiline, aga meie praegu ei tea Ždanovi tuléku põhjustest midagi rohkem kui vaid võib oletada, et see on ühenduses uue valitsuse moodustamisega.

Neljapäeva 20. juuni õhtul teatati toimetuse Tallinna osakonnast, et linnas olevat rikutud meie ülemjuhataja sundmäärust ja töölisühingute esindajad olevat kutsunud

õhtuks, või omal algatusel läinud, töölisvõimlasse nõupidamisele, et homme ühiselt tervitada punaarmee.

Kella kaheksa ajal läksin sööklasse «Koit», et süüa õhtueinet. Seal istus ka Valmar Adams, kes mind silmates tuli jälle vana küsimusega: «Kes on meie Paleckis?» Vastasin, et seni pole olnud uuest valitsusest midagi kuulda. Küsija jäi nagu pisut mõttesse, siis sõnas: «Ega see nii ei jää, midagi peab juhtuma.»

Õhtusöök söödud ruttasin toimetusse oma tööle. Vahepeal oli tulnud meie stenografisti M. juurde Ado Birki tütar Regina, kes kuulus samasse naiskorporatsiooni, kuhu meie stenografistki. Preili Birk oli just parajasti lahkumas, kui Ülikooli tänaval marssis «Postimehe» hoonest mööda üks punaarmee väiksem üksus ja laulis «Široka strana moja rodnaja» (eesti keeles vabas tõlkes: Suur ja lai on maa, kus on mu kodu). Trepikojas oli aken avatud ja sealt kostis eriti selgesti laul ning marssijate sammude rütm tänava sillutiselt. Preili oli jõudnud trepikotta, kus laulu kuuldes kohe laskus aknalauale, kummardas pea välja ja laulis suure häälega mõõduvale salgale kaasa: «Kus nii vabalt hingata võib rind!»

Regina Birk oli sageli käinud toimetuses meie stenografisti M. juures ja nagu viimane ise ütles, olid need käigud enamasti seotud raha laenamisega. Tema oli isesugune juba oma välimuselt — üsna poisilik. Juuksed olid tal täiesti lühikesed ning lokkideta ja ta kehahoid ning kuju ei reetnud mingeid naiselikke vorme. Nüüd oli tast üle öö saanud kommunist, kes hõiskas kaasa punaarmeele. Kuid samal ajal oli ta oma õppetöös üsna laisk ning lohakas. Ning juhtus kurioosum, kui sügisel ülikoolis seati sisse marksism-leninismi kursust, siis oli Regina Birk esimene, kes selles aines läbi kukkus.

ANN MUST

Isiksuse tekstid

Tarbimisühiskond on sõna, mis ütleb enda kohta kõik ise ära. Tarbimisühiskond toodab tarbimiseks (ka oma liikmeid) — ühiskond mitte lihtsalt ei võta ette ega hakka näiteks olemasolevat vaimukultuuri tarbima, vaid luuakse ekstra selline kultuur, mida (testidega enne tuvastatud) keskmisel lollpeal on hea mugav tarbida oma mingite primitiivsete vajaduste heaks. Mõte on selles, et lollpea ei peaks pingutama — eelkõige ajusid, kui tal neid üldse on; et ta ei peaks isegi kätt entsüklopeedia järele sirutama jne. Ideaalne tarbitav ilukirjanduslik tekst peab pakkuma lugemispinget, andma kinnitust, et «näe, just sama, mis minagi arvan», ja siis ka veel mõningaid värinaid — südamepiirkonnas, kõhus või veelgi madalamal. Sellise teose kirjutamist on võimalik õppida nagu käsitööd või paremal juhul bridžimängu; ja luuagi see siis nagu mingi käsitööese. Ajalooline Umberto Eco tegi seda ja kirjutas sel moel kavatsusliku menuromaani «Roosi nimi». Eco teose päästis lamedusest huvitav ajalooline materjal ajastust (keskaja lõpp), millest on vähe lugeda olnud.

Vähemalt kolme perioodilise väljaande kirjandusosakonna toimetajad on mult lugusid tellides tungivalt soovitanud, et need oleksid lihtsakesed, enam-vähem debiilsed. Nad alul nagu kurvastaksid, et tõsiseid asju/väljaandeid enam keegi ei loe, kuid siis, minnes hoogu, «ütlevad ausalt», et nemad ka ei loe — viimasel ajal juba lausa uhkusega. Nad nagu ootaksid mult vastupihitust, et mina ka tegelikult ei loe, teen ainult näo, nagu loeksin, et võiksim siis koos ühisüleolekus muhelda.

Sellele artiklile ajendas mind tegelikult kõige enam intervjuu Enn Soosaarega, («Sirp» 28. juuni 1991), kus ta rääkis kirjandusest kui keerulisest ja kõrget tehnikat nõudvast käsitööst, kus igal juhul peab võtma arvesse ka teiste tunnustust leidnud käsitöölise erialaseid nippe. Vastu vaieldale talle ei saa — seda enam, et ma sain aru, mis talle muret teeb — aga ma tundsin selle järel, et kui see ongi kirjandus (e olemus), siis on kirjandus asi, mis mind absoluutselt ei huvita.

Mis vahe on tarbekunsti (käsitöö) eseme ja kunstiteose vahel? Ilusa vaasi ja Michelangelo «Taaveti» vahel? Kui tahes ilus vaas on mõeldud lilledel paigutamiseks. «Taavet» on mõeldud jumal teab milleks — mitte millekski. Ta on kasutu, iseenesena, otse sellisena tarbijale tarbetu. Kui Tarbija ostab kunstiteose, siis teeb ta seda raha paigutamiseks või renomee loomiseks — ta on leidnud võimaluse oma tarvet rahuldada millegagi, mis mitte selleks loodud ei ole; nagu metsveised arvatavasti mitte selleks oma piimanäärmeid ei arendanud, et inimesed neid farmides lüpsaksid.

Ka isiksus on ühiskonnale kasutu. Ta võib olla pigem kahjulik, sest selleks, et säilida ja areneda isiksusena, peab ta ujuma pidevalt vastuvoolu. Niipea kui ta otsustab ühiskonnale (seltskonnale, perekonnale jne) meeltemööda olla, on ta omadega läbi, sest algab laviin, mille alla ta jääb, kui ta kiiresti välja ei rabele. Ta hakkab sekeldama ja sebima ja elama, «nagu kõik normaalsed inimesed». See kulutab sisemiselt kiiresti ära ja ei jää enam ressursse oma sisemina ehitamiseks. Inimene on see, millele ta pühendab põhilise osa oma ajast. Kui ta kulutab kogu oma päeva raha kokkuajamisele (teeb tööd, mida ei armasta) ja ülejäänud aja naise pilli järele tantsimisele, teleka vaatamisele jne, siis võib ta sõprade ringis ükskõik kui tarka juttu ajada, aga ta ei ole midagi muud kui massiinimene, tarbimisühiskonna tarbija ja tarbitav. See, et sisemiselt midagi olla, millegi poole minna, võtab nii tohutu hulga energiat, et mingi raiskamine pole lubatud. Ma ei kujuta ette isiksust, kes saadab kõik oma õhtud mööda Klubis.

Isiksus on ise-kas. Ta peab ise kõik asjad läbi mõtlema ja väitlema, ta ei saa valmistõdesid, moeseisukohti ja -hoiakuid automaatselt omaks võtta, isegi kõige üldomaksvõetumaid. Sellepärast on ta tekstid, kui ta juhtub neid looma, huvitavad ka sel juhul, kui ta pole käsitöölisena silmapaistev. Tavaliselt ta polegi, sest sellisel inimesel pole teosed kunagi eesmärk omaette, vaid arengu kõrvalprodukt ja tunnustus. Ta ei kibe end ühtegi tsunfti mõnusalt sisse seadma. Mida vanemaks ta saab, seda targemad, seda huvitavamad on ta tekstid. Afektid rauguvad. Maaja loor kulub hõredaks ja hakkab siit-sealt läbi paistama.

Kui leian kirjanduses — kirjutatud tekstides — selle elulaadi tunnuseid, siis sellest mulle juba piisab, et jääda kuulama. Käies oma teed, huvitavat mind teiste rändajate reisimärkmed. Peatähtis on mulle raamatuid autori isiksus. Lugesed, pilti vaadates, muusikat kuulates kohtub inimene inimesega, vaim vaimuga.

Hästi on meelde jäänud, kuidas kord ammu kirjutas Harald Keres pahaselt mingist lavastusest (lavastaja oli autorit n-õ vabalt tõlgendanud), et miks topib keegi end tema (Keresel) ja autori vahele. See on just sama, mis ärritab mindki ikka ja jälle. Ray Connif oma koori ja orkestriga saadab korda lausa isiksusevastaseid kuritõid! Iial ei ole ma saanud vastumeelsusest vaadata toimetaja seksumist kelle tahes käskikirja, see on õudne isegi juhul, kui see on põhjendatud. Nagu songitaks kellegi elavas koes.

Loetutest kõige kirglikum ja kõige sõõbivam ilukirjanduslik teos mulle armsal teemal — isiksuse tee enda poole, pingutus end omaloodud tervikus kehtestada — on Meyrinki «Golem» (näiliselt paradoksaalsel kombel ka omaaegne menuromaan, nii et loodetavasti annab keegi ta nüüd ehk uuesti ja täielikult välja). Kõik Maughami teosed puudutavad mind. Iga Borges tekst annab võimaluse mõelda juba tuntud asjadest uut moodi (olgu siinkohal mainitud, et Borges on nimeetanud «Golemit» enese kirjandusele äratajaks). Mis mulle neist autoreist enim meeldib, pole tihti kirjanduslugudes eriti kõrgelt koteeritud — Maughamilt «Kitsas nurgake», Hamsunilt «Viimne peatükk» — nähtavasti on neis nõrk just see käsitõenduslik külg, mida aga mina tunnen ballastina.

Ernst Enno luules olen paarkümmend aastat lausa elanud — nagu koi uuristanud end sinna sisse.

Uku Masingu esseedes olen elanud hilisemal ajal.

Kõige viimasel ajal avastasin Reed Morni Sain kätte tema «Tee ja tõe» (Toronto, 1956). See on ainus romaan, mida, otsekohe kui olin lõpetanud, alustasin jälle otsast. Täiesti rabav! Võibolla pole ta selles eespool mainitud mõttes üldse kirjandus. Seal ei juhtu mitte midagi — tegelikult juhtub, aga seda ignoreeritakse täiesti, selle asemel esitatakse meile «targutusi» — ainult aeg voolab. Inimene, isiksus valmib, ja viimases peatükis on ta valmis — te veendute selles, kui loete. Harilikult tehakse raamatuid vastupidi — sündmustik on esiplaanil ja üldistus kulgeb teksti all (kui kulgeb); Mornil on vastupidi. Selle raamatu ilmumise ajal lähenes Morn 60le; 30le lähenedes avaldas ta «Andeka parasiidi». Täpselt sama raamat! Aga isik on

afekteeritum ja toorem, kuigi jahedamõistuselise juba siis. Esimeses raamatus on stiilset käsitööd, mida hinnati ka kirjandusauhinnaga; teises ollakse käsitöö juba ületanud. Igatahes on «Tees ja tões», olgu ta siis ilukirjandus või mitte, saavutatud see lihtsuse ja tarkuse ühtsus, millest aina võib kuulda ja lugeda, kui suur väärtus see siin elus on.

Chichesteri päevikuid niipea vist kirjanduslugedesse ei võeta. Ega nad pole ka sündmustikult põnevad: lappisin, paikasin, halssisin, oli kõvasti kreenis, tuli tuvi ja ei usaldanud mind, isegi Kap Hoorni juures ei saa inimestest rahu. Mis siis on nii õdselt kütkestavat selle autori puhul? On neid ju lennanud ja purjetanud küll ja päevikuid pidanud ja ära uppunud. Aga see on see, et inimene (üha enam samastuma hakkavad mul inimene ja isiksus) elab, nagu ta tunneb, kõik on tervik — teooria, praktika, süda, mõistus, ja selles terviku tugevuses ei lase ta end ühiskonnal (ja teistel kondadel) vormituks ja õõnsaks hõõruda. Kas on võimalik Chichester, kes satub harilikust väikekondanlastest eide tuhvlile alla, Chichester-parlamendisaaadik, kes aina sekeldab ja vahutab nii kaunilt riskirühmadest ja ainus, mis ta tõepoolest teeb, on, et tõstab endal palka, Chichester, kes kummatab Klubis ühe viskiklaasi teise järel, kuna purjetamiseks ei maksta dotatsiooni ja tuul puhub ka valelt poolt ja üleüldse on ta *the lost generation*, Chichester-põllumees, kes ei saa aga põllumees olla, sest moodsat tehnikat ei ole või ei anta, labidat ta aga maasse ei löö ja vikatit kätte ei võta, sest «tänapäeval oleks see vähe imelik»?

Olen lugenud Peeter Mudisti kirjutisi, mida ta minu teada iial ei lihvi ega paranda. Ta lööb need oma vana tüüpi kirjutusmasinaga paberi ülemisse otsa — nähtavasti saab lugu enne otsa, kui ta seda oodata oskab. Kõik, mis ma olen talt lugenud — isegi mingid filmireklaami kavandid — kõik viimseni on uus ja huvitav — mulle, kes ma palju lugedes harva enam leian midagi huvitavat (ka väliskirjanduses). Ka kirjanduslik stiil, muide, on Mudistil hea. Kuid ta on selle ise loonud, mitte õppinud.

Nüüd Borges, kes ongi professionaalne kirjanik — aga ikkagi alles peale seda, kui ta on isiksus (inimene). Ta võtab mille tahes ja teeb sellest millegi. Ta näitab kõige mõtestamise võimalikkust. Tema intellekt tundub olevat pidevas panteistlikus ekstaasis. Kõiges võib olla võrdset mõtet, aga seda mõtet paistab olevat niivõrd palju, et see ähvardab muutuda juba mõttetuks (nagu kõik värvid sulavad spektris valgeks), aga isegi kui nii, siis on see mõttetus nii tulvil võimalikke mõtteembrüosid, et see mõttetus on ainult

nagu peenar mõtetele. Me lihtsalt ei saa hoomata kogu mõtet korruga — nagu Čapeki apokriivas «Jälg». Jumal ilmutab end igas pisiasjas ja ometi ei oiegi teda võib-olla, aga kui teda ka ei ole, siis selle võimalikkuse läbi ta peaaegu ikkagi kehtestub. Borgese vaim seob endas kõik, kuid ühtki seost ei esita ta tõesena, lihtsalt miski pole välistatud. Ta on puhtalt idee-alist. Kuid sealt tuleb Umberto Eco. Kuna Eco vihkab idealismi ja seoste nägemist ja kuna tema eriala on keskaeg ja ta ihaldab teha menuromaani, siis teeb ta Borgesest realisti (keskaegne realist vastab umbes meie idealistile) — «Roosi nimes» pime labürindikujulise raamatukogu valdjas Jorge de Burgos — ja ründab teda ägedalt nominalistlikult (umbes meie materialist) autoripositsioonilt. Paljusõnaliselt korrutab ta, et mingit süsteemi maailma asjadest pole ja et mingi teadmine pole asjade põrmustumise tõttu üldse võimalik — lõppepisood teeb meile lausa puust ette, kuidas see nimelt võimalik pole — ja laseb kättemaksuks Jorge de Burgosel, kelle jaoks asjadest on kindel süsteem (erinevalt Borgesest), surra groteskset mitmekordset surma — autor tundub seda suremist lausa sadistlikult nautivat; ühtlasi siis muidugi sümboliseerib see surm ka süsteemi-illusiooni hajumist. Kuid küll oli ikka tümitada vaja seda, mida polegi! Aga tähelepanuväärne on hoopis üks teine asi. Nimelt üks on, mida autorid otsesõnu ütlevad, ja teine, mida nad teevad (näiteks teose ülesehitusel). Borges idealistina ei satu oma «ideedest» kunagi sedavõrd vaimustusse, et katsuks neid lugejale peale suruda. Ta loob terveid tiirlevaid universumeid, kuid ta ei katsu meid veenda, et need universumid ka tõeliselt eksisteerivad. Ta elab neisse sisse, tunneb pitsitust kur-

gus, kuid järgmise käeviipega juba hajutab ta kogu loodu. Alati hoiab Borges tühja koha võimalikule objektiivsele, tema mõtlemisest sõltumatule tõe. Kuid mida teeb seoseid maapõhja vanduv Eco? Kogu ta romaan on kunstlikult ja kohmakalt välja mõeldud seoste süsteem. Kriminaalromaanil ongi raske neid vältida. Laibad ilmuvad paljutähenduslikult ainult sellepärast, et oleks võimalik Borgese tähenduste-nägemist välja naerda. Kuid paroodiaga on nagu kirjandustõlgenduste ja muusikatõtlustegagi: need on õigustatud ainult siis, kui uus mõte pole originaalist nõrgem. Ecol on. Samas pakub ta standardseid seoseid: Jumalaema — müüdav tüdruk, armastus kui patt ja kõrgeim (vaimne) õndsus. Kui Eco poleks nominalistina silmakirjalik, oleks ta pidanud looma hoopis «lagunenuma» teose.

Elukutseline kirjanik Borges on eelkõige isiksus. Kirjanduses asjaarmastaja Eco on eelkõige kirjanik — käsitöölaine.

Võtan otsad kokku tsitaadiga Reed Morni «Tee ja tõe» viimasest peatükist (mitte parimaga, mis sealt leidnud oleks, aga koha- seimaga): «Inimene aga on üldse kadunud maailmast. Diogenes otsis teda laternaga; nüüd peaks teda ehk otsima mikroskoobiga, seda sädet, mis maisusse on kustumas. Maailmas on vaid veel diktaatorid, direktorid, ametnikud, töölised, kuningad, filmitähed (kirjanikud — A. M.) ja igasugu muud keeruka maailma igapäevavajaduste järgi moonutatud olendid, mitte aga inimesed. Keegi ei vajagi inimest; kõik otsivad eriteadlast, sest maailmast on saanud vaid töökoda, kus amet elab inimese kulul, on kõikjalt välja tõrjunud inimese. Otsigu igaüks eneses inimest ise, kuni leiab.»

ELAV AJALUGU

EA JANSEN

Mälestuskilde «Elbumusest»*

Kui tundsin, et peaksin kirja panema omagi mälestused ühest Tallinna koolinoorte väga mitteformaalsest ühendusest suure sõja eelõhtul, märkasin kokkumusega, kui vähe ma tegelikult mäletan, kui udused ja fragmenteeritud on tolle aja pildid mu teadvuses. Meelde on jäänud pigem küll see, mis mulle oli miskitpidi emotsionaalselt tähtis, kui see, mis kultuurilooliselt oluline. Ent ka igasugused meenutusviiksatsioonid võivad aidata luua mosaiikpilti ajastust ja asjaosaline ise ei peagi püüdma lõplikku inventuuri teha.

Nõnda siis, oli säärane koolidevaheline ring nimega «Elbumus» (algul nimetatud «Hüperboloidne Elbumus»), mis käis koos 1930. aastate lõpul. Nimi ise annab aimu osaliste pretensioonikusest ja ühtlasi sumpaatia keeleuenduse vastu. Väliskirjanduses on «Elbumusest» juttu tehtud. Orvo Asti kirjutist sellest rühmast on Rein Kruus «Loomingus» refereerinud ja kutsunud üles ka naisosalisi (Ilse Lehistet ja allakirjutanut) oma meenutusi jagama.

«Elbumusse» tuldi kokku püüde ja sooviga kultiveerida humanistlikku vaimust vastukaaluks argisele väikekodanlikkusele, mõtte-loomusele ja autoritaarse režiimi formaalsele rahvuslusele. Eesmärk oli avaram osasaamine maailma mõtte- ning kunstivooludest ja liikmete kirjandusloomingu tagantõhutamine. See oli jällegi üks eestlastele omane eurooplaseks-saamise pürgimuse avaldusi, koolinoorte nooreestlus. Muidugi ei saa «Elbumust» võrrelda «Noor-Eestiga», sest professionaliseerunud rahvuskultuuris koolilapsed vaevalt enam ilma tegid. Aga ju ikka eesti vaimuelus ja ühiskonnas mingi vajadus vaimse taasärkamise järele oli ja «Elbumus»-taolise rühmituse tekkimine seega millegagi põhjendatud. Ja vähemasti elbujad ise said ellu kaasa midagi väga olulist, mis olnuks kindlasti palju tähendusrikkam ka eesti kultuurile, kui eestlaste kogu elu poleks just «Elbumuse» poiste ja tüdrukute täiskasvanuks saamisel tabanud katastroof. Aga mida ei ole elbujad andnud siiski.

Kesksed kujud elbujate seas olid Ilmar Mikiver, Orvo Ast ja Ilmar Laaban. Nemand andsid tooni.

Ilmar Mikiver, hüütud Impsuks, oli vanim Loksa kellaspea andekate poegade triumviraadis. Ta on praegu Eestis küllap

kõigile tuntud raadioajakirjanikuna, ehk ka luuletajana. Keskmine vend Olev (Olts) käis samuti «Elbumuses» ja on praegu kunstnik Rootsis. Ilmar Mikiver käis algul Gustav Adolfi gümnaasiumis ja läks siis üle Tallinna kuulsasse Reaalgümnaasiumi, kus olid ees Orvo Ast, Ilmar Laaban ja Olev. Muide, vahemärkusena: tollal oli igal Tallinna koolil oma tugev individuaalsus, oma üldtunnustatud Vaim, ja lahe «reaali vaim» oli üle kõige — ehkki direktoriks oli sel ajal hästi konservatiivne Karl Koljo. Ilmar Mikiveri juurde tagasi tulles: tema tugevus oli ergas vaim, luuletalent ja sama tugev huumorimeel. Kena bariton oli tal sellal ka, ja kui ta laulis oma lemmikvalssi «Mu kodu on Roslagen/ Rootsimaa rand — ...» ja me selle järel papa Janseni (minu isa August Jansen) ateljees tantsisime, ei võinud me muidugi aimata, et mitmete meist Rootsimaa ja veel kaugemad rannad koduks saavadki. Mikiveri vendadel oli meremeeste laulude näol suur tagavara Loksa uemate folkloori.

Orvo Ast — Orvel — oli oma isalt, Karl Rumor Astilt, pärinud vilka sule ja tal oli hea prosaistitalent. Tema — aga teistegi — kirjanduskatsetusi võib leida ajakirjade «Realist» ja «Eesti Noorus» veergudelt. Temalgi oli üliarenenud naljatoon. Tõepoolest, nali polnud meile naljaasi, vaid ellusuhtumise küsimus, ja pärast, sõja ajal, oli völla humor see, mis elada aitas. Orvo Ast üllatas veel sellega, et läks 1940. aastal ülikooli astudes õppima veterinaariat¹.

Kolmas eredam elbuja oli Ilmar Laaban, Labunn. Ta oli «Elbumuse» aegadel kuidagi ülinoor, lapseohtu, teisalt aga üliüderitud juba siis, kõiki võimalikke stereotüüpkuju- telmi trotsiv, mässuline kunstides ja filosoos-

*Kõos Ilmar Laabani täiendustega (lindistatud «Vikerkaare» toimetuses 30.07.91, kui hr. Laaban juhuslikult sisse astus ja talle Ea Janseni «Elbumuse»-lugu näidati.)

¹Eriiline üllatus see siiski ei olnud ka, sest tema oli — tõenäoliselt põhjendatult — veendunud, et temal oma sotsiaalse päritoluga (tema isa oli omaaegne sotsiaaldemokraatlik liider ja tol ajal Eesti Vabariigi diplomaat) ei ole mingeid šansse saada sisse arstiteaduskonda. Siis ta katsus astuda võimalikult lähedasse teaduskonda — loomateaduskonda, ja jäigi pärast sinna ja saigi veterinaarriks, kuni ta lõpuks 40 aastat hiljem läks sellelt tema jaoks natuke nüürit ja vaimuvaeselt alalt üle viiruste uurimisele mikroskoobi taga laboratooriumis.

fias. Mälu ja keelteoskuse poolest ületas ta kõiki.

«Elbumuses» käisid veel Ilse Lehiste Lenderi gümnaasiumist, kes nimeka keeleteadlasena on vist praegu küll kõigile tuntud, ja tema vend Lembit Lehiste Westholmi gümnaasiumist. Tema mobiliseeriti puna-armeesse ja langes sõjas. Westholmist olid «Elbumuses» veel Erik Joonas² ja Ivar Paulson, kes eksiliselt teatavasti väljapaistvaks etnoloogiks. Paulsoni sulest pärineb asjalikkuse ja mitmekülguse poolest seni ületamatu käsitlus eestlaste muinasusundist. Kahju, et selline teadlane nii vara suri.³ Gustav Adolfi poistest oli meie seas Kalju Oja, praegu tuntud ERSP poliitikuna. Vahepeal osales veel Hilja Viires Lenderist ja terve hulk oli neid noori, kes otseselt rühmituses ei olnud, kuid meiega tihedasti suhtlesid: Essi Martin, minu pinginaaber Kommertsgümnaasiumist, Raoul Rimmelgas Reaalkoolist jt.

Omamoodi guruks elbujatele oli Helmut Tarand, tollal «Eesti Nooruse» toimetaja, kes ka meie kirjatöid avaldas, looma õhutas ja tehtut teravalt eritles. Ta oli meie jaoks igitark ja igatpidi autoriteet, tõelise humanitaarlase etalon. Eriti lähedased olid talle (ja suhtlesid temaga väga tihedasti) Ilmar Mikiver ja Orvo Ast.

²«Elbumusse» kuulus Ilmar Joonas. Erik Joonas oli Ilmari isa, juhtiv sotsiaaldemokraatlik ametiühinguteislane, üks «Rahva Sõna» väljaandjaid, kuni see vabariigi poliitise poolt kinni pandi 1938. aastal. Leht hoidis ilmumisajal väga julget joont.
³Ivar Paulson ei olnud kunagi «Elbumuse» liige. Ta käis vist ainult korra ühel meie koosviibimisel. Teda ei tahetud vastu võtta tema teatava kergelennulisuse tõttu — mitte kõrge-, vaid just kergelennulisuse tõttu. Ta oli päris hea epigrammist ja ma isegi arvan, et poliitilistest epigrammidest, mida tol Eenpalu ajal kirjutati, olid tema omad kõige paremad. Päris täpselt etnoloog ta ka ei olnud, pigem usundiloolane. Ta doktorereus Stockholmis. Paulsoni doktoriväitekirja teemaks oli Põhja-Aasia, põhiliselt Siberi rahvaste muinasusund. Doktoriväitekirja polnud väga originaalne, kompileeris ja järgis tema professori Åke Hultzcrantzi teese. Hultzcrantz uuris Põhja-Ameerika muinasusundit ja Paulson püüdis tõestada, et tema püstitatud kategooria kahe-kolme hinge olemasolust loodusrahvaste usundis kehtib ka Põhja-Aasias.

Paulsoni varane surm oli muidugi tragöödia. Kuid teda vaenati paguluses — ta elu tegid kibedaks rühma SD 4 (Sicherheitsdienst) mehed. Ta ei pääsenud näiteks kunagi Ameerikasse. Põhjuseks oli tema mainitud kergelennulisus. Koolis kuulus ta ühtaegu nii kommunistlikku kui rahvus-sotsialistlikku salaringi. Mõlemalt poolt tuli see välja, ta heideti mõlemalt poolt välja ja mõlemalt poolt tabas teda kustumatu vaen.

Mind värvas «Elbumusse» 1937. aastal Orvo Ast. See oli peale meie progümnaasiumi lõpupidu, mille tarvis kirjutasin värssmuusikali — ooperiparoodia «Dulcinea ja Alfonso ehk õelusest ei tule õnne». Tänu meie klassijuhatajale Natalie Meile lavastati see suure aplombiga; N. Mei ja minu ema kaudu saime lavastajaks Voldemar Mettuse enda, ka osa kostüüme oli «Estoniast»; ülejäänud kostüümid ja dekoratsioonid tegime N. Mei juhendamisel. Kutsusin sellele peole perekonnatuttava Orvo Asti, tema ema, tohter ja sotsiaaldemokraat Alma Ast ja minu ema olid head sõbrad. Ja nii ma sattusin «Dulcinea ja Alfonso» tõttu tütarlastekooli kooliplika iljööst hoopis teise keskkonda.

Aga ma mäletan kahjuks õige vähe ja õige ebakonkreetselt «Elbumuse» koosolekuid. Esimene koosolek, milles osalesin, oli Ilmar Laabani, see tähendab tema isa, auväärse postiametniku korteris tollase Politsei platsi ääres. Seal rääkis Ilmar Mikiver muuhulgas personalistlikust maailmavaatest, mida ta näis siis pooldavat. Mäletan seda, kuidas kõik tulid mind Kadriorgu saatma (minu isa, Peet Areni ja Karl Burmani ateljee-elamud olid tollal Peetri maja vastas), läksime Kadrioru kohvikusse ja Ilmar Mikiver sisenes, selg ees, roosa soni koolimütsi asemel peas.

Pärast olid koosolekud enamasti Astide ruumikas korteris Kopli tänaval Balti jaama taga, ka meil Kadriorus.⁴ Peeti referaate ja diskuteeriti niisama üldfilosoofilistel ja kirjanduslikel teemadel. Ikka enam muutus «Elbumuse» tuumik lihtsalt sõpruskonnaks, aga selliste vabade legaliseerimata ühenduste puhul on ju alati raske piiri tõmmata «organisatsioon» ja «seltskonna» vahele. Igatahes tegid elbujad vahepeal ka katseid legaliseeruda ning mõju avaldada ka väljapool oma kitsast ringi. Osaleti Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühingus ja astuti üheskoos ENÜ Tallinna Osakonna liikmeks. Selle koosolekutel esineti referaatidega. Mäletan, et pidasin Ilmar Mikiveri ja teiste inspireerimisel ettekande eesti pastorkonnast, mis ole küllalt kibealt kriitiline. ÜENÜTO piduõhtutel käisime ka hoolega ja meenub jõulupuu, kus Ilmar Laaban luges jõuluvanale Salvador Dali luuletuse «Suur Masturbant».

⁴Koosolekuid oli kõige rohkem Mikiveri üüritoas kusagil Paldiski maantee kandis Kassisabas. Mikiveride korteriperemes polnud keegi muu kui kunstliku keele oksidentaali looja — mul kahjuks ei tule ta nimi meelde, (Oksidentaali /occidental/ looja oli E. Wahl (1867—1948) — Toim.) Too mees oli saksa okupatsiooni ajal niivõrd avameelselt oma arvamust öelnud, et pandi hullumajja ja sinna ta surigi.

Ilmar Laaban oli oma avarale lugemusele toetudes meist kõigest kindlasti kõige ekstravagantsem ja pidas sürrealismi propageerimist juba siis oma missiooniks, katsetades ka vastava luuleloominguga. Salvador Dalile toetudes väitis ta kunstilise loomingu olevat paranoia ma-ei-tea-mitmenda astme väljenduseks. Ent teised elubjad jäid siiski ratsionalistideks ja neid iseloomustas humanistlik-demokraatlik-kosmopoliitlik-patsifistlik ellusuhtumine, ajastukohaselt pessimismi ja teatud nihilismi nootidega. Elbujatelegi avaldas mõju tollal nii moodne Spengler oma «Õhtumaa allakäiguga», mis sellal eesti keeles ilmus. Elbujate seas populaarne kirjanik Aldous Huxley (kes mulle isiklikult kõigest kirjanikest enim mõju on avaldanud) «Eesmärgid ja vahendid» (*Ends and Means*) oli oma vägivaldsete ja inimsuse põhimõtete tõttu üks meie käsiraamatuid. Filosoofilised huvid ei viinud siiski suurema süvenemiseni; meenutagem, et olime ikkagi väga noored.⁵ Suureks mõjutajaks oli emakeeles ilmunud vaimuvara, eelkõige «Loomingu» ja «Akadeemia» veergude kaudu. Tollal tungis eesti vaimususse üha enam inglise orientatsioon ja «Elbumuselegi» sai see suunavaks. Ants Oras inglise kirjanduse ja mõtte vahendajana oli meilegi autoriteediks. Mitmed meist hakkasid hiljem Tartu ülikoolis inglise filoloogiat õppima. Eesti kirjandusest olid hinnatud muidugi «Arbujad», see tähendab eelkõige Heiti Talvik, Betti Alver ja Uku Masing. Käisin ringi, «Tolm ja tuli», «Palavik» ja «Neemed vihmade lahte» kotis. Kujutavkunstis pälvisid meie heakskiidu vaid Kits, Kõks ja Lepo Mikko.⁶ Põhimõtteküsimumiseks oli meile igasuguste konventsioonide trotsi-

⁵Mina ise lugesin natuke filosoofilist kirjandust, aga rohkem huvitas mind psühhoanalüüs. Kes oli aga päriselt filosoof, see oli Raoul Rempelgas. Tema oli meist lend eespool. Tookord oli niisugune imelik lugu, et kahe lennu vahel oli kaks aastat — eelmine lend lõpetas 1938 ja meie 1940. Raoul Rempelgas oli ka natuke meie vaimseks onuks. Tal oli väga läbimõeldud esteetika, mille kohaselt ballett kui kõige puhtam kunstiliik oli kõige kõrgem esteetiline avaldus. Tal oli poolidealistlik, kuid üsna kriitiliselt idealistlik suunitlus — võib-olla ta oli isegi kantiaan. Ma mäletan, kuidas ta Tartus ülikoolis luges innuga Whitehead'i. Ta rääkis päris professionaalselt filosoofilist juttu, millele meie päriselt järele ei jõudnud. Temast sai siin ministeeriumiametnik, kes oma kaunishingelise huve ainult hobina harrastas. Aga õeldi, et tema ettekanded ja ametialased kirjutised olevat oma keele ja stiili poolest ainulaadsed. Ta suri umbes kümme-kond aastat tagasi, Jaan Krossil on mälestusi tema hilisematest aastatest. Ma sain tema kohta teateid, kui kohtasin Washingtonis tema õde, Pedro Krusteni abikaasat. Ta oli tõesti üks kaotsiläänud anne, esmajärguline esseist oleks temast küll saanud. Tal oli ka elegantne esinemine, nii et sel sisul oli perfektno ümbris.

mine ja väikekodanlaste šokeerimine, aga oma boheemitsemisega jäime riiete, kommete ja alternatiivse elulaadi poolest tänapäeva noortekultuuri vooludest muidugi kaugemale maha.

Me ei hoolinud poliitikast ja pidasime selle tegemist kahtlaseks ajaviiteks. Siiski olime samas veendunud demokraadid ja totalitarismi vastased. Marksismist ei teadnud me midagi. Oli küll erandeid: Ivar Paulson näiteks väitis kord, et marksismist-materialismist lähtudes on võimalik konstrueerida kõige loogilisem ja selgem maailmavaade.⁷ See seisukoht poolehoidu ei leidnud. Pätsi «leeb» totalitarism ja ka ülepakutud isamaalik fra-seoloogia äratas meis vaid opositsiooni. Rahvusküsimumise ja omaenda rahvustunde üle me tollal ei juurelnud; olime ju see põlvkond, kes oli sündinud ja üles kasvanud oludes, kus «rahvusküsimumus oli lahendatud». Tallinna Koolinoorte Vaimukultuuri Ühingu hooldaja Johannes Aaviku väide, et väike-rahvas peabki olema šovinistlik, pani õlgu kehitama. Rahvusliku, sotsiaalse ja kultuurilise katastroofi eelaimus oli 30. aastate lõpul õhus, ent kuidagi ikkagi abstraktne.⁸

⁶Need kunstnikud tulid hiljem, sest nad lõpetasid «Pallase» 1940 ja meie nende loomingu ei tundnud. Ükski neist ei olnud meile veel mingiks mõisteks. Ea Jansen sai oma isa, papa Janseni kaudu ehk Tartust infot, see on iseani. Aga mina külastasin tollal juba päris korralikult kunstinaütusi ja nägin kõiki kolme alles Tartus 1940. a sügisel. Mulle imponeerisid tollal Akberg ja Talvik.

⁷Seda ma ei usu. Talle olid nii natsism kui bolševism ainult mänguks. Aga mina olin siiski Trotskit mõnevõrra lugenud. Meil tuli igal semestril õpetajate toas üks saksakeelne raamat ette näidata — kohustuslik lektüür. Mina lugesin saksakeelset tõlgelt Trotski permanentsest revolutsioonist. See tekitas õpetajate hingedes mitte permanentse, vaid momentaanse revolutsiooni. Muidu oli minu marksism suhteliselt pinnaline.

⁸See eelaimus pigem eksalteeris kui hirmutas — mis minusse puutub. See kajastub ka minu tolleaegsetes luuletustes (mille hulgas on siiani avaldamatuid). Võin tsiteerida ühe luuletuse algust:

Joogem
ja söögem õllejoodikute kaelalülisid
ja olgem rõõmsad
sest päev mis tuleb
on täis punaseid täppe
ja suuri musti õliplekke
mida me ei kustutaks ka siis
kui keeraksime kummuli kogu oma

tänase õhtu

ja paigutaksime oma pidulauale
Nad viivad vastakuti vilistavaid ruume
ja lõõvad siis noaga vahele
toetamaks lammuvat maapangamaja.
See luuletus on 1938. või 1939. aastast, enne sõja algust. Ta ei ole säilinud ja lõppu ma ei mäleta. Aga tema lõpp ei vääri tema algust.

Vähemasti mäletan mina nii; võimalik, et eksin teiste elujate suhtes. Rahvuse säilimine, vaba areng ja enesemääramine oli *sine qua non*, ja isegi kõigi okupatsioonide, anneksioonide ja sõja tulles ei uskunud ma isiklikult, et ses osas võiks juhtuda midagi täiesti katastrofaalset.

1938. aastal oli Tallinnas väike kooliõpilaste mäss, millega oli seotud ka «Elbumuse». Sellal määrati haridusministriks kolonel A. Jaakson; sõjaväelase seadmine sellisele ametikohale äratas paratamatult opositsiooni nii noorte kui ka vanade seas. Peaminister Kaarel Eenpalu oli hädas, et noored — nagu ta ühes Tallinna koolinoortele peetud kõnes väljendus — «resoneerivad» liiga palju, mis «ajab nende hinged harali».⁹ Umbes samal ajal keelati kooliõpilastele jalutamine — promeneerimine, nagu seda võimud ise nimetasid —, Viru ja Harju tänaval. Õpilased avasid seepeale pidulikult uue «promenaadi» Reaalkooli ees Estonia puistestel; lõigati läbi punane lint, Ivar Paulson pidas prügikastil seistes kõne, matkides Eenpalu nasaalset hääletooni ja tema fraseoloogiat.¹⁰ Noilsamul päevil korraldasime

⁹Väljend «hinged harali» on mul väga meeles. See pärineb Eenpalu noorusest, tsariajast, kui võeti õhetavate põskedega vastu igasuguseid poliitilisi doktriine ja utoopiaid. Eenpalu ei tahtnud, et meie generatsioon samast puhastustulest peaks läbi käima, et meie hingi harali veetakse. Mind ajas tema kõne väga naerma. Tal oli üks retooriline võte: ta rääkis ennast väga leiili, hääli läks falsetti, siis ta tegi kunstpausi ja alustas jälle hästi sügavalt, nagu tõrre põhjast. Pärast ma sain kuulda, et ta matkis — aga oskamatult, amatöörlikult — Jaan Tõnissoni kõnekunsti.

¹⁰Ivar Paulson oli toonud oma ema juuksuriärist käärid ja ütles läbilõikamise juurde ajaloolised sõnad: «Meie valitus on õelnud meile, et olgu meil püss ühes, raamat teises käes. Samuti õeldakse, et eestlasi saagu rohkem. Nii et kõndigem mõõda seda puisteed, püss ühes, raamat teises käes ja peas sigimismõtted.» See lint ei olnud minu meenutuse järgi päris punane, vaid pigem roosa. Ja sõbis Paulsoni enda juurde ka, kes oli väga väärikas, aga natuke persifleeriva vääriskusega noormees. Ta armastas käia kõvakübaraga ja hakkas varsti ka jalutuskepiga käima. Ta visati Westholmist välja, kuid tema tegi rekordkiire käigu eksamikomisjoni ette ja lõpetas kiiremini kui meie. Üks tegu, mille eest ta koolist välja visati, oli see, et «Estonia» kontsertsaalis korraldati mingi heategev ball. Paulsoni isa oli kummivabriku direktor ja temale serveriti kontsertsaalis. Westholmi direktorile — tookord vist Mägraken — aga fuajeesse. Paulsoni isa ise pidule ei läinud, poeg üüris endale fraki ja istus siis kontsertsaalis, kuna tema direktor piilus ukse vahelt. Ma mäletan, et ma ise saatsin Paulsoni sinna teele. Enne tegime Balti jaama einelauas kahe peale ühe asuniku sirgeks. Temal oli siis juba saterkuub seljas.

Kommertsikooli aulas kirjandusõhtu, kus osales noori veel kolmest koolist: Reaalgümnaasiumist, Westholmist ja Lenderist. Kanti ette omaloomingulisi jutte ja luuletusi, mis olid looritatumalt või selgemalt totalitarismivastase suunitlusega. Laabani lühipala oli igatahes äratuntavalt Jaaksoni-vastane. Asja ajas teravaks noor Aadu Anderkopp (riigimees Ado Anderkopi poeg) Westholmist, kes osutas aula seinale rippuvaile Pätsi ja Eenpalu piltidele ja soovitas saata «sinna» tervitustelegramm allkirjaga: «torm veeklaasis ehk asjatud atakid».¹¹

Torm veeklaasis see ju oli, ja omajagu pahandust tuli ka — süüdlasi hakati haridusministeeriumi ülekuulamisele kutsuma (siiski ainult haridusministeeriumi). Meie Kommertsgümnaasiumi leebe ja demokraatliku vaimuga direktor Aleksander Veiderma kaitstes meid algestest peale ega lasknud meid kuskile. Kõvasti said direktor Karl Koljolt riielda Reaalkooli poisid ja juttu oli ka Kommertsikooli koosoleku algatanud «Elbumusest» kui kahtlastest punastest organisatsioonist. Seda tõestavat ka osalejate nagu Ast, Joonas, Jansen jt päritolu sotsiaaldemokraatlikest perekondadest. Muide, 1952. aastal süüdistati mind Tallinna KGBs kunagises kuulumises kodanlikku noorsoo-organisatsiooni, kuhu kuulunud kõrgseltskonna võsud (Ast, Joonas, Jansen jne). Eriti tõsiselt seda asja siiski ei võetud.

1938. aasta veeklaasi-tormi järel kedagi tegelikult ei karistatud, ka Reaalkooli poisid pääsesid koolist väljaheitmisest.¹²

«Elbumuse» vaimsus oli mulle ilmutuseks, tema tooniandvamad kujud autoriteediks ka siis, kui meid hiljem sidus lähedane sõprus. Kahjuks viisid ajaloo tormituuled head *kambajõhmid*, nagu me tollal end nimetasime, peatselt lahku. Poisid läksid saksa mobilisatsiooni eest Soome, mitmed kohe Rootsi ja kaugemale. Elujate hilisem enese-teostus on omaette lugudesari.

¹¹Sel kruvil on veel üks lisavint peal. Noore Aadu Anderkopi esinemise leidsid korrapidaja-õpetajad olevat niivõrd provotseeriva, et olid sunnitud asjast teatama haridusministeeriumi. Anderkopp vabandas ennast sellega, et ta kõeti eelmiste esinejate poolt üles ja ta rääkis meeltesegaduse olukorras. Aga tegelikult oli ta meie peale lihtsalt kade. Ta tahtis ka kuidagi fileerida. Aadu Anderkopi tollasel esinemisel on ka üks väike kurb tegelikkust ennustav dimensioon — tal tekkisid hiljem vaimsed häired ja ta sooritas Rootsis umbes 50ndatel enesetapu. Rootsist tahtis Anderkopp eesti üliõpilaskonnas Stockholmis hakata suurt rolli mängima. Kuid selle peale ähvardati välja tuua tema kirjutis fašismi ülistuseks, mis ilmus «Postimehes» Rooma marsi — fašistide

marsi — aastapäeval. Seepeale pidas Anderkopp targemaks mitte hakata poliitikat tegema. Üldiselt oli arvamused, et ta saadeti õieti Saksa SD poold eriuksandega algul Helsingisse ja hiljem Stockholm, kuhu ta jäi ka pärast Saksa riigi kokkuvõrsemist. Ta polnud sugugi andetu, kuid oli väga kurblik kuju.

¹²Rangemaid meetmeid ei võetud meie vastu tookord sellepärast, et Orvo Asti isa oli Brasiiliast Tallinnas. Ta läks haridusministeeriumi ja ütles, et kui kedagi hakatakse ülekohtuselt karistama, siis tema paneb asja suure kella külge. Siis summutatigi kõik ära. Mind ei kutsutud ülekuulamisele sel lihtsal põhjusel, et jäin lastehaiguse, mida ei olnud õigel ajal põdenud — leetritesse. Kui terveks sain, oli kõik juba möödas, ainult ülespidamise hinne tõmmati kolme peale. Mis puutub sotsiaaldemokraatlikku perekonda kuulumisse — siis ka Mikiveride isa polnud üksnes kellassepp, vaid kuulus vähemalt ühte riigivõimkonda sotsiaaldemokraadina.

Kooliõpilaste organisatsioonidest tol ajal ehk veel nii palju, et käisin kord Valgas karskusühingute kongressil — ma polnud mingi karsklane, oli lihtsalt hea võimalus kooli kulul sõita. See oli 39.—40. a talvel. Valgas liikus ringi kunagise Eesti Koolinoorte Liidu pabereid. See liit pandi võimude poolt kas 1923. või 1924. a kinni. Ja meie vaatasi, et huvitav asi ja endalgi tekkis mõte, et kui hakkaks seda liitu uuesti looma. Mina pidin haridusministeeriumis pinda sondeerima. Juhan Maisma ministeeriumist ütles mulle, et enne peavad ikka väikesed ringid tekkima, ja kui igas linnas, kus on gümnaasium, on selline ring tekkinud, siis võib liidu moodustada. Ärge astuge teist sammu enne esimest, ütles Maisma mulle. Ma sain aru, et selle taga on muudugi viivitustaktika, aga loogiliselt oli talle raske vastu vaielda. Ja varsti oli meil kool lõpetatud ja siis tulid kõik need sündmused, juunipööre ja nõnda edasi...

P.S. Ivar Paulsoni asjus

Kui mõtlen järele, võib Ea Janseni mälestus Ivar Paulsoni esinemisest «marksistliku» maailmavaatedeklaratsiooniga «Elbumuse» ringis siiski õige olla. Ainult et see, sõltuvalt Ea Janseni ja minu erinevatest maailmavaatelistest positsioonidest — olin tollal juba asunud sürrealismi omadele —, võis kosta ühele sama kangesti käremeelena kui teisele lootusetult paina. Tuleb meele, et Paulson kõneles mulle ka ühest sotsiaaldemokraatlikust ringist Westholmi koolis, mille liikmetena mainis tollase majandusministri Leo Sepa poega, küllap ka Ilmar Joonast ja võibolla Juhan Tuldav. Kuivõrd ta ise oli selle liige või ainult sümpatisöör, ei mäleta, igatahes kuulus tema vahekord sellega tema tolleaegses kaksikpalges — saatust väljakutsuv ideoloogiline hasartmängur ja üsna etalonilähedane liberaalharitlane — kokku tolle teise palgepoolega. Sinnapole tohiks ka viidata tema ajakirjas «Eesti Noorus» ilmunud luuletus sotsiaaldemokraatliku maadööliste organisatoori Jaan Sosi tundmatu mõrvari ohvriks langemise 10. aastapäeva puhul. (Nüüdses olukorras tohiks meie ajaloolastel olla võimalust ja põhjust üritada heita valgust tolele hämarale episoodile.)

Lõpetuseks veel sõna ühe olulise aspekti kohta Ivar Paulsoni tegevuses usundi loolase: pedagoogi oma. 70ndate aastate algupoolel õppis minu tolleaegne abikaasa seda distsipliini Stockholmis ülikoolis. Dotsendiks oli tollal läti kirjandusloolasest usundi loolaseks ümberõppinud Andrejs Jahansons. Vanemad tudengid igatsesid kahjatsevalt taga tema eelkäijat Ivar Paulsoni, nii tema pedagoogi-omaduste poolest kui tema suhtumise poolest õpilastesse. Väliuuringu mees ja teadlasena ei olnud, kompilleeriva sünteesija ja teadmiste kättesaadavaks tegija ning edasiandjana tohiks ta aga pälvida kõrget hinnangut.

Ilmar Laaban

SEITSMEKÜMNENDAD...

TÖNN SARV

Märkmeid kommast Seltskondliku analüüsi katse

Ajalukku vaadatakse ju ikka selleks, et sealt midagi võtta. Või õppida, milleski selgusele jõuda. Ehkki õigus on neil, kes ütlevad, et ajalugu õpetab meile ainult seda, et ta meile midagi ei õpeta — st tehakse samu tobedusi, hästi teades, et need on juba tehtud.

Seejuures sõltub ajaloonägemus suuresti mudelist, mis ajaloo tõlgendamisel aluseks on võetud. Kui selleks on inimelu, siis paratamatult nähakse ka ühiskonna muutumise sündi ja surmi. Kui meri oma tõusude ja mõõnadega, siis nähakse millegi igikestvust piiratud ulatusega lainetuse all. Kui pendel, siis on kerged tulema seda sorti

lendlauseid nagu «mida halvem, seda parem», st mida kaugemale pendel ühte äärde kaldub, seda kaugemale kaldub ta hiljem ka teise jne. Käitumisjuhised sõltuvad heite faasi äratundmisest: et teada, kas oodata, pidurdada või kaasa aidata. Äärmiselt oluline on teada tsükli pikkust, et olla valmis järgmiseks faasiks.

Üks tuntumaks saanud katseid viimaste aastakümnete sündmusi ja neid kandnud «põlvkondi» või «seltskondi» kuidagi rühmitada ja perioodiseerida on Ants Juske ja Linnar Priimäe essee «Tartu sügis» aastast 1978.* Iseloomulik on juba selle algulause: «Meie kirjutise on algatanud lõpu

* Essee levis käsikirjalisena peamiselt kultuuri- ja üliõpilaringkonnas. Toimus ka arutelukoosolek Tartu Kirjanike Majas, mis ajakirjanduses maha vaikiti. Essee tekst on ilmunud «Manas» (nr 51, 1982). *Toim. märkus.*

eelaimus. Miski näib meile otsa saavat.» Ja veidi edasi: «...meie ajal on otsa saamas ärkamisaegade ring...». Autorid toovad sisse «põlvkonna» mõiste ja defineerivad selle hoiakuerevuste kaudu. Peatumata siinkohal nendele «põlvkondadele» antud nimetustel ja iseloomustustel, esitame siinkohal vaid autorite arvates eri gruppidesse kuuluvate isikute loetelud. Nõnda oli tolle essee autorite seisukohalt võimalik siduda kõigepealt ühte gruppi sellised nimed nagu Jaak Allik, Kaljo Põllu, Jaan Tooming, Paul-Eerik Rummo ja Ülo Vooglaid. Teise rühma ühendasis autorid Teet Kallase, Kalju Komissarovi, Vello Pohla ja Andrus Porgi. Kolmandasse hulka jäid Jüri Adams, Kalle (Istvan) Eller, Jaan (Johnny B.) Iso-tamm, Linnart Mäll ja Jaanus Paal. Neljandasse: Evald Hermaküla, Marju Lauristin, Peeter Tulviste, Mati Unt ja Tõnis Vint. Viiendasse Hubert Jakobs, Leonhard Lapin, Tiit Luts, Rein Rannap ja Rein Veidemann. Praegu on juba väga raske taibata põhjendusi seesugusteks grupeerimisteks ning juba 1978, «Tartu sügise» kirjutamise ja käsi-kirjalise levimise ajal, põhjustas ta üsna ulatuslikku poleemikat.

Pärast niisugust sissejuhatust eeldab lugeja muidugi, et asutakse nüüd looma järjekordset teooriat või süsteemi mingitest tsüklistest, põlvkondadest või lainetest, mida loodetavasti mõne aja pärast taas võiks kurioosumina tsiteerida. Seltskondliku analüüsi katsena käesolev kirjanepoleemika kindlasti mõeldud ongi, põhiallikaks, nagu taolistel puhkudel ikka, empiirilised tähelepanekud ja kahtlase väärtusega spekulatsioonid. Ent eesmärgiks pole olnud niivõrd konkreetset liigendada viimaste aastakümnete aja-või kultuurilugu, kuivõrd vaadelda, kuidas üks mõeldav, ka 70. aastatel endas hoiakute muutumisi kandnud inimkoosulus talitles. Kirjeldades üht mingis mõttes tüüpilist tõuse, olen püüdnud seda osalt tege-likkusest võetud, osalt müstifitseeritud näidetega avardada üldisemaks mudeliks. Selle analüüsi seltskondlikkus (ja sellisenagi kultuuriringkondadele keskendatus) on paratamatult tingitud sellest, et vaadeldaval ajal valitsenud ühiskondlikud tingimused ei luba rääkida eesti poliitikast või eesti ühiskonnastki sõna täies mõttes. See kõik oli surutud intiim- ja kultuurisfääri.

Terminoloogilise uuendusena on võetud kasutusele mõiste *komb*. See peab asendama seni mitmetähenduslikku ja ebamäärast *põlvkonda* või *generatsiooni*, mis jäägu täpsemates käsitlustes siiski tähistama seda mõistet bioloogiliste supõlvade mõttes, s.o perioodiga u 20...30 aastat. *Komb*, see omal ajal Kalle Elleri poolt pakutud termin,

on laenatud vepsa keelest, kus tema tähendus on 'põlv'. Meie kasutuses tähistatakse selle terminiga teatavat seltskondlikku kokku-kuuluvust, teatavat koostegutsemise ja -mõtle-mise tunnetust, teatud ühismeelt, mis võib välja kujuneda kitsamast sõpruskonnast, kooliklassi või kursuse vaimust, vangilaag-rist või sõjaväest, malevast või mujalt ning mis liidab endasse kaasatulijaid, -mõtlejaid, -tegutsejaid...

Iseloomulikke jooni

Üheks komma oluliseks tunnuseks on teatud iseseisvate ja mingis mõttes ülejäänud maailmale vastanduvate väärtushinnangute loomine. Teatavad ideed ja isikud muutuvad juhtivaiks ning kujundavad kogu komma mõtle-mis- ja tegutsemislaadi.

Komb loob omaenda hierarhia, mis on reeglina täiesti sõltumatu hetkel kehtivast ametkondlikust, formaalsest või muust seesugusest.

Osalevate isikute tegutsemisruum avar-dub märgatavalt; kujunev kambavaim lisab olulisel määral hoogu ja julgust tegutse-miseks ka seal, kus seda seni peeti koha-tuks või ohtlikuks.

Inimestevahelised sidemed ületavad tavaliste tutvusringide piirid; seotuna ja kokku-kuuluvana tuntakse end mitte töö- või õpin-gukaaslastega, vaid oma kommaga, oma ring-konnaga, tihti üsnagi juhuslikel asjaoludel kokkusaanud inimestega. Ehkki taolisi ring-kondi võib olla samas linnaski mitmeid, tun-takse üksteist üsnagi sundimatult nime- ja nägupidi üsna kaugetestki ringkondadest. Suhitlemine muutub märgatavalt kergemaks ja vahetumaks: «Läksime Sassi juurde»; «Oleme Ökulas»; «Jaan viskab su autoga ära».

Kõiki neid ringkondi seovad üheks kommaks ühised väärtushinnangud. Isikute üksikarvamused võivad oluliselt lahknedagi, teatavais kõigile mingis mõttes olulistes põhiküsimustes ollakse aga alati üksmeelil. Sagedasti avaldub see üksmeel juba välimu-seski (ahviga lips, siilisoeng ja tank-saapad 50ndate lõpul; pikad juuksed ja hooletu riietus 60ndatel). Sama ühtekuuluvust märgitseb muidugi släng («Segens, krae! Kuhu kursid?»), naljad, kõnekäänud, jooma-kombed jne. Kui näiteks 50ndate aastate lõpul joodi kirjeldatavates seltskondades põhiliselt valget ning peeti väärtuslikuks võimet jääda igas joobeastmes põhimõtteliselt siiski tegutsemisvõimeliseks, siis 60ndate lõpul, meelsamini veini juures, oli sagedasti väärtuslikuks ja hinnatavaks seisundiks hoopis mälukaotus («lint katki», hiljem «pilt eest ära», ka «mälukas»). Võivad kujuneda isegi

omalaadsed õiguslikud suhted tavaõiguse ja kommetsel alusel, mis kehtivad ainult just nimelt selles ja mitte mingis muus seltskonnas ja mis tulenevad sellest samast «oma» maailma vastandamisest ülejäänud maailmale.

Tooniandvaks kommas kujuneb alati mingi vaimne tuumik, kuid üldise tõusuga võivad esile kerkida ka hoopis erinevad isikud ja ringkonnad. Teotsemisruumi avarumist hakkavad edukalt kasutama ka lausa vastandlikud suunited.

Isik, kes mõõna ajal oleks jäänud kõigile tundmatuks, võib tõusu ajal edukalt läbi lüüa. Kes võiks praegu teada näiteks sellist nime nagu Juhan Tomingas? Ometi oli ta aastatel 1967—1972 ja veidi hiljemgi üle mitme ringkonna kuulus ja tuntud tegelane, *luuletaja* — nagu tolaeagne kombestik seda endastmõistetavalt liidritele ette nägi. Kuid ilma selle kommata, ilma selle üldise seltskondliku aktiivsuse tõusuta, mille tsentrumi lähedale ta sattus, ei oleks ta tõenäoliselt saavutanud mingit laialdasemat tähelepanu, ammugi mitte luuletajakuulsust.

Pole harvad needki juhtumid, mil kaasa haaratakse ka märksa vanemaid nii ealt kui kogemusilt ning mil eriti selgeks saab «põlvkonna» mõiste tinglikkus. 60—70ndate aastate Tartu seltsielus löid ju võimsalt kaasa Sass Suuman, Six Alavainu — kui mainida vaid esimesi meenuvaid — üks tol ajal neljakümnedates, teine juba hilistes viiekümnedates. Tavaliselt jäävad auväärased korüfeed aga uuest tõusust siiski kõrvale, ehkki võivad olla suuresti au sees ja eeskujuks (Villem Ernits, Uku Masing, Friedebert Tuglas).

Kui juba jutt ealistele iseärasustele läks, siis vääriks märkimist, et mitte alati ei kannu komma põhivoolu noorte pürgimused. Nii oli see tõepoolest küll 50ndate, 60ndate ja 70ndate lõpu tõusuaegadel, kuid näiteks 1988. a kulminatsioon oli selgesti keskealistest kantud.

Iga komb vajab tegutsemisruumi ka selle sõna otseses tähenduses. Kui klubi või seltsimaja üürimine kõne alla ei tule, leitakse siiski alati võimalusi klubiliseks tegevuseks. Kokkusaamise kohaks kujuneb mõni tantsusaal, kohvik, restoran, tänav, väljak, park, aga ka mõne seltskonnaliikme maja või korter, ateljee, «salong» või «punker», isegi tööruum (katlamaja, öövalvuri putka — näiteks Johnny B. Isotammel Tartu Annelinnas läbi aastakümne).

Seesuguseid klubilisi keskusi leidub ühes linnas muidugi palju. Need on kohad, kus alati võib leida oma kommakaaslast, kus ikka on midagi teoksil, kus liigub informatsioon viimastest sündmustest ja lähematel kavatsustel.

Klubid võivad olla komma jaoks niivõrd olulised, et iga katse neid likvideerida vallandab otsekohe tormilise vastutegevuse. Kogu komb asub täieliku üksmeelega oma positsiooni kaitsma, kusjuures käiku võivad minna üsna äärmuslikudki vahendid.

Seesmine ehitus

Isikud, kes oma kujunemisaastatel on osalenud komma peavoolus, jäävad sellega seotuks alatiseks. See kuiundab nende vaated, kombes, harjumused ja maitset lõplikult. Nad võivad küll paljugi juurde õppida, leida uusi tuttavaid ja sõpru, kuid oma sügavamate väärtushinnangutega ja selle ajajärgu kaaslastega seovad neid lahutamatu sidemega.

Peavoolust veidi kõrvale jäänud isikud või need, kes liitusid kommaga veidi hiljem või olid juba enne liitumist olulisel määral välja kujunenud, jäävad kommaga seotuks nõrgemalt. Siin võivad mängu tulla ka vastuolud komma peavooluga, enda tunnetamine kõrvaleõrjutuna hierarhiast või liidripositsioonilt, tahe end maksma panna kas või vastuoolu jms asjaolud. Need isikud, tihti peale märksa silmatorkavamad üldise voolu taustal, lisavad kommale paraja annuse võrtsi. Nad ei pruugi end lugeda seotuks peavooluga, kuid võivad ses osaleda isegi intensiivsemalt, kui see on muidu kombeks. Kalle I. Eller aastatel 1968—1971 võiks Tartus olla sellise juhtumi ilmekaks näiteks. Vastandades end jõuliselt tol ajal moes olnud lillelaste (hipide) patsifistlikule peavoolule, rajas ta oma sõpruskonnaga sõjamehelikkust väärtustava «Kamikadze»-rühmituse.

Peavoolu ümbriseb mitmekordne kiibitsejate ring. See sisaldab endas eriti naissoo esindajaid ja moodustab kõige kirevama ja silmahakkavama osa kommast. Võiks isegi öelda, et komb ilma kiibitsejateta polegi komb.

Kiibitsejate ülesanded kommas on väga olulised. Kõigepealt loovad nad peavoolu liidrite ümber erilise aupaiste. Nende seas on liidrite endisi, tulevase ja kujuteldavaid lemmikuid, nende hulgast võivad esile tõusta hooajalised liidrid ning nad kõik tekitavad peavoolu ümber erilise iseloomuliku «sumina». Kiibitsejate ainus oluline erinevus peavoolu liidritest seisneb selles, et nad ei ole loojad. Nad ei kujunda arvamusi ega moode ega algata kunagi mingit uut ettevõtet, suunda või voolu. Nad seovad inimesi üheks tervikuks, säilitavad selle vaimu ka siis, kui liidrite vahel tekivad lahkkelid. Üks ilmekamaid kiibitsejaid läbi 70ndate aastate Tartu oli näiteks Matti Milius.

Kiibitsejate teine tähtis ülesanne on informatsioonivahetus kommas. Uudiste hankimine ja edasitoimetamine, läbirääkimiste pidamine, sidemete sõlmimine — kõik see on kiibitsejate peamine igapäevane tegevus, samal ajal kui liidrid tähtsalt olut triimpavad ja laisalt naljatlevad. Lisaks informatsioonivahetusele on kiibitsejate osaks ka kõik tehnilisi laadi tööd. Nad tegutsevad käskjaladena, sõnumitoojatena, sidepidajatena, transpordi korraldajatena, pakikandjatena, kaubaagentidena, masinakirjutajatena, köögitöolistena, kortermeistritena jne.

Nende kolmas oluline ülesanne on teha kommale reklaami ning otsida, leida ja lähendada komma peavoolule sellest veel seni eemale jäänud, kuid sobivaid isikuid. Kiibitsejate kaudu on kõige kergem saavutada mingi positsioon komma hierarhias (just kiibitsejad ju liidreid esile tõstavadki!). Kiibitsejad, oma erilist rolli selles suhtes väga hästi teades, toimivad samaaegselt ka omalaadse tõkkena. Nad hoiavad ära soovimatute isikute sissetungi komma peavoolu, käitudes selles funktsioonis justkui kinniste klubide uksehoidjad, kes vaid neile teada olevate tunnuste järgi kas lubavad või ei luba soovijail siseneda, hoolitsetes igal juhul selle eest, et tung ukse taga kuidagi ei väheneks. . .

Kuid komb ei koosne üksnes peavoolust ja seda ümbritsevaist kiibitsejaist. Juba kiibitsejaid endiki on mitu ringi, omavahelgi hierarhiliselt struktureeritud ja tõketege eraldatud. Kuid üldine vaimne elavnemine avaldub tõusu ajal kõikjal. Tegutsemisruumi avardumist ja üldist meeleolutõusu kasutavad ära paljud seni varjusurmas soikunud ringid, kes ei tunne end aga seotuna peavooluga. Nende jaoks ei pruugi peavoolu olemaski olla, ehkki nad võivad väga hästi tunda selle liidreid ja omaks võtta selle vaateid ja kombeid. Kuid nad tegutsevad iseseisvalt ning arendavad tegevust vastavalt oma huvidele.

Taoliste ringide hulka võivad kuuluda mitmesugused kriminaalse suunitlusega seltskonnad; kunsti- ja teatriringkonnad (meenutatagu kas või kuuekümnendate-seitsmekümnendate paiku üldise tõusu aegadel elavnenud teatri- ja kunstielu); kirjanike rühmitised; poliitilised teisitimõtlejad; kooliõpilased; noorteorganisatsioonid (nn komсомолиооритсioon Tartu Ülikoolis 1967—1969: Sirje Endre, Jaak Allik, Peeter Vihalemm jt); teadurid (jällegi võiks meenutada 60ndate lõpul tegutsenud Bit-klubi jmt); ususektid («Elu Sõna» 80ndate lõpul) jmt. Kõigi nende tegevus võib oluliselt erineda peavoolu suunast ning nad ei pruugi isegi üldse omaks võtta selle ideaale.

Sellistel juhtudel seob neid ühte vaid ühine aegruum, mingi raskesti määratletav aja vaim.

Totalitaarses ühiskonnas kaasnevad iga kommaga ka suhted ametkondadega. Võimude jaoks on igasugune omaalgatuslik tegevus ebameeldiv. Nad püüavad mitmesuguste vahenditega piirata komma tegevust. Ajalehtedes hurjutatakse ja naeruvääristatakse moerööगतisi (karikatuur kitsastes patakest noorukitest ahvipuuri juures muretsemas: kust küll ahvid õppisid tvisti tantsuma? jne); parodeeritakse uusloomingut (kuulsaks sai 1960. a Hermelini (= Endel Nirk) nime all ilmunud luuleuudendust parodeeriv «Porikuu sona», aga näiteid võiks tuua paljugi); koputatakse noorte ja nende vanemate südametunnistusele jne jne. Äärmuslikel juhtumel avaldatakse koguni laimavaid või naeruvääristavaid kirjutisi koos isikute äranimetamisega (näiteks 1970. a «Edasis» ilmunud pseudonüümne kirjutus «Ka Jupiterile pole kõik lubatud», mis õiendab arveid Kalle I. Elleri, Johnny B. Isotamme ja teistega).

Muidugi ei avalda see kõik kommale mingit pärssivat mõju, pigem aitab just kaasa suurema eneseteadvuse ja -väärtustamise tõusule. Aga konkreetsed rünnakud mõne liidri vastu, olgu nad siis avalikud või varjatud, panevad kogu komma herilasepesana sumisema. Seetõttu hoiduvad võimud tavaliselt liiga teravatest, avalikest ja kärrarikast aktsioonidest.

Liidreid püütakse võimude poolt suunata konventsionaalsemale tegevusele, tegutsemisele nende kontrolli all ja nende seatud raamides, loobuma äärmustest jne. Hoog tahetakse igal juhul kanaliseerida teatavasse konventsioonidesse, et siis juba nende poolt määratud reeglite järgi asjadega «toime tulla». Kui luuletamine popiks muutus, püüti seda teha näiteks noorte autorite koondiste kaudu. Poliitilise elavnemise ajajärgul 60ndate aastate lõpul ja 70ndate alguses püüti noorte huvid kanaliseerida välispoliitikasse läbi «rahvaste sõpruse ringide» jne. Liidritele pakutakse tulusaid kokkuleppeid, tehakse ahvatlevaid ettepanekuid, antakse lubadusi, ähvardatakse, hirmutatakse ja meelitatakse. Stabiilsust ideaalina nägevad jõud tajuvad väga hästi, et neil ei õnnestu komma tegevust administratiivsete meetoditega lõpetada. Eesmärgiks seatakse aktiivsuse juhtimine «õigetele rööbastele», peavoolu suuna kallutamine nende jaoks sobivamasse sängi.

Komma loodud uutele nähetele püütakse ümber seada kindlad raamid. Vastu tahtmist või vaikides legaliseeritakse üks või teine vasttekinud ilming.

Mõõna ajal rakendatakse kõik jõud sel-

leks, et «midagi niisugust enam ei korduks» — taas võiks meenutada näiteks Tartu ülikooli rektori Arnold Koobi tegevust 70ndatel aastatel nn «Tartu vaimu» väljajuurimisel.

Tõus ja mõõn

Õieti on aga seesugused abinõud üleliigsed, sest kunagi ei kordu miski samamoodi. Mõõnaajal ei olegi enam palju mõtet unistada «vanast heast ajast», sest juba iseenesest ammendab iga komb ennast täielikult. Ka ilma võimude vahelesegamiseta oleks ta varem või hiljem ise oma lõpule jõudnud. Muutub taust, muutuvad tingimused, mis omal ajal tõusu esile kutsusid, langevad ära veel mõnda aega tagasi kõiki erutanud probleemid. Inimesed väisivad paratamatult, saavad vanemaks, liiguvad, satuvad uutesse kohtadesse ja suhetesse, paratamatult hindavad üht-teist ümber, nii või teisiti tahavad puhata pingutavast koostegemisest, mis ikka toob meeldivate elamuste kõrval kaasa ka pingeid ja konflikte. Reeglina võtab maad teatav pettumus, tüdimus, isegi lootusetus.

Igasugune «taaselustamise» katse mõõnaajal on juba ette määratud nurjumisele. Muidugi on sellest kõige rohkem kahju neil, kel tõus jäi nägemata. Nende kujunemisaeg langeb mõõnaaega ning paratamatult kujuneb neist «vaikiv» või «lõõdud» põlvkond, kes teab, et «nagunii ei ole midagi mõtet teha». Sel ajal tehtud katsed millelegi elu sisse puhuda hajuvad jälgi jätmata. Meenutatagu kas või Hubert Jakobi esimesi katseid välja anda käsikirjalist kogumikku «Kuller» iseloomuliku motoga «*Ut aliquid fieri videatur*» (Et nähtaks, et midagi tehakse) aastal 1975, sügaval mõõnaajal. Sellenimelist kogumikku ei mäleta praktiliselt keegi. Seevastu tõusuajal sündinud, sama mehe poolt toimetatud väljaanded nagu «Tõlet» ja eriti «Poolpäevaleht» on teatud-tuntud laialdaselt.

Jakobs on muidugi erand. Tüüpiliselt võrsub selle mõõna ajal kujunenult küll kriitikuid, kuid enam mitte loojaid. See aeg on siiski hingetõmbe ja enesesse süvenemise, mitte uute algatuste jaoks. Sel ajal on võimalik teha kokkuvõtteid mõõdunust, arutleda mõõdunu saavutuste ja vigade üle, seada sihte tulevikuks. Kuid kõik püüded maadvõtvat loidust ja vaikust ületada jäävad mõõna ajal viljatuks. Seltskond ei huvitu ühistest ettevõtetest, üldine on pessimistlik, lootusetu meeleolu. Info ei liigu, uudiseid ei ole. Kõik sumbub. See on nagu vatist ühiskond.

Tegelikult on see periood aga ka eneselelmise ja kogumise aeg. Enne koitu õel-

dakse olevat öö kõige pimedam. Mida kauem see kestab, seda võimsamaks võib kujuneda järgmine tõus.

Selle eelduseks võivad olla mingid väli- sed ja kaugemal toimuvad sündmused. Nii või teisiti on mitmed tõusud viimastel aastakümnetel olnud meil seotud nendele eelnenud muudatustega impeeriumi üldises korralduses. Nõnda oli see Stalini-järgsel suhteliselt vabamal ajal, viiekümnendate aastate teisel poolel; seejärel pärast Nikita Hruštšovi võimult kõrvaldamist (1964. a); eriti selgesti seostus see aga 80ndatel aastatel Brežnevi surma järgse segadustajaga. Kõik niisugust laadi muutused impeeriumis tekitavad paratamatult mingisuguse ootuse, lootuse, ebamäärase pingeseisundi, mis lõppkokkuvõttes ongi kõige sobivamaks teitepinnaseks uue konna tõusule.

Uus tõus võib ennast ilmutada kõige ootamatul kujul. Esimesteks märkideks võivad olla mingit uut laadi suhted inimeste vahel, mingi näiliselt tühine moekapriis, mõni uus lentsõna. Kuid need märgid ei pruugi veel anda alust mingist tõusust rääkimiseks.

Ometi võib varsti täheldada, et mitmed seni omaette hoidunud isikud hakkavad seltskonda otsima. Kusagilt on välja ilmunud terve rida uusi nägusid, kes moodustavad tavatult vaba ja joviaalse seltskonna. Need on esimesed kiibitsejad, kel pole veel midagi kiibitiseda.

Mingid seltskonnad hakkavad huvituma asjadest, mille vastu veel hiljaaegu keegi huvi ei tundnud. Kusagil olla toimunud mingi enneolematu jooming või kaklus. Kellegi seiklused saavad tükiks ajaks kõneaineks. Mingi anekdoot või kõnekäänd levib järsku tavatu kiirusega.

Üha enam võib märgata seltskondade liitumist ja vennastumist, üha sagedamini võetakse ette ühiseid väiksemaid üritusi.

Nii mõnigi neist ilminguist võib eemalseisjale tunduda harjumatuna, isegi eemale- tõukavana. Uus komb just sellepolest ongi uus, et ta asetab end juba algusest peale mingilgi määral opositsiooni olemasolevaga. See opositsioon võib olla täiesti tühine, üksnes väline, isegi naeruväärne, kuid ometi tõmbab ta juba algusest peale selge piiri enda ja eelmise konna vahele.

Üldiselt muidugi jõuavad aktiivsed inimesed osaleda mitmetes kombades, kord rohkem esiplaanil, kord vähem. Korduvalt on tähelepanu juhitud näiteks sellele, et 60ndate aastate tõusu «teises ešelonis» olid juba mitmed tegelased, kes alles 80ndatel aastatel sattusid esiplaanile. Uus komb võib sarnaneda rohkem üle-eelmise kui eelmise kommaga. Isegi liidrid võivad korduda või olla lähedased: Marju Lauristin, Sirje

Endre, Peeter Vihalemm, Jaak Allik, Ülo Vooglaid, Trivimi Velliste olid aktiivsed, ehkki veidi erineval määral ja moel, nii 1968. kui ka 1988. a. Aga ka 70ndate aastate lõpu tõusuajal näeme «Noor-Tartu» liikumist vedamas noori ajaloolasi, kes 80ndate aastate lõpul moodustavad Muinsuskaitse Seltsi tuumiku: Mart Laar & Co.

Kuid eelmise komma mõningad saavutused jäävad alati püsima ka järgmises. Eelkõige on need mitmesugused välised vormid, mis omal ajal vastu võimude tahtmist legaliseeriti. Need positsioonid, mis eelmine komb endale kätte võitles, võivad saada uue komma lähtepunktideks. Need võivad olla ka teoreetilist laadi, vaimuvallas saavutatud positsioonid, seisukohad, tõekspidamised. Läbi 60ndate ja 70ndate aastate jõuti lugematul «õsessioonidel» läbi arutada ja selgeks vaielda väga palju sellist, mida alles 80ndate aastate lõpus võidi valjuhäälselt välja ütelda ja ette panna.

Seesugune tõusueelne areng võib kesta üsna kaua. Ühed kiibitsejad võivad selle jooksul isegi jõuda lahkuda, teised asemele tulla; mitmed vasttekkind seltskonnad laiali vajuda ja uued taas kokku tulla. See on proovimiste, katsetamiste, olukordadega tutvumise aeg.

Sellise aja lõpuks on enam-vähem kindlalt välja kujunenud kõik olulised jooned uuele kommale. Ehkki veel keegi ei oska neid sõnastada, on eos olemas kõik uued väärtushinnangud, peavoolu suund, teotsemisruumid ja palju muudki. Selleks ajaks on miski muutunud popiks, olgu see siis biitmuusika, luuletamine või Eesti Vabariigi taastamine, ning see on kindlamaid märke sellest, et tõus on alanud.

Puuduvad veel liidrid. Siit-sealt kerkivad küll esile üksikud meelde jäävad tegelased, kuid need pole veel liidrid. Tõelised liidrid sünnivad tavaliselt üleöö. Need võivad olla needsamad, kes seni silma olid hakanud, veel sagedamini aga ilmuvad nad lausa ootamatult.

Pinnas on valmis, kiibitsejad on ootel, kogu seltskond vajab veel ainult viimast, otsustavat tõuget. Selliseks tõukeks saab tavaliselt mingi sündmus, mis seob korraga ühte kõik need seni veel ebalevalt ootel püsivad ringkonnad. See sündmus peab olema küllalt järsk ja ootamatu ning puudutama otseselt ja valusalt mingit kõigi jaoks oluliseks muutunud olma.

Niisuguseks sündmuseks võib sagedasti olla mingi vägivalda-akt mõne iidoli või potentsiaalse liidri vastu (kallaletung, arreteerimine, vallandamine, eksmatrikuleerimine, laimuartikkel vms ilme ülekohus); aga see võib olla ka mõne oluliseks

muutunud koha või piirkonna vastu suunatud akt (60ndate aastate lõpu tõus sai mitmete hinnangute kohaselt alguse sellest, kui «Tempo» kohviku personal otsustas sinna kogunema hakanud seltskonna välja süüa — sellele järgnes otsustav vastuaktsioon, kuulus «piimastreik»). Kuid selliseks tõukeks võib saada ka mõni hoopis kaugemal toimunud sündmus — revolutsioon, lahing, massimõrv, sõda vms. (Sellesama kuuekümnendate aastate lõpu tõusu jaoks sai teistel hinnangutel vähemalt sama oluliseks N. Armees sissetung Tšehhoslovakkiasse 1968. a augustis) 1988. a tõusu valmistas ette oht Virumaale seoses sinna kavandatavate fosforiidikaevandustega. See sündmus, olgu ta siis reaalne või vaid võimalusena ähvardav, kauge või lähedane, sunnib igal juhul kogu seltskonna häälestuma ühekorraga ühele lainele, koonduma ning tegutsema kiiresti, otsustavalt, jõuliselt ja, mis peaaegu, üksmeelselt.

Peaaegu alati on selline viimane tõuge nii või teisiti seotud mõne vägivalda-aktiga, kusjuures see vägivall võib olla ka vaimset laadi. Vaid väga harvadel juhtudel võib otsustava tõuke anda lihtsalt uue liidri ilmumine. Ta saabub seltskonda ja seltskond kuulutab ta oma liidriks. Keegi ei anna endale aru, miks see just nii toimus, kuid nii see lihtsalt läheb. Midagi taolist võis täheldada näiteks Hubert Jakobsi saabumisega sõjaväest 1978. a. Kuid isegi sellisel juhul võib ikkagi tegemist olla mingi kaudse vägivalda-aktiga. Ehkki see oleb võib-olla vaid kujutluses või kauges minevikus (või tulevikus: võimalusena, ohuna), loob see siiski liidri ümber mingi apaiste või märtrioreooli (tuli ju Hubert Jakobsi siiski N. Armeest, st vägivalda ja sunduse alt; oli ju Johnny B-lgi seljaga Mordva poliitvangilaager).

Õieti ongi nii, et mitte liider ei tule seltskonna juurde, vaid seltskond ise asetab kellegi liidriks, läheb ise ta juurde, et talle alluda, et lasta end juhtida ja mõjustada.

Selliseid otsustava tähtsusega sündmusi võib toimuda muidugi mitmeid. Kuid alates esimesest niisugusest tõukest on komb tõenäoliselt kindlaks kujunenud ja ellu ärganud. Ta hakkab sumisema, asub tegutsema, lööb laineid ja paneb endast rääkima. Sellesse haaratud inimeste huvideringi hõivab nüüdsest peale täielikult tegevus kommas. Kõik muu — töö, õpingud, perekond — võib nüüd jääda kõrvale. Komma ühiste huvide nimel loobutakse kõigest, mis seda vähegi segada võiks.

Iga idee nõuab nüüd kohest teokssaamist, iga mõte peab otsemaid ellu viidama. Mitte millegagi ei ole enam aega oodata

ega viivitada. Ei saa enam kaalutleda ega kõhelda, aeg on täis sündmusi ja tegutsemist. Üldine elevus levib kiiresti üle linnade ja alevite. Kõikjal saabub sõnumeid, igal pool on midagi teoksil.

Sel ajal toimuv sõltub suuresti vastava komma üldilmeist ning võib erinevates kombades oluliselt erineda. Nähtavateks või käegakatsutavateks väljunditeks võivad saada vägagi erinevad ilmingud. Need võivad olla massilised meeleavaldused (mis tahes laadi), streigid, demonstratsioonid, laulupeod, ülestõusud, mässud, sõjad; aga ka ehk hoopis kultuuriloomed (kirjandusteosed, kunsti- või muusikateosed, teatrilavastused, monumendid vms); mimesugused organisatsioonid, rühmitised, koolkonnad; kõikvõimalikud poliitilised vms tegevused (kas või näiteks avalikud kirjad, allkirjade kogumised) jne. See on kõige pingelisema võitluse aeg, komma kõrghooaeg, ning selle aja jooksul luuakse kõik olulised väärtused, milleks see komb üldse võimeline on. See kõrghooaeg võib kesta mitu aastat ning omakorda ka tal on omad kõrgpunktid ja langused.

Komma üldine langus aga algab juba kohe pärast kõrgpunkti saavutamist. Muidugi ei märka seda esialgu veel keegi. Vastupidi, tegevus näib veelgi elavnevat ja laie-

nevad, üha uusi ringkondi saab üldisest tõusust kaasa haaratud — kuid koos laienemisega kaotab peavool ja selle liidrid üha enam ka oma senisest keskselt tähtsusest. Sündmuste keskpunkt hakkab hajuma. Ühe keske ringkonna kõrvale on tekkinud terve rida teisi, kes edukalt teotsevad oma suundades ja loovad endile omaiseid väärtusi. Lainetus haarab üha laiemaid piirkondi, kuid kaotab koos sellega ka oma esialgse jõu.

Rahunemine ja vaibumine võtab veel hulka aega ning selle jooksul jõutakse korda saata veel märkimisväärselt palju. Kuid need on juba seotud kõrghooaja saavutuste kinnitamisega, lõpliku vormumisega. Piirid on juba saavutatud, jätkub vaid nende kindlustamine.

Ning lõpuks vaibub ka järellainetus. Seltskonnad tegelevad veel ainult möödunu meenutamisega. Ilmuvad esimesed kokkuvõtted, registrid, memuaarid, bibliograafiad. Aeg-ajalt võib veel lahvatada mõni meeliärritav sündmus, siit-sealt kuulub veel midagi huviäratavat, kuid see on ka kõik. Tasapisi ja vähehaaval hakkab komb lagunema. Keegi võtab naise, keegi leiab tulusa ameti, keegi hakkab jooma. . .

VAATENURK

HASSO KRULL
Vähem osa

JUHAN VIIDING. OSA. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 224 lk.

Võimatu minul lugeda Viidingut. Veel, tänapäeval, ja niisuguses õrnas eas (sünd. 1964). Minu osa ei saa olla Viiding, praegu, enam, mitte iialgi (Maa eluaastate lõpuni, võib-olla). Kui suurem osa minust on juba teine, keegi, võõras, üks.

«Sa haara minu elu väljamõeldis nüüd kinni.

Alus, ja see öeldis.» (122)

Üpriski ebaharilik suhe, mis siin luuakse keelega. Ebaharilikult teadlik, ja eriti ebaharilik selle poolest, et ta tõsisema mää-

ratlemispüüga liginedes ei ole enam õieti väljendatav suhtena. Ei enam mingit subjektiivsust, mis seoks mina objektiga, antud juhul keelega. Subjekti ja seda määratleva predikaadi, subjektiivsuse ja seda kõitva objekti asemel vaid puhas väljendus, mitte «millegi väljendus», vaid «seesugune väljendus», tähendab just selline, see, sama, ja alles selle järel milline, too, teine. Rääkimata «millestki», mida väljendatakse, sest just see ongi seesama ise, on see asi, väljendus.

«Iga rida, mis tuleb mujalt kui sisu — tänu millele elu ka mulle — oma ihuvihikust kisu.» (143)

Näeme siin mingit vasturääkivust? Kas siiski? «. . ihuvihikust kisu.» Mis asi on ihuvihik? Ja kuidas saab kiskuda rida? Vihik seisab koos lehtedest, lehtedele võib read kirjutada peale, ja seega ka kirjutada need read vihikusse, aga muidugi mitte

ihuvihikusse. Või just nõnda? Sest ihuvihikule, selle lehtedele, ka mitte ihule endale ju ei kirjutata (kui just pole tegu tätoveeringuga). Tähendab, *ihu(vihik)*, mis pole mitte kirja taust, tugipind, alus, vaid selle aine ise, kirja materjal, kude, tekstuur, ja sellest *ihuvihikust* tuleb *kiskuda* kõik, «mis tuleb mujalt kui sisu», niisiis, kõik mis tuleb *väljast*, võides olla *sisendatav*, ja jätta alles ainult see, mis on *sisu*, või vähemalt tuleb sealtsamast, niisiis *seest* (?), võides olla *väljendatav*, — sellesamas *ihuvihikus*, või selle *ihuvihiku* kaudu, mis aga ülalootud eeldusi arvestades nüüd juba on üks ja seesama.¹

Võttes kokku: kogu *ihu* saab viimaks olema sama kui *sisu*, ehk sealt tulnud, ja hakkab kujutama endast vaid puhast väljendust, olles ühtaegu ka puhas kiri, — sisuline kiri, ehk koguni kirjutatud *sisu*. Kirjutamise stseeni niisugune lavalepanek saab kuuluda ainult näitlejale, kas siis otseses või ülekanutud mõttes. Näitleja on see, kes oma rolli kirjutab omaenese kehaga, ja see ihuline kiri on talle lavastuses kuuluva osa täielik väljendus. Puhas väljendus. (Üks arvustaja ongi käesoleva raamatu puhul viidanud võrreldavusele teatri osaraamatuga.²) Muidugi kuulub näitemängus niisuguse ihulise kirja juurde veel ka *hääli*: hääli, mis seda ihulist kirjutamist saadab, seda koondab, hajutab, ümbritseb ja ühtlasi ka kirjeldab, mõisteliselt. Tekstis seevastu, viidinglikus tekstis peab hääle liikumine olema kirjaliku väljendusega tihedalt, eristamatuseni kokku surutud. Hääli ise peab siin olema kiri. Ihuvihiku kiri. Nii saame veel hoopis tõelisema osa, täielikuma ja lõplikuma lavastuse, võiks öelda, et mingi *puhta väljenduse teatri*. Kus on alati ainult üks näitlejatöö, ainult üks osa, kuid nii, et see oma ainulisusest hoolimata ometi ei kätke kunagi tervikut, totaalsust, vaid jääb ühena alati ka üksikuks, osaliseks, osaks. Mis ei tähenda kuidagi hakitust, fragmentaarsust: väljenduse pidevus ei katke kordagi, osa osalisus pole selle katkestajaks, vaid pigem

garantiiks. Terviku vastu, pidevuse poolt: väljakutse esitatakse siin pigem totaalsele.

«Hakkame kõnelema:

”Ühtainust pikka, kattendlikku viisi ma olen ikka laulnud sisimas.” //

Nii kirjutasin.» (98)

Võib muidugi küsida, mispärast see viis on kattendlik. Pidevusetus? Fragmentaarsus? Niisiis, vasturääkivus? Kuid kas siiski? Vaatame kõigepealt kogu tsiteeritud lausungi liigendust. Siin eksplitseeritakse ühe väljendusliku draama enda struktuur. Liigendus on kolmeline: 1. kõne, 2. laul (viis), 3. kiri (modaalselt); 1. vahetu tulevik, 2. kestev minevik, 3. lihtminevik (ajaliselt). Kinnitus «ühtainust pikka, kattendlikku viisi ma olen ikka laulnud sisimas» on kõigepealt see, mida kohe hakatakse ütlemä; siis see, mida just praegu öeldakse (täideviivalt); siis see, mis hetk tagasi — või ka juba ammu-ammu, luuletuse kontekstis jääb mitu võimalust — öeldi, tegelikult kirjutati. Kattendlikkus tuleneb siin protsessi enese loomusest, öeldava täideviimise vajadusest, olles nii osa pidevuse alalhoidjaks, jätkuvuse garantiiks. Ta on see, mis teeb võimalikuks häälega kirjutamise: viimane ongi tegelikult seesama «kattendlik viis» ise, sest Viidingu jaoks pole sisul ja väljendusel mingit vahet. Kirjutamine, see tähendab ühtlasi pidevat kirjutamise katkestamist; väljendus, see tähendab ühtlasi pidevat jõudmist väljendamatusest väljendatuni. Viidingu osa, ihukiri on protsessuaalne.

(Tsiteeritud katkes on märkimisväärne ka üleminek mitmuslikult lausumissubjektilt ainsuslikule. Kogu tekkivat ajalist ja arvulist ristlemist siin aga kaardistada ja üle seletada ei jõua.)

Piirdugem sellega sissejuhatuseks.

Viidingu luule puhul näivad praegu olulised olevat kaks probleemiringi, milles vilkuvatele küsimustele seni on pakutud vaid väga ebalevaid vastuseid. Need on (I) Viidingu suhe Üdisse, Üdi mõju Viidingusse, nende kuidagi lahendamata, selgelt määratlemata üleminek teineteisesse; (II) Üdi-Viidingu suhe suurde kirjandusse, päris luulesse ja klassikasse, tema osa selles ringleva võimudiskursuse sees, piiril ja taudal. Püüdkem järgnevalt kõigepealt veidi täpsustada neid küsimusi endid (seni ikka liiga vildakalt või ähmaselt formuleeritud), et siis oletamisi viidata ka mõeldavate vastuste poole.

¹ Muidugi on siin loodav struktuur, nagu Viidingul sageli, tegelikult kahemõtteline. «tuleb mujalt kui sisu» võib ju tähendada nii 1. tuleb mujalt kui sisust, kui 2. tuleb mujalt kui sealt, kust tuleb sisu. Viimasel juhul oleks rinnastatavaid kohti juba kolm: 1. «sisu» koht, 2. koht «mujal», kust sisu ei tule, 3. mingi koht, kust sisu tuleb. Viimasel juhul ei pruugi ka read ihuvihikusse tulla «seest», nende tuleku kohaks (või vektoriks) võib olla mingi teine «mujalt». Markeerisime tolle võimaliku hargnemiskoha arutluses küsimärgiga.

² Arno Oja. Vt «Eesti Elu», 22. juuli 1991.

Tuhakarva kollakashall, nurkadest ja seljalt mustaks murtud raamatukaas — sisetiivad samuti mustad; tagakaas puhas ja kirjadeta, seljal tagasihoidlike horisontaalsuunaliste seriffideta suurtähtedega kiri «JUHAN VIIDING OSA»; esikaanel aga väiksemõõduline, ümarate nurkadega heledam ekraan, millesse autori äratuntavas käekirjas kirjutatud «Osa Juhan Viiding».

Üdi-Viidingu raamat on alati manifest. Kõik ta kogud pole sellisena küll võrdses asendis, mõnel juhul on raamatu ilme selgelt vorminud pigem kujundaja subjektiivsus (Tõnis Vindi tehtud «Täna ja palun», 1984). Enamasti on kirjutano siiski leidnud võimaluse aktiivselt sekkuda editsooni- npraktikasse: näiteks ««Loomingu» Raamatukogu» sariväljaandes ilmunute puhul algab Üdi ihu-kiri öieti juba kaanefotost, jätkudes luuletuste paigutusega lehekülgedel, pealkirjade šriftidega, suur- ja väiketähtede suveräänse vaheldamisega jne. Kaheksa Üdi/Viidingu nimest märgitud raamatu põhjal võiks lühidalt formuleerida selle luule- raamatu mõistelise põhikuju, mida kirjutano näib olevat püüdnud teostada eri moel kõigis järjestikustes variantides:

1. Raamatu kaas on must-valge (või ühe lisatooniga).

2. Illustratsioonid kas puuduvad või ei tohi konkureerida tekstiga (üks nimetatud erand).

3. Pealkirjade šrift on kas identne teksti enda trükkirjaga või kujutab endast selle lihtsat äratuntavat teisendust. Suurtähti kasutatakse pealkirjades ainult valikulisel.

4. Tekst ise on trükitud rõhutatult tavalises kirjas (nn žurnalnaja), või on kiri väga askeetlik (plokk-kiri).

5. Lisatingimusena võib nimetada, et raamatu tekstis peab leiduma vähemalt üks autorinime inskriptsioon (täispikk või ainult eesnimi, või ka ainult initsiaal, või ka nt pseudonüümi ingliskeelne tõlge).

Viimane on märkimisväärne selle poolest, et siin sisestatakse paratekst — mille alla ka neli eelkirjeldatud ilmingut kuuluvad — tekstisse, tekst otskui «pistetakse» sellega läbi joa kogu raamatu institutsionaalne dihhotoomia paratekst/tekst (kattub mõisteliselt dihhotoomiaga reaalsus/fiktsioon) tühistatakse sümboolselt. Tõepoolest: mõlemad «tekstid» on Üdi-Viidingu jaoks üks-sama ihu-kiri. Lisagem, et sel pole öieti midagi tegemist meie kriitikas mõnikord kilbiletõstetud «siirusega», too on ihu-kirjas kirjutajal ammu seljataha jäetud kui vaid üks maskidest. Paratekst tekstis: üks sõlm on siin lahti hargnenud, mida enam endisena kokku siduda ei õnnestugi. Üdi-

Viidingu raamat võidab endale ebatavalise, nii kirjutamis- kui lugemisistseenile ootamatust nurgast osutaja staatuse. Raamatu eri osad astuvad utoopilistesse suhetesse, mille sarnaseid harilike luulevihikute juures ei näe.

Selline raamatukuju meenutab veidi Stéphane Mallarmé kuulsat Raamatu-projekti, mis meil kahjuks peaaegu tundmatu. Mallarmé eesmärgiks oli küll totaalne Raamat, kus kõik on tähenduslik, alates formaadist ja lehekülgede arvust — Raamat, mis endasse absorbeeriks kogu maailma ter- vikuna. «Tout, au monde, existe pour aboutir à un livre» — «Kõik, maailmas, on olemas, et jõuda lõpule raamatus». Ka Mallarmé jaoks pidi täiuslik Raamat endast üht- aegu kujutama täiuslikku Teatrit, nii et need lõpuks osutuvad identseks. Rohkem ühtelangevusi siiski pole, sest erinevalt Mallarmést on Üdi-Viidingu raamatuprojekt rõhutatult osaline, antitotaalne, samuti ei ole Mallarmé jaoks oluline Viidingule tunnuslik väljenduseproblematika.

Mida kõige selle taustal ütelda «Osa» kohta? Põhilises on see väljapeetud üdi- viidinglik raamat. Kõige suurem põikumine varasemast editsoonist on nii Üdi kui Viidingu tekstide ümberladumine kursiiv- kirja, mida varem üheski kogus ei ole kasu- tatud. See paratekstuaalne teisendus võtab esialgu veidi nõutuks. Kursiivkiri markeerib värssteksti puhul intiimsust, tüüpilist siiruse- maski, tundelist puistamist. Miks on seda vaja Viidingule? Ja siis tekstide valik: ka see näib toetavat sama *image*'it. Kuidas suhtuda? Ons see moraalne eeskuju? «Hakake kirjutama siiralt, poisid. Näete, onu Viidingki hakkas.» Kas nii? — Ärgem siiski kü- rustagem hinnangute andmisega.

Asetagem korraks kõrvuti kaks valik- kogu:

«Osa Juhan Viiding» Tallinn, 1991

«Juhan Viiding MA OLIN JÜRI ÜDI» Tallinn, 1978

Kirjutasin pealkirjad maha otse raamatu- kaantelt, need on kindlasti tiitellehtedest autentsemad (kursiiv markeerib käekirja, nagu ta algupäraselt peaksi tegema). Kontrast on põrpi ilma mingi pikema ana- lüüsita. 1978. aasta valikkogu esikaas sarnaneb raidkirjale, epitaafile, musta kirja sügavust ja reljeefst rõhutab veelgi kohe järgnev süsimust vaheleht kaane ja fron- tispissi vahel (teostus Jüri Kaarmalt, ilmselt koostöös autoriga). MA OLIN JÜRI ÜDI, see tähendab, ma olin keegi teine; keegi, kes ei ole enam mina, on kirjutanud need luuletused selles raamatus, mille kaane, epitaafi ma nüüd signeerin. Üpriski para- doksaalne operatsioon, tõeline maiuspala

mõnele Derridale. Olukorda kummastab veelgi raamatu lõpuosas ootamatult ilmuv topeltsignatuur: neljanda ja viimase, kahest tekstist koosneva osa järel vaheleht kirjaga «JUHAN VIIDINGU LUULET». Mis, kas siis eelnev ei olnudki Viidingu oma? Või on järgnev seda kuidagi eriti, rõhutatult, topelt? See identsusekinnitus mõjub vastupandamatult, kuid tekitab muidugi küsimuse kogu eelnenud luule staatusest.

«Osa» puhul ei midagi niisugust. Kõik tekstid selles raamatus on Viidingu omad. Nii need, mis eelmises valikkogus kandsid topeltsignatuuri, kui need, mille staatust otsustamata jäigi. Esikaanel käekirjas signatuur, pealkirja all, mis vist peab markeerima «looja käe puudutust»? või lihtsalt oma osa tunnistamist, autori enda osalisust (osaraamat)? igal juhul, garanteerima lausuja identsuse, fikseerima subjektiivsuse? Ei tea. Kuid igatahes mõjuvad kõik Üdi luuletused selles raamatus Viidingu subjektiivsusse assimileerituna, sulatatuna. Viiding võidab tagasi, mis kunagi temalt võitis Üdi. Kuid kas ta suudab võita kõik?

Vaevalt. Kõigepealt: Üdil on mitu olulist luuletust, mis «Osast» välja on jäetud, mis aga Üdi jaoks olemuslikud. Üdi on pseudonüüm: teda ei saa olemas olla, kui ei ole talle kuuluvaid tekste. Paistab, et Viiding ei saa temalt tagasi vallutada lausungeid nagu «Teade Christian Morgensternile», «Ja hobuse hauasammas», «Olen pärisori», «Laul kirjanik Edgar Allan Poe'le». Mis Üdi juures näivad kõige allutamatumad, suveräänsemad. Üdi lugejana olen ma nende üle uhke — uhke Viidingu vastu. Aga tõsi, 1978. aasta valikkogus olid kõik need tekstid kuidagi ebaseaduslikult, topeltsignatuuride mängu kaudu näiliselt eksproprieeritud. (Mis on muidugi hoopis parem, kui et nad oleks eksproprieeritud tõeliselt, kustutades kogu Üdi signatuuri ja kirjutades peale «Viiding», ühekordselt, ilma mingi vangerduseta.) Kuid kas ei võiks Üdil leiduda kuskil tekst, mida ei saa enam tagasi võita mitte mingi silmapette abil, mida järelikult ei või leiduda ka 1978. a valikkogus «Ma olin Jüri Üdi»?

Selline tekst on. Võite ta leida 1973. a ilmunud kogust «Käekäik», lk 29, pealkiri «Autoportree selgituseks». Tsiteerigem lõiguti seda praegu juba haruldaseks muutunud teksti.

«Ma armastan Juhan Viidingut; armastan teda siis, kui ta liigub mu unes, ja siis, kui ma näen teda ilmsi ja sageli.

Mida ta teeb, kui mind näeb, seda tean alati ette. Mees, kelle hinges on argus, tohtu argus, mis seletust iial ei vaja. /- - -/

Juhan Viiding on automaatne. Iseeneslik, loomulik. Ta vaatab maju ja veel vaatab ta

ennast peeglist, peeglist, mis mõneski majas on vastaval kõrgusel. Nii et ta ulatub vaatama. /- - -/

Juhan Viidingu ninas on sõõrmed, neist vabaneb maailma pinged. Ta pikad saledad käed on looduse suure teosed.

Ja minust ta ära ei pääse! Ta lepib sellega jälle! /- - -/»

Ei pääse tõesti. Sest Üdi käes on trumpe, millele Viidingul ei ole midagi vastu panna. Mitte ainult, et ta armastab Juhan Viidingut (ja Viiding teda võib-olla mitte); mitte ainult, et Juhan Viiding on «arg», «automaatne», «iseeneslik, loomulik». Tema eeliseks on ka see, et ta alati on olnud enne Viidingut, et Viiding on tekkinud alles tema läbi, Üdiga sõlmitud lepingu murdmise läbi. Ja tal on tekst, mida Viiding iialgi üle signeerida ei võiks. Seepärast pole seda teksti ka enam saadud hiljem avaldada, kuigi ta on kogu Üdi/Viidingu vahelise stseeni mõistmiseks võtmeline.

Lugegem see küsimus nüüd viimaks ometi tõsiselt püstitatuks.

Liigume edasi teisele probleemiringile, mis puudutab Üdi-Viidingu vahekorda klassika ja suure kirjandusega.

(II)

Eesti kirjanduses pole mingit klassikat. See kirjandus ei põhine klassikal, vaid rivaliteedil: rivaliteedil teiste, suuremate kirjandustega, mis põhinevad suurel, puhtal, n-ö enne klassikat tekkinud klassikal. Puhta klassika tunnuseks on, et ta ei saa tekkida klassikana, lähtudes juba klassika mõistest. Puhast klassika saab klassikaks alles siis, kui osa temast on juba kadunud (kontekst, autorid, käskkirjad, osa tähendusi). Ta sünnib kas rikutuna või mõistatuslikuna. Ainult kreeklastele sai olla Homeros; roomlastele ainult Vergilius, mitte enam autentne, pastišš, kitš, postmodern. Ta oli rivaliteedi produkt. Pingutus suure kirjanduse suunas, mis aga oli juba enne olemas, niisii seda ei saanud enam teha, ainult jäljendada.

Eesti kirjandus on veel palju vergiliuslikum. Ta on Vergilius ruudus. Ei midagi autentset, aina pastišid. Aina suure kirjanduse tegemine, selle suure kirjanduse järgi, mis on tehtud suure kirjanduse järgi, mis on tehtud suure klassika järgi. Mida ei teatudki, aga see ei vabasta imperatiivist. Sekka satub mõni üksik Juhan Liiv, kes teeb ootamatult käänaku millegi suunas, mida peaks Deleuze'i ja Guattari eeskujul nimetama väikeseks ehk vähemuskirjandu-

seks (*littérature mineure*)³. Mitte enam järgida suurt kirjandust, klassikalist mudelit — või vähemalt mitte enam teha seda mudeli enda pärast. Imperatiivi surve on korraga kadunud, korraga hakatakse tegema midagi hoopis uut, mitte enam klassikat (mida küll nagunii ei saa teha), mitte enam võimu kirjandust sõna täies tähendusmahus (teisest küljest on iga kirjandus võimu kirjandus). Või Oks. Millised õieti olid ta eeskujud, olit tal üldse neid — ses mõttes, nagu on suurel kirjandusel. Siin sugeneb vergiliuslikku kirjandusjärgnevusse mingi mõra, äravoolukoht või pagemisjoon, mis pole küll eeskujuks, aga on pretseedendiks järgmistele vähemuslikele valikutele.

Viiding on vähemuskirjanik. Ükskõik, kas ta on Üdi või Viiding, ükskõik, millise (topelt)signatuuriga. Nagu kõik eesti kirjanikud, kes on mingis mõttes tegelikud, kes pole paljas rivaliteet, paljas Tuglas. Viidingu mõtteks pole teha kirjandust, mida ei saa enam teha, ta ei taotle eituse eitamist. Tema lausumine on puhas jaatus. Ei mingit ühismõõdet rahvusvahelise modernismiga. Ta ei olegi võrreldav. Lemmikuteks, mitte eeskujudeks mõned väga karakterised vähemuskirjanikud, nagu Pessoa või Beckett. Ta kirjutab «selges eesti keeles», nagu oleks see mõni võõrkeel, õigemini, nagu tunneks ta end võõrana omaenda keeles. Missugune ahistamapanev kuivus, talumatu triviaalsus. Ei mingit stiili, mingit isikupära, mis moodustaks autori. Nõnda võiks rääkida igäüks. Täiesti nullilähedane individualiseeritus, nii et kõneldav võib tegelikult puudutada igäüht, ja pingestub seetõttu kiiresti ülimalt sotsiaalseks. Isegi poliitiliseks. «kord öeldi õnn tuli õuele / ja õu sai õnne täis» (5). Kuid selle juures ikkagi on ta keel täielikult ära lõigatud maast, juurtest, sellel puudub maakeelele omane rikkus, mõnus, tusedus. See keel on n-õ deterritorialiseeritud. On «puhtad intensiivsused».

Jutustasime nüüd õieti lihtsalt ümber Deleuze'i ja Guattari käsitust vähemuskirjandusest. Et Viiding on kõige ehtsam vähemuskirjanik, pole siin vaja midagi muuta, teha mõõndusi. Et aga too käsitlus, mida refereerime, keskendub Kafka ümber, võiks siin tõmmata mõnesid võrdlusjooni. Vähemuskirjanikuna on Viidingule omane

teatav kafkalikkus, tahes-tahtmata. Mitte muidugi kafkalikkus selles mõistes, millega meil ollakse harjunud (nagu oleks Kafka, vaene äravaevatud mees, kogu elu läbi kirjutanud ainult üht pikka allegooriat Austria-Ungari bürokraatiale, mis võrreldav siinse sotsialistlikuga). See vaevakuuldav kõlasarnasus, see sama noot on immanentsi tingitus. Maailma täielik, piirideta kätkemine maailmas eneses. Mistõttu ka ei mingeid metafoore. Ei mingeid väljaspoolt tulevaid printsiipe. Tean, et sellisele väitele tahetakse vastu vaielda, ja möönma peab muidugi: nii Kafkal kui Üdil-Viidingul on omad hingetõmbehetked, arutlused transsendentsist, «pühad» mõlgutused. «sest hetkest püha tema ellu jäi» (120). Ometi on valdav just lummatus lõplikkusest, pidevusest, selle piiramatusest.

«olen korraga mitmeis paigus ainult vaadata vaadata veel ja mu ainus arvatav haigus seisab soovis elada veel // sellega kokku viis rida» (124)

On saanud kuidagi heaks kombeks vastandada teineteisele «peari» Üdi ja «pühameest» Viidingut, kusjuures mõned kiidavad heaks mõlemad, mõned viimast mitte. Niisugune kaheksjaotamine tundub siiski lihtsustav. Kõigepealt, mis asi on «peari»? Mis sõna see on? Kas julgeks mõni kriitikuteist seda kasutada lihtsalt vabas vestluses, uskudes, et keegi teab, mida see tähendab? Võib-olla ainult vastaval murdealal. Ja «püha»: seda kasutab Viiding ka ise, aga igatahes on siin tegemist erilaadse «pühaga» erilaadses kontekstis. «Lamades, seistes ja istudes / taevasse vaadata tuleb» (219). See on midagi niisugust, mis langeb kokku meie arusaamadega keskaegsest religioossusest. Vahest on hiline Viiding tõepoolest astunud otsustava sammu transsendentsi suunas. Aga sel juhul on muidugi katkenud ka tema leping vähemuskirjandusega, puhta jaatusega, eeskujudeta kirjandusega. Ta oleks siis sisenevad metafüüsilise ruumi, kus ei toimi enam mingi ihu-kiri, mingi puhta väljenduse teater. Üdi ja Viidingu pingevahekord oleks lõppenud, ühel pool Üdi ja «Autoportree selgituseks», mida keegi ei saa temalt võtta, teisel pool juba sõnatu Viiding, «nagu tume täpp või koma ajapildi sees», ilma et neil tõesti oleks enam midagi ühist. Ei mingit võimalust selgitada, kummale kuulub nüüd vähem osa. Praegu on mõlemad alles ühtviisi vähemuses, ja Üdi käes tugevamad trumbid. Neid kaht peategelast ei saa panna teineteist välja sulgema.

³ G. Deleuze, F. Guattari, Kafka. Pour une littérature mineure. Paris, 1975. Peame seda mõistet veidi retušeerima, kuid üldiselt püsime seejuures kontseptsiooni sees. «...väike» ei iseloomusta enam teatavaid kirjandusi, vaid igasuguse kirjanduse revolutsioonilisi tingimusi selle rüpes, mida nimetatase suureks (või püsiväärtuslikuks)» (lk 33).

ENN VETEMAA. KRATI NIMI OLI
PEETRUS. «Kupar», Tallinn, 1991, 238 lk.
35 200 eks. Hind 3.50 rbl.*

Jah, siidist sall ja tingimata veel hulk muid nooleid atribuute, nagu ühes «Kukerpillide» vanas loos lauldakse. Ja mitte ainult seal, ka viimatiilmunud «vagajutus» tsiteeritud alkeemilise sisuga värsiridades tundub leiduvat mingi kummaline kooskõla autori isikuga. Tema kirjandusliku ehk meelekujutusliku isikuga. Enamiku Enn Vetemaa raamatutest puhul tekib kirjandusliku kujundi pinnal ka autori-kujund. Miks, mismoodi ja milleks see nii on, seda võiks keegi kunagi uurida. Aga nüüd kirjanduse juurde.

Üsnagi tihti tundub viimasel ajal, et kirjanik tahaks oma raamatuga nagu seda viimast välja panna ja pingutab mis kole. Õnneks on meil ka härraskirjanikke, kes on suutnud enesele kindlaks jääda ja mainitud pattu mitte ei tee. Kui selline ahvatlus äkki tõesti olemas on, et töötagu kirjanik oma mõtte ja andega nagu sepavasara ja alasiga, kas härrased siis ei kuulu kutset või peavad seda pisut moondunud heliks? Ei usu, et kirjandusel ilmakorra üle võimu ja väge on? Kõiki eesti härraskirjanikke, eriti veel läbi aegade ja loominguliste teisenemiste lõikes ma ei jaksaks üles lugeda, ent Enn Vetemaa on üks neist. Vähemalt ajuti, vähemalt praegu. Härraskirjaniku loomingu juures ei haista me mingisugust hihilõhna, pigem mõningast rafineeritud ja odoreeritud üleolekut. Kohe on tunda, et ei taheta iga hinna eest ja nii edasi. Pigem ollakse pisut lohakas, aga siis elegantselt lohakas. See kuulub härrandliku stiili juurde nagu ka vaimukus. Võib ju vahel tekkida pisuke võõristus — kuid mõni inimene, olgugi kirjanik, jaksab nii lõpmata vaimukas olla? Vaimukus võib muutuda härraskirjaniku stiili sunnitud omaduseks, nii et teda ei tahetagi teistsugusena näha. Kirjanik võiks lõppude lõpuks muutuda nii äratulemata vaimukaks, et see hakkab järjekindlalt — ilmselt refleksina publiku ootustele — teostuma isegi proosateoste häälikulisel tasandil ja interpunktsioonis. Kumb murduks sel juhul enne, kas lugejate

vaimustus või kirjaniku vaim? Vaevalt muidugi taoline äärmus tegelikkuses võimalik oleks. Nimelt on härraskirjaniku üheks väga oluliseks omaduseks sügavasti sissejuurdunud mõõdukus. Ta tajub mõõdukuse piire lausa erilise meelega ja on nende ületamise suhtes halastamatult irooniline, mis ei tähenda, et ta ise ealeski ei eksiks — sutikene ikka. Härraskirjanik on seega paljude jaoks vägagi meeldiv nähtus ja põhjus, miks ma Enn Vetemaa just härraskirjaniku näen (või olgu siis — näha tahan), on see, et praegusel ajal, mil kostavad aina üleskutsed rügamisele ja kasinusele ja nii edasi, tundub härraskirjaniku värske looming ülimalt meeldiva vaheldusena, isegi kui tegemist ei ole vaieldamatu kirjandusliku suursündmusega. Väga kosutav on just nüüd kohata rikast härrasmeest, kes mõõdukalt oma varandusi pillab ja pisukesest peost ja pillerkaaristki ära ei ütle. Justament sellise mulje arvustatav raamat mulle kõige esmalt jättiski.

Raamatu sõnavaraline külg mõjub lugedes nõnda, nagu kuulaksid kusagil ülemise korruse toa aknakardina varjus väljakult kostvat sundimatut karnevalimelu. Laheda iseenesestmõistetavusega seostuvad murdesõnad ja skolasitaterminid, ladina ja agulikeel, mõni slängisõnade ja nii edasi ja jääbki tajumata, et teost kannab tegelikult kõige tavalisem tänapäeva ilukirjandus-sõnastik. Tekib bakhantlik meeleolu, võimalus siseneda teise, argipäevast võrratult erinevasse reaalsusse. Lause tasandil on asi umbes samasugune. Kord naudime pseudorahvalikku sõnaseadmist ja antvärgilikkum muigutamist, ent pilguke hiljem ehk varem olime silmitsi igati mõnusa jäljendusega (ajuti vist tõlketsitaadiga?) vanast heast dogmaatilisest skolastikast ja omakorda nende vahele jaotub parasjagu tänapäevast sõnanusti. Kõik see on kihiline, võrdväärne, vastuvõetav. Kes aga sinset segu mulgi kapsasteks üritab nimetada, on lihtsalt tige inimene. Kõigepealt taipame imeselgesti, et siin on võimalust ja põhjust peatuda detailidel ja nendest mõnu tunda. Keeleline kude on piisavalt õhuline, kerge, ent vilunud käega kokku seatud.

Teine eeldus, mis viitab valitud sõnastusstiili suutlikkusele lugejaskonda kõita, on «vagajutu» kujundlikus küljes, mis näikse kaasaega üsnagi hellast kohast puudutavat. Juba mõnda aega tahame me näha, et kõik eripalgeline eksisteerib koos, et vastuolud ja ühepoolsed eelistused hakkavad domineerima vaid siis, kui neid kitsastest eesmärkidest lähtudes tõhusalt propageeritakse ja mõjusa vägivallaga toetatakse. Sel marurahuliku kooseksisteerimise ideel näikse olevat ametliku ideoloogia jooni. Kirjanik on

* Nii on kaanel, aga kaas valetab. Poes küsiti tunduvalt enam! Kui palju täpselt — vaat, enam mitte ei mäleta!

meile selles heldelt vastu tulnud, muidugi mitte talle omasest iroonilis-vaimukast hoiakust loobumise hinnaga. Krati tegemine nunnakloostri on leid, mis loob vankumatu telje erinevate maailmatunnetuste ja uskumuste põimumisele ahastamapanevalt provintslikus maailmakolkas, kus kõik aktuaalne muutub alati natuke teiseks, pole enam tõeliselt tema ise — olgu sinna sattunud valgustatud inimene, idee, religioon või väramatuks loetud esteetika ning kombestik, miski ei jää jalule. Oma härrandlikkusest loobumata viitab autor järjekindlalt loobumise kunstile ja esitab meile lõbusnukra loo sellest, et ürgselt süütu ja puhas hing (nagu sama puhas tõde ja õigus) murrab kalestuserni karastatud vaimu, kuid tal enesel pole sellest suuremat tolku, isegi tunnustamise mõttes mitte, sest neitsi Maarja kasu-pojaks tehtud kratti, olgu ta nimi pealegi Peetrus — ja muide, mis muu nimi tal siis üldse olla võiks? —, ei kanoniseerita ealeski pühakuks. Ta jääb selle jumalast hüljatud maanurga golemiks, kuni teda, nunnakloostripeletist, ühtäkki enam ei olegi. Ilma-elu käib siin oma kõveraid radu pidi edasi, mälu lihtsalt ei toimi, katkud ja sõjad ootavad ees.

Siiski on mul ülim aeg liulaskmine lõpetada ja pöörduda tagasi teksti omaduste juurde. On ilmselt vähe raamatuid lugevaid inimesi, kes ei teaks, et Enn Vetemaa on umbkaudu samas laadis ka varem kirjutanud ning mõneti kõmulise tähelepanu osaliseks saanud. Publikut on köitnud interpreteerimislust, mis, ühendatuna fantaasiaküllase fabuleerimiskunstiga, ikka ja alati üllatus efekti põhjustab. Taoline proosa mõjub kergemeelsena, ent on kahtlemata targa ja aruka inimese kirjutatud, sest läbimõeldud ja viimistletud paroodia pole kaugeltki mitte igale kirjanikule jõukohane. Ent mulle tundub, et kunagi varem pole Enn Vetemaa saavutanud nii suurt vabadust, kirjutanud oma ridu nii sundimatult kui nüüd. Kratilugu on kirjutatud võib-olla isegi pisut lohakalt komponeerides, erinevad süžeeleiniid ei haaku alati laussujult (näiteks nunnakloostri miljöö ja tüübid jäävad loo suhtes irdu ja silmatorkavalt staatilisteks), kuid selle kompenseerib täielikult ütlemissõnu mõnu. Teksti kirevusest ja rahutusest tõuseb lugejale pigem kasu kui kahju, imelikul kombel see hõlbustab teksti jälgimist. Näiteks ei tekita mingit vaeva taibata, miks üks või teine meeli-ärritav sõna või väljend just selles lõigus ja sarnases kontekstis on, kust me ta oma üllatuseks leiame. Tekst suunab lugejat vabamate, ehk isegi lödvapoolsete assotsiatsioonide poole ja — et veel kord rõhutada — antud juhul ei kao esteetiline pinge

kuhugi, teos laiali ei valgu.

Kirjaniku fantaasiatel on kogu aeg kindel pinnas jalge all, osalt allikmaterjalidele viidatakse, osalt on need arusaadavatel põhjustel varjatud (rahvaluuleallikad ja vabalt tõlgitud tsitaadid). Muidugimõista ei klammerdu Enn Vetemaa fakti külge. Omaette aimeldes ja juhuvestluste mõjul on mul kujunenud arvamus, et krati loo faktiline osa, eriti mis puutub sündmuste toimimiseajaks valitud ajastu skolastikat, alkeemiat ja religioosset dogmaatikat, ei kujuta endast neid valdkondi vähegi tundvale lugejale mingit uudist, pigem mõjub triviaalsusena. Kindla peale oskavad sedalaadi kriitikud osutada kasutatud allikmaterjalidele, mis ei ole ehk ka mitte kõige prestiižikamad. Ent kui pidada silmas laiemat lugejaskonda, siis nende jaoks peaks uudset ja põnevast jaguma piisavalt. Ja mis puutub ajaloolis-tesse seikadesse, siis need polegi ehk teab mis olulised, isegi kui asjale vaadata ajaloolase pilguga.

Enn Vetemaa ise nimetab ju oma raamatut vagajutuks ja miks ka mitte, sest viis, kuidas vagajutus pärimusi, legende ja iidseid süžeesid kaasaja moraalipahmast tallama rakendati, on krati looga tingimisi sarnane küll. Ainult et vagajutt on ikka rohkem propaganda kui ilukirjandus meie mõistes, aga just sellise kirjandusega on ju Vetemaa puhul tegu. Kui meenutada varasemaid vagajutu stiili parodeerivaid teoseid (Endel Nirgilt ja Juhan Peegilt), siis nende puhul torkab silma üsna rõhuv stilistiline ühekülgsus ja see, et paroodiast hoolimata püsitakse range järjekindlusega vagajutu tüüpiliste kujundite ringis. Tulemuseks ongi väga vagajutulikud tekstid. Enn Vetemaa oopust võiks aga sama edukalt nimetada ajalooliseks romaaniks. Kui nüüd vaadata autoriteetide poole, siis Juri Lotman oleks võib-olla nõus raamatut kui vaba välmingut ajaloolise tõsiseigana interpreteerivat teksti tõepoolest ajalooliseks romaaniks nimetama. Harald Peep nimetaks krati- lugu aga ajalooaineliseks teoseks. Jaan Kross võiks jälle välja pakkuda ajaloolise kulissromaani, mille puhul võib ajuti täheldada ka ajaloolise stseneriromaani jooni (vt J. Kross, *Vahelugemised*, IV. Tln, 1986, lk 133—136). Mõistagi on eelõeldu vaid oletus. Kuid siit edasi minnes võib märgata, et Enn Vetemaa romaan on kauniste lähedane ärkamisaegete (pseudo-) ajalooliste üllitistega, seda nimelt ajalise paigutuse, kulisside loomise ja laias laastus ka karakterivälmingu poolest. Seevastu pateetilises on tema puhul võimalik vaid paroodilisena, heroilisus seostatakse pilkeli- selt sentimentaalsusega ning seikluslik liin

külgneb võiks isegi öelda ohtlikus läheduses vodevilliga. Kõige suurem erinevus on aga ehk selles, et mingit püüdi rahvusliku alaväärsuse ületamiseks, nagu seda ehk siiani ajaloolist ainet kasutavates teostes ette tuleb, kohe üldse ei kohta. Pigem võtab autor lõbustatud ironiku hoiaku, et midagi sellist üldse olemaski pole, ei saagi olla. Sest nagu alguses öeldud — ironilisest vaimukusest loobumata pakub ta meile seda, mida me just nagu nii väga näha sooviksimegi. Me ei kohta ka ühtegi absoluutset kurjust kehas-tavat tegelast, mitte ühtegi deklaratiivset hukkamõistu, ka mitte ühegi veretöö kirjeldust või peopesi higistama panevat jõhkrat vägivallaakti.

Asjaõeldu järeldusena kaldun ma Enn Vetemaa romaanis nägema ajaloolise romaani paroodiat, kusjuures ärgitusi selle loomiseks on ta ilmselt saanud ärkamis-aegsest kirjandusest nagu ka peaaegu samas aegruumis rahvaraamatuina levinud vaga-juttude ülesehitusest. Mitte ei saa lahti ka tundeist, et teatud määral on autoril olnud silme ees Jaan Krossi looming. Sellele võimalusele viitaksid just nagu tege-vusliinide kujundamine ja karakteriloogika (need on küll universaalsed, rändavad, vaat et igikestvad — olgu peale), samuti mõjuvad vihjelisena pikad skolastilis-dog-maatilised tiraadid. Ei, mitte nende loogika ja sisu — jumal hoidku! — vaid ilu-kõnelejalik sõnastustiil!

Kõige selgemad on lood vaimuka krati-loo asendiga eesti raamatuturul. Ei jää vähimatki kahtlust, et meil on tegu best-selleriga, veelgi enam, raamat on tead-likult bestselleriks kirjutatud. Nagu hea bestseller ikka, läheb see raamat kõige eri-nevamale publikule (ma panen vaid kurbu-sega tähele, et meil ei osata taolist kir-jandust ikka veel operatiivselt ja kasu-teguriga reklaamida). Pealiskaudset kirjan-dusetarbijat silitab teos aina pärikarva ja pakub lihtsalt head meelelahutust. Mõningasele riskile on mindud vaid pikkade monoloogidega, kuid kes keelab neist üle libi-seda, kui sündmused ja dialoog ometi jälgi-tavaks jäävad. Raamat ei ole rumal, aga ilmutab head maitset, raamat on veidi kerge-meelne, aga reedab kõiges ilukirjanduse tegemise oskust. Põnevus ja ootus — kaks hinnatud taime kutselise kirjaniku kultuur-maal — õitsevad (mitte ainult püha vee abiga, nagu me raamatustki lugeda võisime) Enn Vetemaa hoolitsuse all endistviisi jõudsalt.

MERLE PAJULA Avameelsed?

AITA KIVI. ÜHEKSA AVAMEELSET
NAIST. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991.
176 lk.

Arvustuse kirjutamise ajal (juuni keskpaiku) valitseb Aita Kivi jutukogu kohal veel (kurjakuulutatav?) vaikus. Veel pole Vaapo Vaheri reklaamimaigulisele raamatutut-vustusele järgnenud pahameelekärgatusi ega vaimustuserõkkeid. Ehkki põhjust oleks ju mõlemaks. Sedavõrd novaatorlik on AK raamat. Arraga pole eesti kirjanduslik naisinimene enam see steriilsevõitu, patuste himudeta olend, kellega me läinud aasta-kümnete jooksul juba harjuda jõudsim. AK pakub meile tutvumiseks või ehk äratund-misekski terve valiku naisi elust enesest. Ja nagu öelnud klassik — pole põhjust alati peeglit süüdistada, kui näolapp viltusena tundub.

AK kolmeteistkümnes loos kehastuvad autori ütlust mööda üheksa avameelset naist. Esimeseks lugejaülesandeks ongi välja selgitada, milliste lugude tegelannad kokku langevad. Lahenduse leidmiseks pakub raamat mitmeid võimalikke variante. Näiteks saab kangelannasid liigitada väliste tunnuste järgi — detailsemalt kirjeldatud juhtudel. Või loogiliselt hargnevate elulugude põhjal (ehk on näiteks «Enne talve» Eleen mingil eluetapil doktor Jollingu õpilane olnud?). Äkki on ühendavaks lüliks hoopis mipa-jutustaja isik? Või veel miski?

Sisuliselt jagunevad jutud kaheks — n-ö olmelisteks ja ulmelisteks. Olmepoolt esin-davad «Ilusate silmadega tüdruk», «Kahe-kesi», «Kartulid», «Make up», «Piirjooned», «Perekonnamäng», «Naaber». Nende lugude tugevaks küljeks on kirjeldus, olukordade, tunnete ja mõtete halastamatu registreeri-mine. Võib siiski juhtuda, et materjali saab loo tarvis liiga palju («Kahekesi»). Esindatud on nii lüüriline tagasivaade («Ilusate silmadega tüdruk») kui ka anekdoot («Naaber»). Paraku tuleb märkida, et viimati nimetatud veiderdav alatoon teiste olmelugude üldise kerge (enese)ironia taustal kohatuna mõjub. Kokkuvõttes pretensioo-nitu, kuid huvitav.

Tinglikult kuulub sellesse alaliiki ka «Va-ba päev». See lugu on minu meelest raamatu kvintessentsiks. Nimelt on selles jutustuses (novellis?) kaunis detailselt fik-seeritud AK jutukogu teise poole, n-ö ulmelugude tekkimise protsess. Kuidas see oligi — selili kušetil, jalad tõhusama vere-riinge huvides kohvrihunnikule tõstetud, suletud silmi ilusaid ja hirmsaid ulmi

nautimas. Harmooniliselt sulavad ühte lootusetu argirutiini ja abiventiilina töötavad kaunid kujutelmad. Vürtsiks kübeke eneseirooniat. Lihtne ja tõhus.

Ulmelugude endiga on lood keerulised. Kui olmelugude puhul teatav stiilirõhmakas ja naturalism ei sega, siis ulmelise lähenemisnurgaga jutud nõuavad kirjutajalt järjekindlust ja laitmatut maitset, hoolikast viimistlemisest rääkimata. Illusioon on ju habras. Eelloetletud leidsin mina kõige rohkem «Ainult pildis». Nii ta mulle oma liigi esindajaist enim meeldiski.

Ülejäänud lugudes jäi miski ebamugavalt kriipima. Põhiline on küll paigas — pingestatud meeleolu, intiimsest lähedusest nähtud tegelased, kaunid taustad ja meeldejäävad detailid. Häirib mõningane ebakõla kujutuslaadi ning kirjeldatava olukorra või isiku vahel, suurilmalikke taotlusi lõikab kohati agulitsoon.

Aita Kivi naised on huvitavad ja värvikad. Samas ei saa jätta märkimata jutukogus esinevate meesisikute ühe- või tegelikult kaheülbalisust. Olmelugudes võimutseb Toslem ja vilksatab Vallutaja, ulmelugudes vastupidi. Äkki on meid ümbritsevas elus samamoodi?

Silma torkab see, et peategelased, kes autori oletatava eluea piiresse mahuvad, mõjuvad ülejäänutest tunduvalt ehtsamalt. Kogumiku kaks viimast, nn vanainimesejuttu on sellest johtuvalt teistest nõrgemad. Kumbki omas laadis üle pingutatud.

Vahel võib juttude koguna avaldamise praktika lugudele karuteene osutada. Nii «Vaba päev» kui ka «Kartulid» mõjusid «Vikerkaares» tunduvalt eredamalt kui kogus. Ehk oleksid ka näiteks «Doktor Jollingu õpilane» või «Kohtumine» uhkes üksinduses paremini mõjunud? Võib-olla vajavad Aita Kivi jutud enda ümber rohkem «hingamisruumi»?

P.S. Saatus on mulle AK jutukogu arvustamist silmas pidades haruldase kingituse teinud. Nimelt on raamatus kirjelatud interjööride hulgas korter, kus minagi oma perega kunagi elasin. Kummalisel kombel annab just see Lasnamäe veerul seisev ruumikogum õiguse väita, et autoril jagub kadestusväärset ohtralt loovat fantaasiat. Üht pealtnäha argist eluasest jätkub taustaks õige mitmele väga erinevale loole.

Ja nii hakkab mullegi tunduma, et kirjanike eluolulise materjali kogumine pole sugugi tühi töö ja vaimu närimine. Tõepoolest — miks mitte kirjutada memuaare, kuni oled veel noor?

S. LÄNGVITŠ Üks slängikas

MAI LOOG. ESIMENE EESTI SLÄNGI SÕNARAAMAT. Tallinn, 1991. 176 lk. Hind 13.33 rbl.

Väljaande ilmumise fakt iseenesest peaks kõiki rõõmustama: ka meil on nüüd slängisõnaraamat! Pole vaja enam nii kadedalt kiigata suuremate rahvaste saavutusi.

Vaimustatud keelehuviline ei pane paljaks ka ligi 15rublast kaanehinda, on ju tegemist ikkagi esimesega omataoliste hulgas, nagu väidab pealkiri. Lähem tutvumine raamatuga tekitab aga ka üksjagu nõutust. Kõigepealt kerkib küsimus töö laadist: kas on tegemist teatmeteosega või lihtsalt pretensioonikalt pealkirjastatud meelelahutusväljaandega? Viimane mulje kipub peale jääma, hoolimata sellest et kümnendik raamatu tiraažist on trükitud pisut paremale paberile ja varustatud ka inglise ja soomekeelse eessõnaga ning et mulgi viisil on antud mõista teose tõsiteaduslikku iseloomu. Eestikeelses sissejuhatuses püütakse lugejale avada slängi mõistet ning heidetakse pilk slängi uurimisele meil ja mujal. Pisut kergemeelseks jääb seejuures väide, et 1960.—70. aastate ühiskonnas oli slängiuurimine meil võimatu. Tuleb tunnistada, et kõige kiuste slängi siiski veidi uuriti. Selle tõestuseks võib tuua KKIs leiduvaid käsikirjalisi materjale ja ka ühteist trüki ilmunut (näiteks Juhan Peegli artikkel sõdurislangist «Keeles ja Kirjanduses» 1976, nr 6). Avaldamisega oli loomulikult raskusi. Lausa ülepakutud on aga arvamus, nagu puuduks «meil» teadmine slängist. Niisugune enesekindel osatamine peaks vist eeldama, et nüüd siis tehakse lugejale selgeks, mida släng endast kujutab. Ometi piirdub ka raamatu autor kahjuks kaunis laialivalguva definitsiooniga: «Släng on eesmärgipärane mittenormatiivsus keeles.» Õeldu on ebatäpne eeskätt selles mõttes, et ta ei arvesta piisavalt slängile iseloomulikke loomungulisust. Släng on ka spontaanne, mänguline nähtus. Teiseks ei maksaks slängiks pidada kaugeltki kõiki mittenormatiivsusi, näiteks üldist kõnekeelt ja murdeid.

Slängi ja kõnekeele vahel «Esimene eesti slängi sõnaraamat» vahet ei teegi. Nii on slängisõnadeks pakutud mitmeid sõnu, mida ka kirjakeel lubaks, nt *loll*, *idioot*, *tobu*, *tola*, *lontrus*, *vurle* jt, isegi *peldik*, *atleet*, *maika*, *pullover*, *sviiter*, *särk*, *vammus*, *pladimängija* — kõik oma tava tähenduses! Järelikult tuleb suhtuda ettevaatusega ka slängisõnade koguarvu, mida

alfabeetilises sõnastikus olevat 7500.

Ähmaseks on jäänud ka murdekeele ja slängi vaheline piir. Kui pidada teost eesti slängi sõnaraamatuks, siis ei saa murdekeelusi kuidagi slängisõnuks lugeda. Lõuna-eestlase jaoks ei ole näiteks *peni* ega *väits* mingi eesmärgipärane mittenormatiivsus, vaid tavaline kõnekeel. Tavaline põhjaeestlane võib siit muidugi slängi leida! Tegelikult kajastabki «Esimene eesti slängi sõnaraamat» vaid ühe Eesti linna (Tallinna) eesti noorte kõnepruuki. Ka neis piires on informantide ring olnud liiga piiratud, esindades üksnes üht sotsiaalset kihti — kooliõpilasi.

Kas niisugusel kujul kaante vahele koondatud slängimaterjali peaks üldse eriti usaldama? Sõnaraamatu koostaja väidab, et slängi autentsus on tagatud. Ent siin on oht hinnata üle nii oma metoodikat kui ka ankeetidele vastanute tegelikku slängi- ja keelepädevust. Torkab silma slängimaterjali tarbetu kordamine eri rubriikides (nt «Tüdruk», «Lõbutüdruk», «Naine», «Vana naine» jm). Mõnede ainealade liigitamisega on vahest lihtsalt liiale mindud («Riitusesemed», «Pluus, džemper, särk», «Püksid», «Aluspesu», «Rinnahoidja»). Kas on siin määravaks saanud põhjanaabrite malli ennastunustav järgimine või suurema «teaduslikkuse» taotlus, kuid vägisi jääb mulje, et autor on tegutsenud põhimõttel: mida rohkem teemasid (mis sellest, et tegelikult kattuvad) ja mida rohkem slängisõnu (olgugi korduvaid), seda parem! Ometi ei garanteeri need võtted iseenesest veel slängi autentsust.

Teaduslikkuse ja kaasaegsuse huve peab ilmselt teenima ka tüdrukute ja poiste sõnakasutuse lähem eristamine. Väidetavasti kasutavad ühtesid sõnu peamiselt või isegi ainult poisid või mehed, neid või tüdrukud, mõnd sõna koguni vanemad naised (vt sellest ka M. Loog, Kas neidude släng on tõesti viisakam? «Eesti Ekspress» 21.VI 1991). Seesugune sooline diferentseerimine käesoleva materjali põhjal paneb õlgu kehutama. Hea veel, et siinsamas, sõnaraamatus, ei jõuta sellealaste «sügavamate» psühhoanalüütiliste üldistusteni. Tüdrukute sõnad pidavat olema näiteks *närvitsema* (släng?), *rõvetsema*, *pasoori tegema*, *pidu panema* jne. Poisid pruugivad teadagi räigemaid väljendeid — *sitta keerama* jne. On aga terve hulk sõnu, mille puhul niisugune jaotus tundub väga vägivaldne.

Küsimusi tekitab ka ortograafia. Et sõnaraamat on koostatud kirjaliku küsitluse najal, siis on säilitatud iga hinna eest ka ortograafilised omapäratsused nende algkujul. Näiteks *vanatydruk* ('õpetaja'), *wangla* ('kool'), *wäiz* ('väits'); hoopis põnev leid on *preic* > ingl k «puh-

kus» ('vahetund'). Informantide puudulikust õigekirjaoskusest pole M. Loog lasknud end häirida. Muigama panevad sellised näited nagu *buberteet*, *beigmees* või *krammofon*. Sõnaalgulist klusili hääldatakse ju niikuinii tugevalt ning slängi seisukohalt on seesugused originaalitemised täiesti mõttedud. Muidugi, sõnu koguneb sõnaraamatusse sedaviisi rohkem. Protest kirjakeele normide vastu väljendub ka kummalistes eristustes *mop* ja *mopp* ('mopeed'), *vidio* ja *vidijo* ('video'), *dire* ja *tire* ('direktor'), *pogra* ja *bogra* ('piirivalvur'), *sitt* ('väljaheide') ja *sit* ('sisse-sõitnu') jne.

M. Loogi kinnitust mööda on eesti keeles olemas ortograafilise slängi traditsioon ning selle tõestuseks tuuakse ka näiteid. Siin tuleks täpsustada, et luuletajate y-kasutust on küll harva seotud slängi-tagapõhjaga. Kaalutlused on olnud peamiselt esteetilist laadi. Imelik on ka *z* ja *x* puhul rääkida mingist ortograafilisest traditsioonist: või tuleks ka Stahl kirjaväisi kuidagiviisi slängi külge haakida?

Slängiurija võib küll tunda sisimas põlgust kirjakeele kuivuse ja normeerituse vastu, kuid seletavas osas tuleks eesti keele grammatikat siiski järgida. On aga raske taibata, mida tahetakse öelda näiteks sõna *kann* definitsooniga: «õlu mehine vorm õllekas». Omatav on ju «õlle»?

Maitsetu- ja odavavõitu kommenteerimislaad sõnaraamatusse ei sobi, olgu pealegi tegemist slängiga. Väga subjektiivseks jääb deskriptiiv sõnade «lahkamise» ja nende tähendusväljade avamise katse, aga ka näiteks väljaheidete eri kvaliteetide «määramine». Tundub, et pingutatud vaimutsemise asemel oluaks otstarbekam tuua iga sõna juures ära näitelause, mis andnuks ettekujutuse kasutuskontekstist ja olu- naks koostaja kommentaarist selgesti eristatav.

Etümoloojat on sõnaraamatus avatud juhuslikult, siin-seal on piiratud küsimärkidega või fantaseeritud niisama. Näiteks *musoon* ('muusika') pole küll lihtsalt mingi veiderdamine, nagu kommentaarid väidetud, vaid ilmne laen vene slängist. Laenude fikseerimisel oluaks paslik ka märkida, kas on laenatud mingist keelest või selle slängist. Igatahes *varts* ('ärikas') on laenatud vene slängist, mitte vene ühiskeelest.

Autori nähtud vaeva ja tehtud tööd tuleb tunnustada, mingi osa slängist on nüüd põhjalikult fikseeritud. Kuid tõsiselt võetava teatmeteosena tulemust aksepteerida ei saa. Võib-olla ei õnnestugi slängi kui emotsionaalset nähtust päris laitmatutesse raamidesse suruda?

KALEIDOSKOOP

TARMO VAHTER

Komissar Maigret jälitas eestlast

Prantsuse kirjaniku Georges Simenoni esimeses raamatus komissar Jules Maigret'ist on keskne kurjategija eestlane.

1931. aastal ilmunud «Pietr-le-Lettonis» («Peeter Lätlane») selgitab Maigret rahvusvahelise suurpeeturi Pietr-le-Lettoni mõrva. Pärast viiepäevast jälitamist jõuab komissar tõeni: Peeter Johannsoni tappis tema vend Hans Johannson. Interpoli andmed teatavad tapetu kohta järgmist:

«Eriti ohtlik ja osav mees, kelle rahvus ei ole kindlalt teada. Oletatavasti on ta eestlane või lätlane. Räägib vabalt vene, prantsuse, inglise ja saksa keelt.

Ta on ülikooliharidusega. Ilmselt juhib ta rahvusvahelist bandet, kes tegeleb eriti miljoniliste peettustega.

Jõuk on tegutsenud Pariisis, Amsterdavis (Van Heuveli juhtum), Bernis (Ühinenud Reederite juhtum), Varssavis (Lipmanni juhtum) ja mõnedes teistes Euroopa linnades, kus selle kohta on saadud vähem teavet.

Pietr-le-Lettoni abilised on enamasti ameeriklased ja inglased. Üks neist, keda nähti sageli koos temaga ja kes võttis omaks võltsitud tšeki esitamise Berni Liidupangas, sai arreteerimise käigus surma. Mees esines Ameerika Leegioni majori Howardina, ent selgus, et ta oli tuntud njuujorklasest salakaubavedaja, keda kogu Ühendriikides tunti Paksu Fredi nime all.

Pietr-le-Letton on olnud kaks korda arreteeritud. Esimesel korral Wiesbadenisse poole miljoni marga väljapetmise eest ühelt Müncheni kaupmehelt, teisel korral samalaadse asja pärast Madridis. Siis oli ohvriks kõrge võimukandja Hispaania õukonnast.

Mõlemal korral oli tema tegutsimine ühesugune. Ta rääkis oma ohvriga, veendes teda tõenäoliselt, et varastatud raha on kindlas kohas. Seda ei leitaks seni, kuni teda hoitakse vangis.

Kummalgi puhul loobuti süüdistusest. Ilmselt said kaebajad kannatatud kahju eest kahjutasu.

Pärast seda ei ole ta teo pealt vahele jäänud.

Arvatavasti on ta sidemetes Maronnet' jõuguga (valeraha ja vahetusraha) ja Kölni omaga (nn müüri lõhkujad).»

Lisaks sellele liikus Euroopa politseinike seas kuulujutt, ett Pietr-le-Lettoni,

mitme või vähemalt ühe kurjategijate bande juhi ja kassapidaja käsutuses oli miljoneid frankse eri nimedega pangarvetel, võimalik, et ka tööstusettevõttesse paigutatuna» (G. Simenon, Maigret ja Latvialainen. Keuruu, 1983, lk 19–20).

Juurdlõuse läbiviimisel uurib Maigret kaarti, et leida üles vendade sünnilinn Pihkva. Komissar kommenteerib seda järgmiselt:

«Ma pidin uurima kaarti, et seda linna Läänemere lähedalt üles leida. Seal on hulk väikeriike: Eesti, Läti ja Leedu. Nad on Venemaa ja Poola vahel. Riigipiirid ei järgi seal täpselt rahvuste piire. Ühes külas räägitakse üht, teises teist keelt. Ja lisaks juudid, kes on laiali, moodustades siiski oma rahvusgrupi. Seal on marurahvuslasi, on kommuniste ja tuleb ette piiritülisid. Inimesed elavad viletsates tingimustes. Vaesed on vaesemad kui mujal. Neid sureb nälja ja külma kätte» (lk 159).

Georges Simenoni teadmised peegeldavad ilmselt keskmise prantslase ettekujutust Balti riikidest. Olemasolevatel andmetel ei ole kirjanik Eestis ega Lätis käinud (Fanny de Sivers kirjutas siinkirjutajale 1. juulil 1991).

Ometi pidi Simenon tundma eestlasi ja olema nendega põhjalikult juttu ajanud. Muidu ei saanuks ta teha vendadest Johannsonidest Tartu Ülikooli üliõpilasi ja veel korporatsioon «Ugala» liikmeid.

«Jah, sellest see algas! Mu vend oli andekas. Kõik professorid tundsid tema vastu huvi. Meie kaaslased langesid tema mõjujõu alla. Ja nii sai temast «Ugala» kuraator, kuigi oli veel nooremad.

Me jõime kõrtsides palju õlut ja selles olin mina esimeste hulgas!» tunnistab mõrvar Maigret'le. Elust Eestis jääb tema jutu järgi üpris must pilt:

«Rahutused, kokkupõrked ja eriseisukord kestsid terve aasta. Kui sõjavägi ei suutnud korda hoida, moodustasid elanikud oma kaitseväge.

Minu vennast sai «Ugala» juhina mees, keda kõik austasid. Veel enne, kui talle vurrud kasvadis, räägiti temast kui vaba Eesti tulevases suurmehest.

Agas kui kord taastus, selgus, et Peeter oli kasutanud oma positsiooni «Ugalas» enda majandusliku seisundi parandamiseks. Ta oli olnud mitme komitee liige ja võltsinud nimesid. Ta pidi kodumaalt lahkuma» (lk 180).

Simenon võis kohtuda eestlastega esimest korda veel enne Esimest maailmasõda. Fanny de Siversi teatel märgib Alain Bertrand eluloos «Georges Simenon» (Lyon, 1988), et aastast 1911 hakkas kirjaniku ema üürima tube odava hinna eest vene ja poola emigrantidele. Fanny de Sivers peab võimalikuks, et venelaste seas võis olla ka eestlasi ja lätlasi.

Mälestusi üürnikest kasutas Simenon «Pietr-le-Lettonis» tõepoolest. Komissar Maigret võrdleb Peeter Johannsoni oma kunagiste idaeurooplastest ülikoolikaaslastega:

«Komissar oli jälginud mõningaid teisi samasuguseid inimesi, kes olid kõik kuulunud haritlaste hulka. (---) Ta mäletas üht kõhna ja blondi ning juba 22aastaselt poolkiilakat poolakat, kelle ema oli kodumaal koristajaei. Poeg kuulas seitse aastat Sorbonne'i loenguid, käies ilma sokkideta ning süües iga päev ainult viilu leiba ja ühe kanamuna. (---) Komissar oli tundnud teisigi selliseid. Kõik nad ei olnud suutnud samaga hakkama saada. Kuid peaaegu kõik nad üllatasid oma õpihimu poolest: nad tahtsid õppida tohutul hulgal erinevaid asju ja nad tegid seda. Õppida õppimise nimel!» (lk 114—115).

Eelõeldu kordub suures osas kirjaniku poolt nelikümmend aastat hiljem kirjutatud meenutustes emast:

«Sul oli palju üürnikke. Kolm-neli tükki korraga. Mõned ainult tulid ja läksid, see tähendab, et nad jäid vaid aastaks Liège'i ülikooli. Teised, vastupidi, elasid meie juures kolm-neli aastat. (---) Üks oli nii vaene, et tal polnudki sokke. Tema päävanorm oli üks muna ja käär leiba» (G. S i m e n o n, Kiri emale. Tallinn, 1989, lk 27).

Tõenäolisema võimaluse kohaselt kohtus Simenon eestlastega pärast Pariisi tulekut 1922. aastal. Ta käis pidevalt läbi Montparnasse'i kunstnikega, kelle hulgas olid Vlaminck, Berain, Picasso, Foujita jt. 1920. aastate teisest poolest liikusid seal-samas Viiralt ja Adamson-Eric. Eestlaste kogunemiskohaks oli «Closierie des Lilas», üks arvukatest Montparnasse'i kohvikutest. Kohvikus võis lugeda Eesti ajalehti, sealhulgas «Postimeest» (F. de Sivers tsit. kirjas).

Simenon laseb Peeter Johannsonil lehitseada miskipärast baltisakslaste ajalehte «Revaler Bote», mis ilmus 1919—1930. Arvatavasti oli seegi kohvikus «Closierie des Lilas» kättesaadav.

Lisaks «Ugalale» kasutab Simenon veel kahte Eestiga seonduvat kildu. Vendade

Johannsonide isa oli rätsep. Raamatus esineb sõna «rätsep» eestikeelsena. Teiseks on Maigret' kätte sattunud vendade noorpõlvefotol kiri: «K. Akel, Pskov» (lk 144).

Raamatus «Korporatsioon Ugala 1913—1963» (Stockholm, 1963, lk 251) on avaldatud muuhulgas üks fotograaf K. Akeli pildistatud foto. «Ugala» liikmete nimestikus aastast 1938 ei ole aga muidugi ühtegi Akeli ega Johannsoni nimelist meest (1913—1938. Korporatsioon Ugala liikmete nimestik. Tartu, 1938).

Juurdluse käigu poolest ei ole Maigret' debüütesinemine võrdne kirjaniku hilisemate kriminaalromaanidega. Komissar peab välja selgitama, mis on ühist rongist leitud tapetel ja luksushotellis «Majestic» peatuval Pietr-le-Lettonil. Mõlemad mehed on sarnased nagu kaks tilka vett. Maigret alustab Pietri jälitamist. See ei osutu lihtsaks, sest eestlane veab politseiniku ninapidi, maskeerudes vaheldumisi hotelliteenistujaks, vene joodikusi Fjodor Jurovitšiks ja habemega vanameheks. Maigret' parim abiline vanemkonstaabel Torrence tapetakse ja komissar ise saab raskelt haavata. Maigret' väsimatust kroonib siiski edu ja ta jõuab perekonnatragöödia jälile.

Simenon on pannud kirja «Pietr-le-Lettoni» sünnikäigu. 1929. aastal sõitis ta kalapaadil «Ostrogoth» koos abikaasa, majapidajannast armukese ja taani dogi Olafiga Belgiasse, Hollandisse ja Norrassen. Kui paati Hollandis Delfzijli sadamas tihiti, märkas mööda kaid jalutav kirjanik läppunud vees vana lootsikut:

«Poolkõdunenud tekil, kus jooksid ringi rotid, kandsin ma kokku vanad kastid, ja seadsin oma kirjutusmasina neist kõige suurema peale... Kahe päeva pärast alustasin ma romaani, millest pidi saama kas tavaline krossiromaan, või ka midagi muud. See oli «Pietr-le-Letton», millega sündis keegi Maigret, kellest ma ei teadnud veel, et ta ei anna mulle nii paljudeks aastateks rahu ja muudab mu elu põhjalikult» (R. K i e f f e r, Kein Fall mehr für Maigret. «ZEITmagazin» 1989, nr 41).

Simenoni tollane kirjastaja polnud 45-aastasest komissar Maigret'st eriti vaimustatud. Pärast kõhklusi laskis ta «Pietr-le-Lettoni» siiski müüki. Sellest raamatust sai alguse käesoleva sajandi prantsuse kirjanuduse kuulsaim tegelaskuju.

«Pietr-le-Letton» väärrib kindlasti eestindamist. Kõige muu kõrval kajastub seal küsimus Euroopa ja Eesti suhetest, mida sama nurga alt nägi umbes samal ajal Karl Rumor novellis «Terra incognita».

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**,
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompuies-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 05. 08 1991. Trükkida antud
24. 09. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspognaid 10,21 Tellimuse nr 3263.

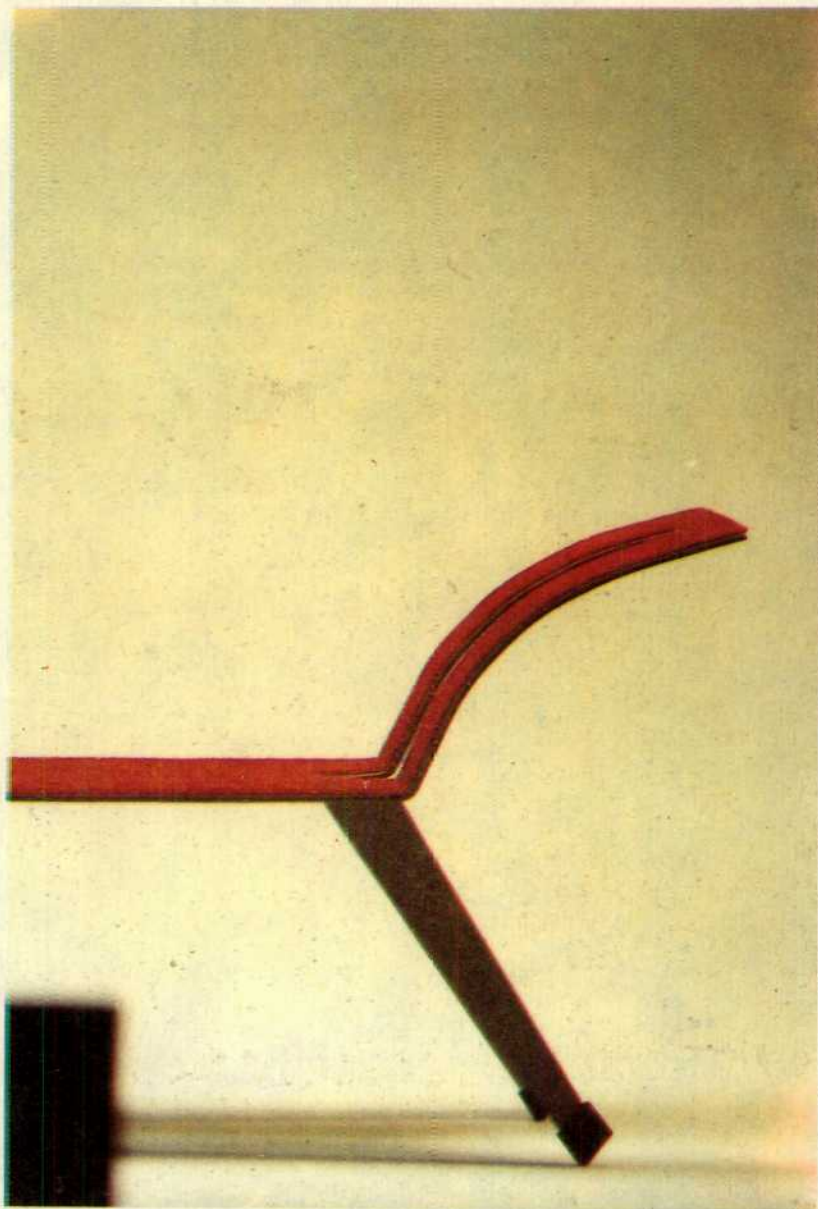
EKP KK Kirjastuse trükikoda.

Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 10, oktoober 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl 1.20
78245